

" NYUGAT ELLEN NYUGATOT HOZZ "

Az induló Nyugat-mozgalom német kapcsolatai

írta: Ó d o r L á s z l ó

1980 - 1984.

Előszó

Az értekezés megírásának az a célja, hogy egy másik irodalmi szervezet és szellem felől alkosson képet századunk legjelentősebb magyar irodalmi mozgalmáról. Különösen jogosult a hatáskutató és kapcsolatfeltáró vizsgálat olyan társulás esetében, mely önelnevezésében is vállalta európai kötelességeit, nyugatosságát. A Nyugat mozgalmának külkapcsolatokról ügyelő genezis története a kör szellemi alakulására nézve is sok tanulsággal jár.

Az értekezés célja, hogy azt a nézetet korrigálja, mely szerint a századelő magyar irodalmi megújulása kizárólag francia, angol és olasz hatásra történt. Általában ezt értjük a nyugatosság fogalmán. Pedig ez a fogalom időben változó irányt és tartalmat takar.

Az értekezés szerzője bizonyítani kívánja, hogy a nyugatosok irodalmi csoportosulása és a Nyugat folyóiratának megindítása német /berlini német/ mintára történt. Hogy a nyugatosság történetének első éveiben kirobbant heves, és - a folyamategészből kiszakítottan - indokolatlannak és önkényesnek tetsző belső nyugatos viták ennek az irányváltásnak a kísérőtűzei, következményei voltak. A címül választott Ady-verssorra keres magyarázatot. Arra, hogy miért és milyen Nyugatot szegezett szembe Ady a Nyugattal. Bölöni György szerint Ady sora azt jelenti, hogy a "Nyugat értékeivel szemben az elit magyarság értékeit, saját kincseit" kell "hozni". Ebben az esetben kérdés marad, miért nem az áll a versben, hogy "Nyugat ellen Keletet hozz". Ady kétféle Nyugat-értelmezésére Bölöni sem adott kielégítő magyarázatot.

Az értekezés írójának a célja tehát nem szabályos recepcióvizsgálat, hanem nemzetközi irodalomszociológiai vizsgálódás. Az, hogy a magyar irodalomtörténet kérdéseiből - nézetek, viták, fordulópontok tisztázásához - segítségül hívja azt a területet, melyen a nyugatosság-szervező mag tagjai otthonosan, bensőséges biztonsággal mozogtak: Németországot, a német kulturát, a századelő berlini irodalmi életét.

SZAKIRODALMI SZEMLE - NYITOTT KÉRDÉSEK

/Korszakhatár-e a nyugatosság fogalmiságában a század második évtizedkezdeté?/

A Nyugat-kutatás könyvtárnyi irodalma, melynek jó hányada ugyan nem elemzés, értékelés, hanem visszaemlékezés, ezzel a nyugatos korszakváltással még alig-alig vetett számot.¹ "Az első korszak megítélése...alig válthat ki vitát, erről a korszakról már eddig is megbízható képet rajzolt a kutatás" - fogalmazta meg az általános nézetet Pomogáts Béla a legutóbbi Nyugat-konferenciáról tudósító írásában.² A nyugatosság ebben a fölfogásban statikus fogalom. Különböző megfogalmazásban azt a korszerűséget értik rajta, "amelynek centrumában a világ-irodalom nyugat-európai fogalma s az individualizmus humánus eszméje állott".³

Az utóbbi időben általános nézetté szélesedett - különösen Komlós Aladár⁴ működése s a történészeknek és filozófiatörténészeknek a századelő-kutatásba való bekapcsolódása⁵ révén az a nézet, amelyet Czine Mihály Mórícz-könyvében így olvashatunk: "...az angol, a francia, az orosz, a német együtt hat a festészettel, a zenével és a filozófiával".⁶ Eszerint a Nyugat a magyarországi általános szellemi megújulásnak irodalmi betetőzője. Vitát jelent ez azzal - különösen a kortárs és emlékező íróktól képviselt - fölfogással, amely Osvát alakja köré sugározza a szellemi megújulás, az európai eszméiséggel való szinkronizálás igényét és ígéretét.

Hogy mennyire nem "elintézett ügy" a magyar századelő, bizonyítja Berend T. Iván egyik tanulmánya⁷, amelyben a kor Közép- és Kelet-Európájában körülpillantva a Schönberg, Bartók, Sztravinszkij zenéjének, a Kandinszkij, Chagall, Kokoschka, Molde, Galo, Archipenko festészetének irodalmi társvonulatát keresve az avantgardot állítja a középpontba. Törekvése az, hogy a művészi és társadalmi forradalmiságot összhangba hozza; ám el kell ismernie, hogy "a szakítás, a formák felbontásának motívuma", a totális tagadás csak vékonyabb ágában vezetett a társadalmi forradalmisághoz, sokkal inkább volt az eredője az irracionálisnak. Berend az újító erők szemlélésében a Nyugatot meg sem említi.

Ezzel a konfliktussal implicite már szembenezett a Magyar Irodalom Történetének V. kötetét gondozó közösség, amikor leszögezte: "A század első két évtizedében a magyar társadalmi és történelmi helyzet bonyolultsága miatt a Nyugat-mozgalom adhatott legteljesebb képet életünkről, s még a forradalmakat megelőző éveket is hűségesebben fejezte ki a "klasszicizáló" Ady, mint a Ma új költői, kik nagy kortársukat a romantikusok közé utasították."⁸

Hasonlóképpen jelentkezett a szakirodalom egy részében olyan leegyszerűsítő törekvés is, mely - megfelelkezve a fenti idézetnek a "magyar társadalmi és történelmi helyzet bonyolultságát" - kiemelő megállapításáról - a társadalmi és művészi progresszió szinkronitását tüzzel-vassal érvényesíteni akarta.

Az ilyen leegyszerűsítések feloldhatatlan ellentmondáshoz vezetnek, amelyből csak frázissal nyilhat kiut. Így olvashatjuk számos példából egymásnak szegeződőn, hogy Hatvany Lajos "nem szünt meg harcolni mindazért, amit jónak, szépnek s a jövő csirájának tartott művészetben és társadalomban egyaránt" s hiteles szavu kortársak emlékezését - éppen az 1911-es vitával kapcsolatban: "Az írók Osvát körül csoportosultak, állásfoglalásuk tulajdonképpen lázadás volt a magyar irodalom lumpenproletariátusában a fölényesen mozgó, kapitalista kiadó Hatvany ellen."⁹ vagy: "A Nyugatot sorsára bízta ; mint mindig, valahányszor baj volt, Fenyő Miksára hárult az anyagiakról való gondoskodás."¹⁰ A marxista irodalomtörténeti következetesség éppen azt követeli, hogy a személyeket és jelenségeket való ellentmondásaikban, történeti teljességükben, folyamatban lássuk.

Ez az Ady és a Nyugat vizsgálatában érvényesülő történetiség igény különösen Király István munkáiban mutatkozott meg. Már egy 1968-as tanulmányában, ha nem is korszakhatárt, de cezurát sejtet az első tizedfordulón. Döntő tény, hogy a konzervatív politikának nem sikerült magához édesgetnie a születő szellemi-irodalmi gárda legjelesebbjeit, főként Adyt. A duk-duk affér után - írja Király István - "fordulat ment végbe a költő pályáján. Az egyéni kiutat kereső érzelmi forradalmár a társadalmi ut törvényszerűségeit vállaló demokratikus forradalmárnak adta át helyét"¹¹ Király több tanulmányában is fontos változások terének látja az Osvát-Hatvany konfliktus idejét s ami utána következik. Ady és Babits "művészi féltékenységéről"

szólva erre a pontra teszi rivalizáló-féltékenykedő korszakuk határát, amikor kitörnek "a század eleji haladó irodalmat szűk körbe szorító bekerítetttség"-ből s "az innen adódó emigráns-psiché"-t levetik.¹²

A legutóbbi Nyugat-konferenciát bevezető előadásában Sőtér István - noha a hagyományos első korszakkeretet megbontatlan hagyja az 1908 és 1919 határokkal, más szempontból ugyan, de ő is sejtít egy fontos váltást a tízes évek elején: "A Nyugat legkezdeté még nem ígért annyira új korszakot, mint a folytatás... a folyóirat igazi megszületésének Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz megjelenését tekintjük." Majd az előadás végén ismételten megerősítette: "Első korszakában a Nyugat nem azonnal, de csakhamar valóban új irodalmat hozott."¹³

"Ady és Naumann-terv" című tanulmányában¹⁴ Király István már expressis verbis kimondja, hogy a nyugatosság kérdéseit csak "változásaiban, történetileg lehet megítélni" és - miközben téves beidézésnek nevezi azt a nézetet, mely szerint a nyugati kulturális-emberi orientációban nyilvánul meg az Ady-életmű egyik fő vonása, beemeli a korvizsgálat panorámájába azt a fogalmat, amely Ady és Babits konfliktusát tárgyaló tanulmányában már kísért: a "naptalan Keletet", amit Ady vállalt: Kelet-Európát.

Dolgozatunk szempontjából ennek igen fontos jelentősége van. Ez a váltás ugyanis éppen a folyóirat körül alakuló csoport szellemének német ^{hatás} kötődésében hoz oldozást, lazulást, önállósulást. Azt, hogy hatásai alól kinő, nagy alkotóival autonómmá lesz a Nyugat. Ekkor születik meg - Rákosi Jenő tollából -

a "nyugatosság" szava, s máig bennünk élő fogalma ekkortól él feltétlenül magyar irodalmi szándékokkal és tartalommal. Amiről joggal írta Schöpflin Aladár s nyomában számosan mások, hogy "nem abban állott, hogy bizonyos nyugati - amint legalábbis szemükre vetették, francia - példák után indulnak. Nem volt rajtuk lényegesen több külföldi irodalmi hatás, mint bármely előző kor iróiban; amit ebben a tekintetben szemükre vetettek, az mind alaptalannak, vagy legalábbis túlzottnak bizonyult s a külföldi, főleg a francia irodalom nemismerésén alapult."¹⁵

A gazdag Nyugat-szakirodalom kevés kivételtől eltekintve nem vette figyelembe Schöpflin fenti állítását. "A Nyugat angol szemmel nézve" című előadásában G.F.Cushing ugyanest hangsúlyozta: "Maga a Nyugat név megtévesztő egy kicsit: a folyóirat nagyonis magyar volt."¹⁶ Az a tétel, hogy a nyugatosság külföldi szellemi-művészeti hatásokra érzékeny irány, a készülődés és a Nyugat megindításának szakaszában vitathatatlan tény. A Nyugat előzményeit és indulását tárgyaló tanulmányok és visszaemlékezések e tekintetben csaknem egyöntetűen - más hangulati előjellel ugyan, de - azt a véleményt hangoztatják, amit a korabeli konzervatív sajtó vádként szajkózott: a nemzetköziséget s ezen belül a francia hatás érvényesülését. "Szürke nemzetköziséget" és "francia-utánezatok"-at.¹⁷

Pók Lajos "A Nyugat előzményei" című korai, uttörő tanulmányában¹⁸ "a francia dekadens és szimbolista költészet, az

orosz regény és az új skandináv írók népszerűségé"-t emeli ki, Szabolcsi Miklós két évtizeddel később a "franciás-osztrákos" világirodalmi tájékozódást itéli uralkodónak, de szóvá teszi a "filozófiaibb, elsősorban a német irodalomra támaszkodó" tájékozódást is, igaz ugyan, hogy képviselői közül csak Balázs Bélát és Lukács Györgyöt említi.¹⁹ Különösen a filozófiatörténeti kutatások megerősödésével az utóbbi időben előtérbe került a német filozófiai gondolkodás komoly hatása a magyar századelőre, elsősorban a nietzschei "Umwertung aller Werte" - elmélet szerepe.

Ezt a széles szellemi /filozófiai, ideológiai, művészeti/ frontáttörést erősíti meg tanulmányaival a budapesti bölcsészkar filozófiatörténeti tanszékének a kezdeményezésére összeállított "A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn" című kötet. A korprogresszió három kérdésére / 1. az 1848-hoz való viszony pozitív megválasszolása, 2. a külpolitikai orientáció pozitív eldöntése, 3. a dezentri világhoz való pozitív viszony/ mégsem tudott a kialakult polgári értelmiségi, de a szociáldemokrata és a munkásmozgalom sem maradéktalanul helyes választ adni. E hármas követelményt tekintve az egyetlen kivétel Ady volt, aki totalitásában - nemcsak tématerjedelmében, hanem a kérdések összefüggéseiben is logikus rendszert alkotó, azaz világnézeti szilárdságú megoldást tudott találni. Költészetében és publicisztikájában egyre tisztábban kirajzolódó programját igazából egyik mozgalom sem vállalta. A Lukács-kör Balázs Bélát, a Ma csoportja Kassákat helyezte "Adyn túlra". Lelkes

hívei - mind a nyugatos polgári társak mind a munkásmozgalemban lévőek - csak részben fogadták el ezt a programot. "...ami Adynál totalitás volt, azt Ignotusék egyoldalúan bontották le" állapítja meg Hermann István.²⁰

Hankiss János az egyetlen, aki a századelő magyar irodalmának európai kapcsolatairól - a Nyugat mozgalmára is vonatkozóan - megállapítja: "A német hatás sűrűbb és állandóbb minden másnál."²¹ Mádl Antal "Az osztrák századforduló"-ról szóló tanulmányában úgy látja, hogy Párizs hatását Bécs villanyozta szét a Monarchiában; a francia hatás itt ezért elevenebben él, mint "Berlin vagy a német birodalom egyéb centrumaiban".²² Szász Ferenc is, noha meglátja az induló Nyugatban fenyegető francia-német táborra szakadás veszélyét, elsősorban osztrák irodalmi kapcsolódásokra figyel föl. Kifejti és példákkal is gazdagon támogatja azonban azt a véleményt, hogy a francia szimbolista-impreszionista lirára ügyelők mellett volt egy másik vonulat is, amelyben a "német és osztrák irodalom játszik inspiráló szerepet".²³

A századelő vizsgálatában van egy olyan nemzetközi mozzanat, amely ezt a szélesebb, s nem csupán Bécsre korlátozódó hatásáramon alapuló közösséget észrevételi velünk. Ez a korszak szellemi megújulásának kelet-európai párhuzamossága, ami távolról sem reked a Monarchia határain belül. Ennek a hasonlóságnak alapvetően a társadalmi és gazdasági körülmények hasonlósága volt az oka. Hogy Kelet-Európában - mint Budapesten, másutt is -

"erősebb lett Párizs varázsa, a francia vonzás", hogy főként az "individualizmus és szubjektivizmus" hódított. S a művészetben a szimbolizmus. "A társadalom fejlődésének alakulása folytán létrejött hasonló helyzet többé kevésbé hasonló kérdéseket tett fel az irodalomnak" - határozza meg az okot Dobossy

László. S ez a gondolat összhangban van vele és részben magyarázatát is adja Király István előbb említett véleményének.

Ebben a kelet-európai egységes folyamatban számos jel utal arra, hogy a kor világirodalmi eszményei /és divatja/ jórészt német-osztrák közvetítéssel tüntek föl e népek szellemi horizontján. E mozgalmak önnevezése egyöntetűen németes gyökerű: Ifju-Magyarország, Ifju-Csehország, Ifju-Észtország, stb.²⁴

Az európai áramlatok német közvetítéssel való átvételének a veszélyességére többen is felhívták a figyelmet. Sziklay László szerint például a "német közvetítésnek ez a deformáló hatása sem a kelet-európai népek önismeretének, sem egymást-megismerésüknek nem használt".²⁵

/Miben állott Nietzsche nemzedéket átható jelentősége ?/

Amerikában készült jegyzeteiben az agg Fenyő Miksa arra figyelmezteti a jövő kor kutatóit, hogy "a Nyugat nem légüres térben jött létre, - vagyis aki meg akarja írni a történetét, az nem kezdheti azzal, hogy ekkor és ekkor összeült a Royal-kávéházban Osvát Ernő Fenyő Miksával és a második "fekete pohár"-nál - Osvát nyilván a harmadiknál - elhatározták, hogy folyóiratot alapítanak."²⁶

Fenyő Miksa a múlt század végén a a XX.század elején "meg-
vult politikai, kulturális és szociális viszonyok"-ban látja
a Nyugat létrejöttét determináló okokat. Ezek az okok és vi-
szonyok az újra vágyó, fiatal magyar nemzedék körül nemzetközi
nyitottságúak voltak. Már csak azért is, mert a századvéghez
érkező magyar szellem és irodalom befulladás, elsekélyesedett,
"egy általános irodalmi eszménynek" híján volt.²⁷

Váltás ment végbe a századvégi Európában is. 1857-ben,
egyazon évben Franciaországban kétfelé indul meg a születő
modernség. A Fleur du Mal-ban Baudelaire a zene és a színek,
a szépség, a Madame Bovary-ban Flaubert az "ad hoc megfigyelések",
a dokumentumok : a naturalista módszer irányában hagyja el a
romantikát. S miközben az orosz regény /Tolsztoj, Dosztojevszkij/
lenyűgözi, a francia szimbolista szépséglíra /Verlaine, Rimbaud/
kábulatba ejti Európát, megszületik a huszadik század első
nemzedéke : 1866-ban Wells, Rolland, Galsworthy, Pirandello,
68-ban George, Gorkij, 69-ben Gide, 71-ben Proust, 74-ben
Hofmannsthal, 75-ben Thomas Mann és Rilke. Gyermek, vagy
ifjak ők, amikor a modern irodalom első alapító nemzedéke sor-
ban elmegy: 1880-ban Flaubert, 81-ben Dosztojevszkij, 83-ban
Turgenyev és Marx, 91-ben Rimbaud, 92-ben Renan és Whitman,
93-ban Maupassant és Taine, 96-ban Verlaine, 99-ben Mallarmé,
1900-ban Wilde és Nietzsche.

Az új nemzedék szellemi alakulására Nietzsche szellemisége
volt meghatározó hatással egész Európában. Magyarországon is.

Ez a nemzedék szellemi serdülése fogékonyságában sorban kapja kézbe a mindjobban robajló ipari világ megújulást, érték-újra-minősítést követelő outsiderének a könyveit a Tragédia születésé-től /1872/ a Zarathustrán át /1883/ a Der Wille zur Macht-ig /1901/. Igaz ugyan, hogy történetiségéből - tétélesen és szavkban legalábbis - szinte a naivitásig hiányzott a társadalmiság²⁸, olvasóiban azonban nem egyszer társadalmi kihatású mozgást indított el. Az ifjak szemében Nietzsche az "európai szellem" megtestesítője volt. Öntudatra ébresztette őket, kedvet teremtett bennük ahhoz, hogy az apák által keményen, racionálisan kormányzott világban újra, másra merjenek vállalkozni. Nietzsche egész életvitele, outsidersége erősítette a kiszorított nemzedék excentrikusságát, a polgári-kapitalista társadalommal való szembenállását. Nietzsche "az én generációmnak a korszak földrengése volt" - írta "ötven év múltával" Gottfried Benn.³⁰ Ki-ki a maga szája íze szerint értelmezte, azt ragadták belőle, ami a maga többé-válásának segítője, gondolati többlete volt. Ebben a korban "az Übermensch, mint az emberiség bálványá"³¹ jelent meg. A modernség igény két fontos feltételét segítette Nietzsche megvalósítani: a figyelemnek a személyiségre való összpontosítását és egy lélektanra épülő távlatos, filozofikus és ontologikus művészi szemlélet megvalósítását. Wilhelm Weigand visszaemlékezéseiben - miközben Nietzschét "varázslatos stilusa" miatt a "német nyelv mesteré"-nek tiszteli - a századelő nemzedékére gyakorolt fő hatását abban látja, hogy "új irányt szabott" és "egész Európa figyelmét felébresztette".³²

Hatása Magyarországon is átütő erejű volt. "Nekünk akkor Európa egész szellemi élete úgy tűnt föl, mint egy hatalmas párbeszéd vagy dilemma a Tolsztoj és a Nietzsche szelleme között" - írta Babits az európai irodalom történetében. Kosztolányival és Juhász Gyulával folytatott ifjúkori levelezésében is a leggyakrabban és a legrajongóbban említett név Nietzschéé.³⁴

A szimbolikus vizeken induló, reviczky-verlaines Adyban is határozottan megmutatkoznak a nietzschei hatás jegyei: ahogy a "hangulat-tól a lényeghez" emelkedik. Nemcsak excentrikusságában, zsenihitében, értékszabó szabados-hitében, nyelvteremtő merészségében, de még szóhasználatában is. Őt is, mint a századforduló európai ifjúságát Nietzsche "piszkálta föl" olyan szavaival, mint "zseni", "ösztön" és "hérosz".³⁵

/Progresszív-e vagy maradi ?/

Aki Nietzsche eszméinek későbbi torz elváltozásait - különösképpen Lukács György interpretálásában³⁶ - ismeri, joggal csodálkozik az átütő és fölszabadító hatáson, s a lelkesedésen, ahogyan egy nemzedék rajongott érte. A 20.században nemcsak a gondolatok, eszmék, ideológiai rendszerek fordultak ki - vagy fordították ki őket - önmagukból, hanem az emberek is : változtak, alakult véleményük, eszmei irányultságuk. Eredt ez java-részt abból, hogy zömük osztályuk ^{felkötő} fiúja volt, s igazából csak művészi énje került szembe kora kapitalizmusával. Ifjúságukban a globális tagadás teremtett nemzedéki tudatot - a nietzschei világban való ébredésüktől ki erre, ki arra kereste útját, rengeteg önmegtagadással, a XX.század gyilkos labirintusában.

Sokuk visszatért polgári pályájára vagy - és ez volt a gyakoribb öregedvén művészetében törekedett biztonságra. Richard Dehmel, aki erotikus költemények szomszédságában társadalmi tartalmú verseket írt, melyeket munkásgyűléseken szavaltak, később jelentkezik önkéntesnek és hazafias költeményeket zeng. Paul Ernst, Lukács György barátja, kezdetben naturalista volt, Arno Holz társa, a szocialista gondolatok híve, Engels-szel levelezett. Aztán 1918-ban kinyilatkoztatja, hogy a marxizmus összeomlott, és a huszas években, a Kaiserbuchban szimbolikus sagákat ír, s alighanem csak halála /1933/ "akadályozta meg", hogy a fasizmus diszpoétája legyen. Ugyanígy torzollik a szocialista kötődéssel induló Ricarda Huch is a nagy német történelem tárgyalásába, vallásos miszticizmusba. Az expresszionizmusból eleve kétfelé vezetett út: a Harmadik Birodalom-ba /pl.Hanns Johst, aki az egyik "irodalmi vezér" volt/ és a kommunista meggyőződéshez /J.R.Becher/. Legendás annak a Hugo Höpfernek - művésznéven: Meister Fidusnak/ az életpályája, akinek hősi-germán témájú műveiért olyan költők lelkesedtek, mint George, Stucken és Paul Ernst. Münchenből Berlinbe ment, ő illusztrálta Cassirerék társadalomkritikus Pan-ját és a friedrichshageni körben ülő barátainak /Willének, Dehmelnek, a Hart fivéreknek/ a könyveit. Hitlerhez dörgölgődzik, de a náciok nem veszik igénybe a szolgálatait... Végül 1945-ben a karlsruheri szovjet parancsnokság megrendelésére Sztálin-képet fest...³⁷

A 20.század csapdás, halálos útjairól, tömeghalálairól, a visszapillantók elvi szigorjáról a háborúról feledkező, békebeli

Európában még mit sem sejtének. A következő, Jung-Ungarnról szóló fejezetben látni fogjuk, hogy ideig-óráig Magyarországon is békésen megfértek együtt, egy emberben Monarchia (pártolás) és művészeti forradalmiság.

Amíg az első nagy háború srapperei szét nem szaggatták ezt a naiv toleranciát és ezt az anyagtalán protestálásból összetapadt nemzedéki egységet. "Más feladatra vágyom az életben mint hogy egy gránát darabokra szaggasson" - írta 1914 őszén a francia és a német irodalmi szellem között közvetítő költő-műfordító: Ernst Stadler. És három hét múlva Ypern előtt ez lett a sorsa : a "feladata". / Mint ahogy a frankomán magyar Kuncz Aladárnak - a Fekete kolostor./

/Hogyan kötődtek egymáshoz a századfordulón Európa nagyvárosai?/

A századforduló szellemi megújulása még európai mederben zajló békés és toleráns folyamat volt, jóllehet jelei helyenként különböző időben és módosulva mutatkoztak meg. Kulcsszava ennek a korszaknak a bohém, a bohémek világa, mely hálóként vetült Európa országaira, nagyvárosait egybefonta. Párizsi szalonokban verődtek össze ilyenféle modern művésztársaságok, melyek - megnövekedvén - nyilvános helyiségekbe telepedtek: kávézók, művészkocsmák, kabarék lettek otthonukká. Vagyis - hagyományos értelemben véve - az otthontalanság, a "modern létérzés" alapja. A kávéház lett a "modern bújdosók tanyája". A cigányélet XVIII. századi szabadságideájára kialakított életforma lényege - a század végén - a hasznossági szempontú társadalommal való

szembeszegülés volt, ami főként életformában nyilvánult meg. A bohémia fittyet hányt a középosztály eszményeire, /noha jobbára belőle származott/, tüntetően kiállt az egyén gondolati és erkölcsi önmeghatározása mellett. Nyárspolgár-irritáló példaként hangosan pártolta a "faji keveredést" és egy határok fölött átnyúló "légnemű nemzetköziséget" hangoztatót.

Európa nagyvárosai között szoros kapcsolat állott fenn. A metropolisok körei között megszokott volt a kölcsönös csere. Csapatostul vonultak, esetleg költöztek is egyik nagyvárosból a másikba.³⁸ Franz Jung Margot-ja például viszontláthatta néhány hónapon belül a Kurfürstendammon lévő Café des Westemben azokat, akikkel azelőtt a bécsi Stefanieban együtt volt.³⁹ 1902-től Párizsban a Café du Dome volt a helyi német bohémia gyűlhelye. Ebbe a nemzetközi mozgásba kapcsolódtak bele a magyarországi ifjak, s megjárva a kávézókba költözött európai szellemiség erjesztőhelyeit, ezt az igényt és "lét-technikát" hozták haza, mint újdonságot - és újulás-reményt.

Berlinben a számos kávézó közül - az említett Café des Westen-en kívül - ülhettek a "Schall und Rauch", a Galgenbrüderek /Morgenstern és Max Reinhardt/ vagy a "Der hungrige Pegasus" /Max Tilke társasága/ körében, Münchenben a C.G.von Maßen körül csoportosuló Hermetische Gesellschaft asztalainál, melynek tagjai - E.T.A. Hoffmann követőiként - amolyan szabadkőművességet űstek /Ringelnatz, Mühsam, Weisgerber, stb./ vagy a Simplicissimus körében a kabaréban, ahol Weisgerber és Wedekind vitték a vezérszólamot.⁴⁰

A világvárosi bohém-körök nem maradtak társalgó, mókázó, könnyed asztaltársaságok. Tagjaik ugyan egy-egy vitatott kérdésen rendszeresen hajbakaptak, csoportosulásaik mégis fokozatosan klikk-jelleget öltenek és érdekszövetségekké válnak, melyek erejüket, eszményeiket és érdekeiket egész Európában érvényesítették, ill. érvényesíteni próbálták. "Részvénytársaságaik" kiállításokat, ünnepélyeket, felolvasóesteket rendeztek, pénzgyűjtő akciókat, politikai jellegű tüntetéseket szerveztek; képtárt, kabarét, színházat üzemeltettek.⁴¹ A szalonokban, majd a kávéházakban folyózat-tervek születtek, lapok anyaga került egybe. Párizsban így nőtt ki szalonból a híres *Mercure de France* és a *Revue des deux mondes*. A művészek kávézóiban és vendéglőiben az asztalok közt pincérek jöttek-mentek, hoztákvitték a híreket, a szenzációkat: így született a századvég langyos, állhatatlan és steril antiimperializmusa - ott, ahol a társadalmi mozgások - a gazdasági fejlődés ütemével együtt-fölgyorsultak : a világvárosokban.

/Milyen szerepet játszott a zsidóság e korszakújításban?/

A századfordulón a művészeti élet szalonjai, kávéházai és kocsmái Párizsban halványabbak már mint német nyelvterületen: Bécsben, Münchenben vagy Berlinben. Németország és Kelet-Európa nagyvárosaiban, melyek éppen csak elindultak a "metropolis-lét" felé, külön szint és külön közösséget jelentett egy új lendületű, neofita réteg: a zsidó elem. A bohémiában - helyi közösségek lazasága folytán - könnyebben oldódtak; itt gátlástalanul beilleszkedhettek: befogadták őket. "Zsidó kiszólásokkal erősen

kevert zsargont beszéltünk" - írja visszaemlékezéseiben Lisa Matthias, s ezt beszélték a "klán" többi törzshelyén is, Schwaneckénél éppúgy, mint az Ullstein-kaszinóban. "Mindannyian ezt a pökhendi /schnoddrig!/ nyelvet használtuk".⁴²

A zsidó származású ifjúságnak a századforduló Közép- s Kelet-Európájában különleges szerep jutott. A "jólétben élő, gyarapodó, polgári zsidóság köré"-ből jövő, bécsi Stefan Zweig azokról, akik csupán ötven vagy száz éve "jöttek ki" "ugyanabból a gettóból", némi intoleranciával és idegenkedéssel ír: "a galíciai, keleti zsidóság elnyomottságérzése" ingerlően hat rá, miként a hirtelen váltásra való hajlamuk: alig szabadultak meg az ortodox vallástól, máris "a kor vallásának, a haladásnak lettek hívei."⁴³ Az asszimiláló zsidóságban éppen így érvényesült a másik "mélyen belső igény", hogy ragaszkodnak a körülöttük élő nép kultúrájához."⁴⁴ A fölpezsdült művészeti, irodalmi életben ők jelentették a tulajdonképpeni publikumot, ők töltötték meg a színházak nézőtereit, a hangversenytermeket, ők vásárolták a könyveket, a képeket, látogatták a kiállításokat, és "mozgékony, hagyományok által nem béklyózott befogadóképességük révén minden újnak támogatói és élharcosai lettek."⁴⁵

A nagyvárosok sebesen duzzadó kereskedelmi, ipari és szellemi életében jelentős térre tettek szert. Az új "iparág", a sajtó az ölükbe hullott: idejében fölismerték a "modern" világban betöltött fontosságát. Ipar, kereskedelem és bankügy

egyenlőképpen rá volt utalva.

Németországban és Ausztriában nem váratott magára a társadalmi reakció; a nagyvárosi robbanás ellenexploziója: az antiszemitizmus. Benne a hangnem már a fasizmust sejteti. Művészeti téren a Heimatkunst hívei - a név Friedrich Lienhard és Adolf Bartels "Heimat" című, 1900-ban alapított folyóratából ered - a vidék elsőbbségeért és a hagyományokért bontanak zászlót, és az "egészséges" Goethét emelik fel a beteg és betegséget prédikáló "Nietzsché~~s~~ modernek" ellen.

A Heimatkunst-tal testvér politikai irányt az un. alldeutschek /összénémetek/ képviselték, akik olyan törzsi birodalomról álmodoztak, amely minden germán országot magába foglal, beleértve Ausztriát, Hollandiát, Svájcot és Skandináviát is - német fennhatóság alatt.⁴⁶ Népszerűségükre jellemző, hogy Ostern című, Adolf Lanz von Liebensfelstől szerkesztett folyóiratuk 1905-től már százezer példányban fogyott el. Szemükben eleinte a proletár volt a bűnbak, de a kapitalista polgári államiság kialakulásával helyére a zsidó került, mint aki minden téren hatalomra tett szert és veszélyt jelent. Veszélyt jelentenek a gazdaságban az "arany nemzetköziek" - a Rotschildok, a politikában és az ideológiában a "vörös értelmiségiek" - Heine, Marx, Lassale; s éppigy a zsidóságnak tömegkommunikáció állásait elfoglaló "szürke értelmiségi", a nagyvárosi "revolverzsurnalisták", akik "a sajtót szőröstül

böröstül gyatra bulvárlapok együttesévé züllesztették".⁴⁷

Az alideutschok politikája és sajtója fokozott figyelmet szentelt a határon túli németsegre, az Auslandsdeutschtum diaszporáira. Nemzetállamiságra való törekvése miatt a monarchikus Magyarország örök kritikájuknak volt kitéve. Ez a szembenállás különösen éles volt az ausztriai német nacionalisták és a hivatalos magyar politika között. A magyar politikai élet szárnyai - ~~ak~~ kormányparttól az ellenzékig, más-más meggondolásból - fontosnak tartották a német-séggel való jó kapcsolati viszony kiépítését, s a Monarchián belüli viszonyban ennek~~é~~ közép-európai erőarány-módosításnak nagy szerep jutott. Magyarországon a Béccsel összeakasszkodó poroszsnak becsülete volt, gondoljunk csak a Vilmos-bajusz népszerűségére. A függetlenségi, 48-as kurucosság amúgy is Bécs ellen irányult. "Hazánkfiak egy része az osztrákokat gyűlöli ugyan, de nem a németeket" - írta Hoitsy Pál.⁴⁸ Még Ady is, akiben pedig a németiséget illetően mindvégig kísértett egy negatív irányú általánosítás, ámulatba esett attól, amit a századforduló vilmosi Németországának produkált: "Franciaország helyett Németország csinálja most ferrongva, viharozva a jövődöt".⁴⁹

Lényeges tényezője ennek a német-osztrák-magyar kapcsolathármasnak, hogy míg Ausztriában a zsidóság szinte teljesen kiszorult a hatalomból, addig Németországban, de főképpen a "vörös Berlin"-ben megtűrték őket, Magyarországon

pedig egyenesen kegyeltjei voltak a politikai hatalomnak. Ugyan Ausztriában is a lakosság 4,6 %-át tették ki, de "távol éltek a keresztény társadalomtól"; a katolikus egyház hatalmi pozíciója /a lakosság 78,8 %-a volt katolikus/ meggingathatatlan volt. Magyarországon az 5 %-nyi zsidó kisebbségnek aránytalanul nagyobb szerep jutott " a magyar társadalom minden szférájában". Arra a kérdésre, hogy miért éppen Magyarországon telepedett meg sikeresen olyan sok "zsidó elem", Jászi Oszkár ezt írja válaszul: " a zsidó tőkésék folyamatosan nyugatról keltre vándoroltak annak következtében, hogy a nyugati országokban nemzeti kapitalizmus jött létre, amely megpróbálta kiszorítani zsidó riválisait".⁵⁰ Magyarországon nem volt egységes hatalmi tömb, nálunk a vallási térkép is sokkal színesebb; a történelmi Magyarországon még a római katolikus egyház is 49,3 %-os kisebbségben élt, s jelentős szava volt a liberális fölfogást képviselő protestáns kisebbségnek. Ezen kívül a magyar nemességnek nem fűlött a foga a kapitalista ügyködéshez; szemérmesen - és kényelmesen - félreállott. Jászi egyértelműen állapíthatta meg tehát, hogy Magyarországon "a kapitalizmus csaknem kizárólag zsidók kezén volt".⁵¹

Óvakodnunk kell azonban a kapitalizmusnak a zsidósággal való azonosításától, hiszen éppen ilyen erővel azonosíthatnánk ellenzékével, a szociáldemokráciával is: abban legalább olyan súllyal szerepelnek az elszegényedett rétegei, melyek a haladást nem ipari-gazdasági, hanem társadalmi

téren szorgalmazzák.

Magyarországon a világháború előtt nem volt, nem érvényesült antiszemitizmus. A zsidó tömegeknek terük és módjuk nyílt tehát az asszimilálódásra. Neofita buzgalommal vetették magukat a küzdelembe a kormánytörekvések érdekében. Az uralkodó osztályok ideológiájának sebtében való átvétele és hangos szavú képvisellete bizonyos védekező magatartás megnyilvánulása volt. A kor politikájának skrupulusmentes szolgálattevőkre s nem akadékoskodó Mocsárykra volt szüksége az uralkodó nemzetállam-eszme megvalósításakor. Az asszimiláló elemek túlbuzgó lelkesedéssel adták oda magukat az uralkodó osztály ideológiájának, ahogy Jászi írja: túllicitálták, "élesebbé és türelmetlenebbé tették"⁵², nem úgy, mint a meggondolások görceiben cselekvő hazaiak. Szellemi tevékenységükben ez az intellektuális racionalizmus⁵³ működött, mely a helyi lehúzó gondok fölé emelte őket, s csodálatos, és etájt újszerű légkört alakított ki. Ez volt az a szabadító levegő, mely az országban veszteglő, márványba kötött tehetségeket, az ország nyugati kultúrára éhes összes elemeit magához vonzotta.

/Kik voltak /a/ nyugatosok ?/

A "nyugati" szó Thomas Mann számára a nemzetközi "intelligentsia", a "haladás" eszméinek, annak az egész ideológiának a hatalmát jelentette, melynek megvalósulását és

igazulását Berlin pezsgő gazdasági és kulturális életében látta.⁵⁴

Magyarországon a századfordulótól kitűzött cél, jelző volt a Nyugat. Fogalma "megemelődött, fétissé vált".⁵⁵ Eleinte jóra ösztönző, törekvést akaró fétissé. "... a jelek előre szólnak: nyugat felé" - hangzott el a Társadalomtudományi Társaság 1904. évi vitáján.⁵⁶ S az iránymeghatározás nemcsak a polgári radikálisoké volt.⁵⁷ A magyar progresszió minden áramlata nyugat felé fordult.

Ki-ki természetesen mást látott, mást akart látni belé. Jogosan vetődik föl a kérdés, hogy amikor a Nyugatot emlegetjük, "melyik Nyugatra, a Nyugat melyik korszakára, csoportjára gondolunk is voltaképpen?"⁵⁸ Rá kell ébrednünk, hogy művelődésileg-világnézetileg egy körvonalazatlan, valójában tartalomüres fogalomhoz való lazassalú kapcsolatot jelölt csupán a csoport legtöbb tagjánál. Schöpflin Aladár, az új nemzedék tudós kritikusa, történetírója jegyzi meg, hogy a kávéházi asztaltársaságban ülő ifjak "tanulni nem sokat tanultak, komoly könyvet keveset olvastak, újságot, hazait, külföldit annál többet".⁵⁹

A csoportosulás kezdetben - európai pandantjainak megfelelően - szövetség, klikk, érdekközösség jellegű volt. Nem a cél - a Nyugat ködösen maradt fogalma - fogta össze tagjait, hanem a fennálló hazai "poshadt világ"-gal való

szembenállás. "Az igazság az" - írja Komlós Aladár - "hogy a Nyugat különböző eredetű értelmiségiek koalíciója a feudálkapitalista Magyarország társadalmi rendje vagy legalább áporodott, felszínes és epigon műveltsége ellen".⁶⁰

A megengedő bevezetés annak szól, hogy Komlós előzőleg hevesen kikelt a Nyugat egységes voltát megkérdőjelezők ellen. Azzal - amit "Féjájék fedeztek fel", hogy "Ady utálta fegyvertársait", a nyugatos "írói fegyverbarátság" tényeit állítja szembe. Elismerni azért elismeri, hogy "a Nyugat írói két különböző csoportba tartoznak."⁶¹ Meghatározni azonban nem határozza meg e csoportokat.

A fegyverbarátság szó szépítő kifejezése a klikkesdinek, az érdekközösségnek. A két csoport nagyjából eszerint határolódik el : a szövetség kialakítóira - fenntartóira, és a magasabb érdekek képviselőire. Így nemcsak Ady igyekezett szabadulni a "rácsimpasskedóktól". Lukács Györgyben - hiába jelennek meg sorra irásai az ifjú Nyugatban - legalább ekkora volt az elrugasszkodási kényszer. Tulajdonképpen : a kiemelkedő tehetségek autonómia-centrifugációja. "Hogy téged bárki is azonosítson a Nyugattal, arról szó sem lehet" - írta neki megnyugtatólag Popper Leo 1908. augusztus 16-án.⁶²

Lukács rendszeresen és egyöntetűen kicsinyelte Nyugat-beli "fegyvertársait" : "... nálunk még nem értik, hogy az én Gauginem esszé, és ha Ignotus vagy akár Balázs Béla /hogy a legjobbakat mondjam/ 30 oldalt írnak is, az csak újság cikk vagy naplótöredék".⁶³ Példa az egyik csoport igényességére,

amely érdekében fölruzták a "fegyverbarátságot" is, hogy amikor Horváth János Ady-könyvét Fenyő Miksa egy Lukács György-idézettel "vágja le" a Nyugatban, Lukács Horváth Jánoshoz írt levélben elhatárolja magát Fenyőtől.⁶⁴

Lukács György barátainak Nyugat-ellenzékisége - ami elsősorban Fenyő "a szegény kis zsidó"⁶⁵, Osvát és Hatvany⁶⁶ elleni avarziót jelentett - oly komoly volt, hogy 1910-ben a Ferenc Ferdinándtól pénzelt és Zigány Árpád és Révész Béla szerkesztette Renaissance-ből ellen-Nyugatot szerettek volna formálni. Ekkor jelent meg - amolyan átcsábítási kísérlet volt ez - Ady Petőfi nem alkuszik-ja a Renaissance-ban; Lukácsék megkörnyékezték Babitsot is, aki azonban - amint udvariasan elutasító válaszában írta - a "konkurrens" Nyugatnál⁶⁷ maradt.

Az Ady, Móricz, Babits, Kosztolányi, Juhász, Tóth Árpád, Karinthy névsorral kezdődő alkotói körrel jelent meg a klikk-tudaton felülemelkedő nyugatosság - ~~st~~ tízes évek elejétől szorosán a folyóirat köré fogódzva. Hiába szilárdult meg ekkor a folyóiratuk borítóján a Nyugat címfelirat, az igényük már nem a homályos tartalmú "nyugat felé" jelszó volt, hanem a hazai teremtés akarása. Ahogy Ady írta: "Budapest s vele együtt a Nyugatról meglegyintett Magyarország későn, kicsiben s egy pöttyet sajátosan szeretnének csinálni valamit".⁶⁸

/Miért "vágott élre" Berlin a német nyelvterületen ?/

A Nyugathoz-kapcsolódás első, konkrétabb szakaszában németes kötődést jelölt. Elsősorban ez abból eredt, hogy a bohémia európai útjain és gyűlhelyein megforduló magyar ifjak zsidó származásúak voltak, s otthonosan mozogtak a német nyelvben, kultúrában, általában : német miliőben. A zsidók akárhol telepedtek is le, vitték magukkal a német nyelvet és kultúrát, ha csak német zsidó szargon formájában is.⁶⁹ A magyar nyugatosság előőrse, amelyik magát jung-ungarnosnak nevezte, nem véletlenül táborozott hosszabb-rövidebb ideig Berlinben. Szélesebb vonulás árama vonzotta tagjait oda, a "lehetőségek városába". Bécs irodalmi fénye nem halványult el, csak hagyománytisztelő szelleme, jóértelmű konzervativizmusa, s nem utolsósorban változatlanul színvonalas, nagy irodalma nemigen engedett teret ifjenti próbálkozásoknak. Itt "a megszületni vonakodó irodalmi forradalmat voltaképpen egy ember akarta megcsinálni, ...Hermann Bahr"⁷⁰, aki egyébként ilyen igénnyel Berlinből tért haza.

A Bécsben jelentkező izmusok a barokk jegyeit hordják magukon, Trakl expresszionizmusa éppúgy, mint Lenau biedermeiersége, vagy Hofmannsthal újromanticizmusa. Ahogy Mádl Antal is megállapítja: "A nyugateurópai avantgarde egyes irányai úgyszólván alig képviseltetik magukat az osztrák irodalomban".⁷¹

A kor világvárosi ifjú bohémiája azért itt is megjelent: az ifjú Bécsnek a Café Griensteidlben volt a főhadiszállása s az ifjú művészvilág itt is kávéházban ült, szocialistának vallotta magát, Tolstojt, Nietzscht és osztrákos ízként Rilket olvasott. Az irodalmi kávéházakban ott lógott - mint Osvátéknak Budapesten, Kerréknak Berlinben - az új irodalmi sajtó, kedvencül a "Die Neue Rundschau" és a "Mercure de France". De Bécsnek magának csak egyetlen rangos publikálási fóruma volt: a Neue Freie Presse.⁷²

A század utolsó két évtizedében megindul a vándorlás Berlin felé. Stefan Zweig azért kelt útra, mert "a szabadság még teljesebb, tökéletesebb formájára vágyott. Nem az egyetlen vonzotta, hanem az "új"irodalom, amely ott"aktívabban, lüktetőbben lélegzik, mint nálunk". Az, hogy ott egyre-másra alapítják a folyóiratokat, szervezik a kabarét, nyitják a színházat, röviden, hogy Berlinben "van valami".⁷³

A hirtelen felduzzadt nagyvárosok, heterogén lakosságukkal, a századforduló, az új idők osztályellentétes konfliktusainak színterei lettek. Itt izgalmasan, drasztikusan és felerősödötten zajlottak le a szociális átalakulási folyamatok. Napi forradalom volt ez. München és Berlin nagykorúsodásának az ideje ez, csak hogy München a bajor királyok nagyvonalú támogatása következtében kényelmesebb volt, inkább megrekedt az epigon hagyományokban s modernsége így hevenyészettebb, megalapozatlanabb volt.⁷⁴

"Zola Párizsának tulajdonképpeni pandantja a milliós nagyváros Berlin volt."⁷⁵ A század utolsó éveitől fogva vonzotta a nagy alkotókat. S nemcsak írókat. Idejött a Deutsches Theaterben színházat csinálni Max Reinhardt "aki - Zweig szavai ezek - Bécsben két évtizedig várhatott volna türelemmel, hogy megkapja azt a pozíciót, amelyet Berlinben két év alatt kivivott magának."⁷⁶ A Hofoperben - az udvari operában - Richard Strauß vezényelt s a szomszédságában városnyi szigetté nőtt a művészeti központ, és Wilhelm Bode volt a Királyi Múzeumok igazgatója. A korszak művelődéstörténeti szakértője, Annemarie Lange írja : "Párizs és London mellett Berlin volt a művészeti piacon a hangadó."⁷⁷

De nemcsak a művészeti pezsgés vonzott Berlinbe tömegeket. Rengeteg külföldi diák járt a Friedrich Wilhelm-Universitätre, ahol jelentős tudósok előadásait hallgathatták. A kémia professzora a Nobel díjas Emil Fischer volt, aki a cukor szintetizálásával és a fehérjeanyagok analizálásával foglalkozott. Az elméleti fizika professzora volt 1889-től Max Planck, aki a kvantumelméletét itt dolgozta ki. Itt tanított Gustav Kirchhoff, aki a róla elnevezett "törvényeket" alkotta meg Berlinben. Professzori állást - zsidó lévén - ugyan nem kaphatott, de előadott 1915-től Albert Einstein.⁷⁸

A 90-es években német nyelvterületen már egyértelműen

a "hatalmas, lüktető életű", "óriási mozgásterű"⁷⁹ Berlin van az élen. Nagy konszernek, gazdag családok székhelye - és császárváros. Míg azért igazi rangos irodalom szülőföldje, stílus és izlésforrás maradt Bécs, a déli-keleti részek, addig Berlin mozgatta meg inkább az új írókat, s az irodalmi élet megteremtésének a példája messze földön is a berlini lett. Arno Holz a század első évtizedében egy 12 darabból álló drámasor megírását tervezte "Berlin, eine Wende der Zeit" címmel.⁸⁰

A magyarországi próbálkozások is vallottan és akartán berlini példákat követtek a század első tíz-tizenkét évében. A jungungarnosok lapjai a Die Neue Rundschau vagy a Pant akarták formázni, szerkesztői valójukban Alfred Kerrt, stílusukban, hangnemükben is. Még Lukács György is, ahogy később írta: "Legelső kritikai írásaim Alfred Kerr impresszionizmusának hatása alatt jöttek létre."⁸¹ Benedek Marcellal és Bánóczy Lászlóval a "berlini Freie Bühne mintájára" modern színház létrehozását tervezték s Lukács 1910 őszén a berlini Logosz mintájára alapított folyóiratot, a Szellem-et.

/Nyugatos szemléletváltást jelöl-e a németiséghez fűződő kapcsolat változása ?/

A tizes évek kezdetén bekövetkező korszakváltással kapcsolatban már szó esett Király István véleményéről. Ő Ady Endre pályáján mutatja föl ezt a fordulatot, de Adynak, mint a nyugatosok vezéremberének a nézetmódosítása, nyilvánvalóan kihatott a mozgalom egészének alakulására.

A jungungarnosok németközpontrú Európa-felé fordulása Adyt mindig is bosszantotta. Amikor a nyugatosoktól tisztelet Mercure de France magyarországi levelezője, De Gerando, német befolyás alatt állónak tüntette fele Nyugatot, Ady hevesen tiltakozott.⁸² Pedig De Gerandonak igaza volt.

Hatvany Lajos közösségileg "szint vall", amikor naplójegyzeteiben "hazugságnak" nyilvánította a "francia-magyar lélek rokonságát".⁸³ A németiséghez készülő hid építése beleilleszkedett a monarchikus magyar kormányzás koncepciójába. Megvoltak az előzményei.

A Kiegyezéstől fogva a magyar kormányok rendszeres propaganda tevékenységet folytattak annak érdekében, hogy a németországi magyarság képen változtassanak. Az 1848-49-es hősi helytállás után kialakult pozitív magyarságkép továbbt. A magyarellenes hangulának a csitítására több német nyelvű kiadvánnyal is kísérleteztek. 1883-ban Neményi Ambrus kiadásában jelent meg Berlinben egy vaskos kötet Das moderne Ungarn címmel.⁸⁴ Ennek a könyvnek leplezetlen célja volt, hogy német olvasóival megértesse és elfogadtassa a Monarchia létezési érveit és a dualizmus fennállásának német szempontból is érvényes fontosságát. Igényes vállalkozás volt.

A magyar Alföldről Mikszáth írt hangulatos cikket, a színházi életről Jókai, az irodalmi életről pedig Heinrich Gusztáv adott összefoglalót. Petőfiről Péterfy Jenő kifejti német olvasóinak, hogy a látszólag háborgó költő valójában egy szelíd nép szelíd fia volt. Forradalmisága nem más, mint naivitás és a "nagy francia forradalom kritikátlan tanulmányozásának,

valamint Béranger iránti vonzalmának" tulajdonítható. A kiadónak, Neményinek ezután - a Tisza Kálmán kormányzási időszakában meglévő parlamentarizmus ismertetése kapcsán - nem okozott gondot elhíttetni, hogy 48-49 eszméinek egyenes folytatása, megvalósulása az 1867-es kiegyezés pontjaiban keresendő.

Négy évvel később egy Adolf Kohut kiadásában, Stuttgartban megjelenő könyv⁸⁵ ugyancsak a magyar szelidséget igyekszik igazolni. A könyv láttatásában Magyarország a jó bor, a csárdás, a pattogó cigányzene, a szép asszonyok és a betyárromantika mesebeli tája. Ekkor, a Monarchia véghanyatlásában plántálódik el a német s révén a távolábbi európai tudatban is az a magyarságkép, mely csikós-csárda-pusztabetyár fogalomkörével máig él.

Az ezredéves évforduló alkalmával Budapesten jelent meg egy minden eddiginél vastagabb és tartalmasabb kötet. Jékelfalussy József kiadásában.⁸⁶ Az irodalmi tanulmány Beöthy Zsolt tollából származott, Simonyi Zsigmond a magyar nyelvtudomány kérdéseiről és eredményeiről számolt be. A kiadó ezúttal különösen nagy figyelmet szentelt a magyarországi nemzetiségeknek. Az előző munkákkal ellentétben ebben a kötetben már erős függetlenségi felhang érződik, fokozott és hangoztatott Habsburg-ellenesség. De a békeszerető, a jámbor-békés magyar mítosza változatlan.

A politika szempontjából a jungungarnosok németországi tevékenységükben a német-magyar kapcsolatrendszer keretében működtek. 1902-ben még Ady is nagy megbecsüléssel írt arról, ami Németországban látszott érlelődni. Változást hozott szemléletében 1904-es párizsi tartózkodása, amikor észreveszi a valós szándékot: az expansziózt, a más népek ellen való törekvést. Különbséget tett ő persze "ortodox" és "hiányos" németiség között. A "hiányost" elfogadta, de az ortodoxban meglátta és félté a XX. század fő veszedelmét. És a magyarságét is. Itt van a szétválás, a különbözőség választóárka. A már-túloldalról hiába nyugtatgatja Ignotus, hogy túlzott és a történelemtől és a tapasztalatoktól megcáfolt félelem szól csak a "némettel való szorosság gondolata ellen."⁸⁷ ^{Király István} Több helyen is leszögezi, hogy a tizes években már "az imperializmushoz való viszony kérdése volt a némethez való kapcsolódásé"⁸⁸, és idézi Lajos bátyjához a "németmámorú napokban" írt levelét. Arról, hogy a magyarság veszíteni fog, akár megnyeri, akár elveszíti a háborút. "Mert a győztes Németországnak éppúgy útjában fogunk állni a "Drang nach Osten"-ben, mint útjában vagyunk a németellenes antantnak". Király hangsúlyozza, hogy ez a szorongás Adynál nem "egyedül vagyunkos" nacionalista félelem, hanem reális profécia: vagy "szét fognak szaggatni bennünket", vagy "egy év múlva német lesz itt nemcsak a katonaság, a vasút, a posta, hanem talán még a közigazgatás is."⁸⁹

Jung-Ungarn

A századvég és a századforduló azonos történelmi és gazdasági tendenciákat hozott Közép- és Kelet-Európában. Az elmaradott, feudális színezetű és kötöttségű rendszerek korábbi, alacsonyabb állapotukról robbanásszerű fejlődésnek indultak. Manufakturális üzemek települtek mindenfelé, melyek egyik évről a másikra gyárakká nőttek, egész városnegyedek születtek, elővárosok olvadtak szervesen patinás városközpontokhoz. Berlin és Budapest egyazon lendületben élt, feszült, pezsgett: útban a világvárosi lét felé. Mely nemcsak fejlett ipart, kimunkált gazdasági viszonyokat követelt meg, hanem a megnövekedett helyi lakosság szórakozási és művelődési igényeit is ki kellett elégítenie. Sorra nyíltak meg a színházak és a kabarék, a legkülönbözőbb lapok, folyóiratok dömpingje árasztotta el a városokat. Olyan tág olvasókör támadt, mely a könyvek kiadására és a folyóiratok megjelentetésére is az ipari-gazdasági elgondolásoknak megfelelő fizető-, profitképes piacot tudott teremteni. Ezen felül voltak olyan gyárosok, üzletemberek, bankárok, az új viszonyok közé asszimilálódott feudális arisztokráciának olyan tagjai, akik részben a nyereségüket növelő vágyból, de sokkal inkább az üzleti szempontokon túlmenni művészetpártoló szeretetből, olykor egészen naivan mecénási szerepre vállalkoztak. Többnyire maguk sem voltak mentesek a művészkedő vágytól, de a von Bodenhausenek és a Rathenau-k, a Hatvanyk és a Fenyő Miksák anyagi erejükkel, társadalmi befolyásukkal elsősorban mások: hatalmas

egyéniségek érvényesülése előtt nyitottak kaput, csak azért, hogy igazgatói, elnöki, banknagyfőnöki vagy éppen nagybirtokosi karriert hozó, kapitalista fétiseket tisztelő szürkevilágukból ki-kitörhessenek. A nagytőkének ez a rétege bizonyos fokig eleve társadalmi oppozíciót jelentett: de abban és abból élt, ami ellen berazenkedett. Állapotuk eleve felemás. Anyagi erejük folytán éltető teret biztosítottak olyan művészeknek, mint Hofmannsthal, Rilke vagy Ady Endre. Csoportok szerveződtek köréjük, egész mozgalmak bontakoztak ki a támogatásuk bázisán, melyek mind Budapesten, mind Bécsben vagy Berlinben az elégedetlenség alaphangján, oppozíciós erőként polgári radikális színezettel léptek fel. Olykor - akár csak egy-egy tagjuk révén - kapcsolatot találtak a korszak legdinamikusabb társadalmi-ideológiai mozgalmával, a szociáldemokráciával is; de minden művészi-forradalmi, újító igényük ellenére ott függött felettük Damoklész kardja: az a tény, hogy a kapitalizmuson belül vannak.

A kulturális piac vonzásában létesült kulturális ipar és a mecénások köre nemcsak tudott egymásról, hanem összefogott, szövetkezett is. A mecénás gyakran a kiadói vállalkozót segítette ki, támogatta - végeredményben mindig egy újító-békétlenkedő, de a prosperitás békéjét megbontani mégsem akaró intencióval. A kiadók és a mecénások köre, akár csak a pénz áramlása, a tőkeérdekeltség nemigen törődött a határokkal. A kiadó nyereséges vállalkozásra, a mecénás a művészet

izlése szerinti föllendítésére törekedett. Végül egyikük sem érdek nélkül: a polgári irodalmat anyagilag támogatták és - eszmeileg befolyásolták.

Első volt mégis a vállalkozás, az, hogy az irodalom kért és kóretlen szervezői minden társadalmi berzenkedésük, ódzkodásuk ellenére kapitalista tünetek, az új, imperializálódó kapitalizmus képviselői voltak. Imen ered a mozgalom Janus-arcúsága: az, hogy bennük a politikai áram sokkalta visszamaradottabb, mint a művészi irány.

Ennek a rétegnek, ezeknek a mozgalomnak kettős jellege ritkán mutatkozott meg egyszerre: egyazon irodalmi akcióban, egyazon folyóirat oldalain.¹ Elsősorban azért nem, mert e kor legjobb irodalmának ars poeticájában a művészet nemcsak primeritást élvezett, hanem egyedülvaló igényvel jelentkezett: elzárkózott a politikumtól. E munka keretében csak utalni tudunk rá, hogy ez az elzárkózás semmiképpen sem jelentett az ő értelmezésükben - életidegenséget, az életés élmények művészi fontosságának a tagadását, azaz azt, amit elcsépelet szóhasználattal, eredeti értelméből kiforgatottan ma "l'art pour l'art"-nak nevezünk, kicsit bélyegzünk meg. Sokkal inkább illik rá a "hohe Kunst", a "felsőbbrendű művészet" elnevezés, mely a való világ hatásaira nagyonis apellált, de a művészi feldolgozásnak, azaz a szubjektumnak, a művésznek, a benne kiváltódó belső eseményeknek is nagy jelentőséget tulajdonított.

Igazi, nagy művészekben, mint Heinrich Mann vagy Ady Endre ez a művészet-primeritás a társadalmi érdeki szellemiségnek hatalmas gáttöréséhez vezetett. A politikumtól való - ideiglenes - elzárkózásuk a művészi érték örökkévaló érvényébe vetett polgári hitükből fakadt: nem akartak ideigleneset alkotni. Az irodalom szervezői azonban, akik védnöksége alatt ez a "hohe Kunst" kibontakozhatik, politikus alkatok. Mint vállalkozók, függvényei is a pillanatnak, az aktualitásnak. Számolniuk kell a publikummal és - különösen a fejlődésben elmaradottabb Magyarországon - számítaniuk kell a mecénási támogatásra. Az olyan új színű, újító szándékú, ha mégoly színvonalas folyóirat is, mint a Nyugat képtelen volt a korabeli Magyarországon olvasóiból megélni, a saját lábán megállni. Kezdetben éppúgy csak néhány száz példányban jelenhetett meg, mint a korabeli német társalapja, a Cassirer kiadójánál megjelenő /később Alfred Kerr tulajdonába átmenő/ Pan című folyóirat.

A szellemi-irodalmi élet szervezői társadalmi helyzetük folytán is kénytelenek voltak folyvást megalkudni. Mint politikus, közéleti emberek, legtöbbször mindkét országban meggyőződés s főleg érdek szerint is támogatta a fennálló rendet. Mi sem volna könnyebb, mint elítélni azt a Fenyő Miksát, aki Magyarországon a Gyáriparosok Országos Szövetségének alkalmazottja majd elnöke, vagy azt a Walter Rathenaut, aki Németországban az AEG igazgatójaként az anyagi-gazdasági és a

szellemi-lelki szféra tudatos szétválasztásának az elméletét "megalkotja". Vagy az életét az irodalomra leginkább rászánó vagyonos bárót: Hatvany Lajost, aki öntudatában, önitéletében egy életen át írói és mecénási volta között vajúdik. Nem is szólva Vészi Józsefről, aki újságírói és politikusi pályáján éppoly könnyen hajladozik az aktualitások szelében: szolgál és kiszolgál, mint amilyen mereven ragaszkodik egy életen át irodalmi-művészi eszményeihez.

Ő volt az a "ragyogó aggastyán", aki a század első éveiben a Budapesti Naplóban szárnya alá gyűjtögette az induló, a reakciós-avatag irodalmi szemléletű Magyarországon otthonatlan, európai rangú szellemi hazára vágyó új nemzedéket: ahogy Kosztolányi Dezső írja: "egyengette az új irodalom útját".² Nemcsak a hazai jó erők összegyűjtésével, hanem egy korszerű világirodalmi színvonal megismertetésével és tudatosításával is. Tolsztojt, Csehovot, Gorkijt, Knut Hamsunt ő vezette be a magyar irodalomba. Ugyanakkor országgyűlési képviselő volt, lelkes Monarchia-párti, tiz körömmel ragaszkodott a recsegő-ropogó dualizmushoz, a felszíni prosperitás alatt rothadó ország vezető erőihez. Politikusként létérdekeit védi, irodalmi munkásként eszmei-művészi meggyőződését és elképzeléseit képviseli s juttatja érvényre. Más éllel ugyan, de hihetően írja róla Kosztolányi, hogy "egész életében csak játszott a betűkkel, s a munkában is csak játszott." A század első évtizedében politikusi tevékenységében, aktiv

zsurnalisztaként is a dualizmus érdekében fejt ki propagandát; benne látja a feudális szövdményű magyar kapitalizmus fejlődésének, nagybirtok és fináncotke érdekképviselésének a foglalatát. Még a reakciós színezetű, nemesi-polgári magyar nacionalizmust is fölkarolja, hiszen a Pester Lloyd szerkesztői állásáig és a Budapesti Ujságírók Egyesülésének elnöki székéig vezető karrierjét, az ezzel járó "új kiváltságokat" a feudális maradványok, azaz a történelmi előjogok konzerválása csak megerősíti.

1905-ben, amikor Fejérváry Géza hivatalnokkormányra kerül a parlamentbe, Vészi a miniszterelnökségi sajtóiroda főnöki posztját is elvállalja. Magával viszi ide jó fizetéssel munkatársnak Adyt és Biró Lajost is. Későbbi, berlini munkájában sok minden emlékeztet a Fejérváry-kormány politikai attitűdjére. Elsősorban a liberális jellegére, hogy például az orosz forradalom idején Kírstoffy József belügyminiszter - eladdig elképzelhetetlen módon - leült tárgyalni a magyar szociáldemokrácia vezetőivel, s a választójog kiterjesztését igérte.

Egy évvel később azonban új kormányt iktatnak be - a polgári Wekerle-kormányt - s Vészi Józsefnek ekkor nyoma vész. Csak "1907 késő őszen vált meg...végleg a Budapesti Napló szerkesztésétől",³ de a fellelhető források szerint már 1906-ban Berlinbe költözött, sőt már ebben az évben szerkesztette is a Jung Ungarn című folyóiratot.

Minden későbbi téves adatközlés⁴ egy alapforrásra vezethető vissza. Ujvári Péter Zsidó lexikonjában,⁵ melyben a szerkesztő feltételezhetően magától Vészitől kérte el életrajzi adatait, ez a mondat áll: "1906-ban Berlinben szerkesztette a Jung Ungarn című folyóiratot". Ezt a közlést az új Magyar Irodalmi Lexikon is átveszi, csak éppen le is zárja a berlini szerkesztői tevékenysége idejét: az 1911-es évvel. Így lesz a szerkesztés, a Jung-Ungarn megjelenésének közreadott ideje: 1906-1911. Tévedés, emlékezet kihagyása ez, vagy a múltbéli pálya tudatos módosításáról van szó? Ma már nehéz volna nyomára jutnunk, eldöntenünk. Egy bizonyos, hogy a Wekerle-kormányzat idején Vészi berlini tartózkodásának semmi nyoma, feltételezhetően a koalíciós pártok 1910-es júniusi veresége után, a Nemzeti Munkapárt új fedőnevén jelentkező Tisza-párt hatalmával kezd Vészi Berlinben láthatóan is aktivizálódni. Nyilvánvalóan gondos előkészületek után - hiszen folyóiratának mind a 12 száma alaposan előkészített anyagból áll. 1911.január 15-én jelenik meg a Jung-Ungarn című folyóirat első száma. A hivatalos magyar propagandát németül terjesztő lap nyilvánvalóan a magyar kormány félhivatalosa. Vészinnek nincsenek anyagi gondjai vele.

/A német kiadója/

A Paul Cassirer Verlagnak, mely a folyóirat berlini kiadását vállalja, megnyugtató, nyereséges és biztos üzlet. Paul Cassirernek, az érzékeny, különösen a képzőművészetet pártoló cégtulajdonosnak⁶ feltehetően kapóra is jön a megbízás.

Felesége; a híres színésznő: Tilla Durieux " Egy ajtó nyitva áll" című⁷ memoárjában több fejezetben is beszámol életüknek és pályájuknak erről a szakaszáról. Míg részletesen szól férje kiadói terveiről és gondjairól, a Café des Westenben összegyűlő, tehetséges bohémia társalgásairól és tombolásairól és az 1910. októberétől egy éven át a Paul Cassirer Verlag kiadásában megjelenő Pan-nak, a folyóirat körüli események-botrányok leírásának egy egész fejezetet szentel, addig sem a Jung Ungarnt, sem Vészi, de még Hatvany nevét sem említi meg ebben a vonatkozásban. Joggal feltételezhetjük, hogy a magyar félhivatalos kiadáshoz Cassirert üzleti érdekek fűsték, amíg tartalmilag a havi folyóirat egy cseppet sem érdekelte.

Ha eszmei-elvi meggondolások döntően estek volna latba, nyilvánvalóan nem, vagy legalábbis nem ennél a kiadónál jelenik meg Vészi konzervatív, regresszív, sőt helyyel-közzel reakciós folyóirata. Hiszen a Paul Cassirer Verlag és folyóirata, a Pan bizonyos fokig még a polgári Fischer Verlaggal és a körében megjelenő "Die Neue Rundschau"-val is konfrontált ebben az időben. Bár Fischerék köre is felállított és elfogadott egy "német szocializmus eszmét", de ennek az éle éppenhogy a szociáldemokrácia ellen irányult, s vele legfeljebb azért épített ki bizonyos kapcsolatot, hogy a társadalmi stabilitás megőrzése érdekében a szociáldemokráciát a marxistáktól, a kommunistáktól: Rosa Luxemburgéktól izolálja.

Vele szemben a Pan pontosan a széplelkűség, a megalkuvás, az apolitikus művészet elleni harc elszántságával indul; ahol tehetette, marta II. Vilmos dilettáns, cenzori szigorral őrzött kultúrpolitikáját.

A berlini Jagow nevű rendőrfőnököt például botrányos úton buktatja le: Amikor a cenzor betiltatja a Reinhardt-Theater egyik darabját /a Die Hose-t/, a csábos szépségű Tilla Durieux büvkörébe vonja Jagow-t, aki fejét vesztve kéri a színésznőt, hogy fogadja intime. Levelét és Alfred Kerr csipős kommentárját a Pan közli. A rendőrfőnöknek távoznia kell Berlinből. Thomas Mann megbotránykozva ír bátyjának az esetről,⁸ aki elengedi a füle mellett az öccsi szemrehányást; nem vitás, hogy ő a Pan pártján áll⁵, Cansirerén, aki könyveinek állandó kiadója. Ő éppen ezt a szakunkot akarja betemetni, amely "a német szellem embereit a néptől elválasztja". Teljes szenvedélyével éppen a Pan indulása idején: 1910-ben a polgári írók megalkuvó apolitizmust szajkózó csoportja ellen támad, mely a való világnak statisztaszerepet szánt, és "nem ismerte és megvetette a demokráciát".⁹ Öccsével, Thomas Mann-nal is szemben áll, aki két évvel később még a müncheni cenzori tanácsba is kész belépni, hogy - mint okként írta - "szellem és rend között politikailag közvetítsen".

Heinrich Mannt azonban nem pusztán az eszmei vállalás komolysága, az élesebb társadalmi konfrontálás vonzotta

Cassirer körébe. Az üzleti légkörű korban a kezdő német írók az anyagi megélhetés biztonsága is oda kötötte.

Amikor a Jagow-ügy fölkaparja a szenvedélyeket, az ~~öccs~~ támadást a gondos édesanya így igyekszik ellensúlyozni: "Remélhetőleg Cassirer mellett maradsz, mert az jó akvizíció."¹⁰

Üzletet, irodalmi céljaik megvalósítására szolgáló eszközt - lehetőséget is láttak - s főként szerettek volna látni - a magyarországi irodalomszervezők is a kiadóknál, a kiadói vállalkozásokban. Kitűnő németiségük, és rokon rangú kapcsolataik-barátságaik révén¹¹ a modern Európa földjén ők Németországban igazodtak el a legkönnyebben: példaképeiket is innen emelték át az e tekintetben visszamaradottabb magyar viszonyok közé. "Még jobb volna azonban - erős hitem szerint üzletnek is - Magyarországon egy olyan Moderner Verlag, mint amilyen Cassirer vagy Langen vagy Fischer/.../ Nálunk a meglevő Verlagok annyira a biztos üzletre mennek, vagyis kormánysszubszencióra, tankönyvekre, stb., hogy a tulajdonképpeni közönséget szüzen hagyják."¹² Ezeket a sorokat egy 1909. április 4-én kelt levelében Ignotus írta Hatvanynek. Érdekes, hogy két évvel később a Jung-Ungarn esetében éppen ők - Vészi József s Hatvany Lajos alkalmazzák a leszólt "szubszenciós" módszert - külföldön, éppen abban a Németországban, ahol a könyv- s főként a lapkiadás a rohamosan fejlődő technikai lehetőségek s a növekvő közönség-igény folytán virágzó üzletággá fejlődött; az Ullstein és a

Fischer olcsó könyvek tömeg-kiadás-dömpingjével árasztja el a piacot, azaz megosztja a "tulajdonképpeni közönséget". S ahol - meg kell jegyeznünk - a tömegolvasói piac-kivánalmaknak meghajló irodalmi iparból sok író resignáltan húzódik vissza.

Cassirer kiadója ellenáll az ipari silányulásnak. Főként nyomdatechnikai gondosságát s az illusztrációkkal szembeni igényességét hangztatja hirdetéseiben. Nem túl merész föltételezés, hogy ilyen körülmények között a Pan kiadásának egyik bázislehetősége a magyar kormány félhivatalosa, a Jung-Ungarn kiadásából befolyó jövedelem volt. 1911 őszén, amikor a Jung-Ungarn megszűnése bizonyossá válik, Cassirer eladja a Hammer-Verlag-nak a Pant. De ez már csak a homokzsákok kidobása a süllyedő léghajóból. A háború elején Heinrich Mann már amiatt panaszkodik, hogy "amivel tartoznak nekem, azt már senki se fizeti meg", mert Cassirer vagyona "csaknem teljesen odavan."¹³

Szemléleti leegyszerűsítés volna az Alfred Kerr-rel ekkor még szövetkező Paul Cassirer lépéseit csak üzleti indokokkal magyarázni. Mégis kikerülhetetlen ellentmondás, hogy az a kiadó, mely az eredetileg kéthetenként megjelenő Pan heti folyóirattá alakításakor - 1911 őszén - olvasóinak "égetőbb aktualitások"-at, "politikai, társadalompolitikai, irodalmi és művészi dolgokat" ígér, s szószerint ezt írja: "A Pannak nem szabad tehát egy párt, vagy akár egy világnézet,

egy életérzés szócsovéné válnia", vállalkozik arra, hogy a pusztulásra ítélt Osztrák-Magyar Monarchia, a szétszúlló dualizmus "Sprachrohr"-ja, szócsove, igazi nemzetközi propaganda-hangszórója legyen. Mindenesetre sokatmondó tény a Jung-Ungarn és a Pan, illetve a Cassirer-Kerr és a Vészi-Hatvany kör kapcsolatának egyoldalúságáról, hogy míg a Jung-Ungarn minden egyes száma részletes hirdetést tartalmaz a Panról, a Pan egyetlen egyszer sem említi meg a Jung-Ungarnt. Már 1911.márciusában, a Jung-Ungarn két számának a megjelenése után csalódottan így ír Vészi Hatvanynek: "Tökéletesen igazad van Cassirerre nézve. Túlságosan grandseigneur ó ahhoz, hogy ezt az én ügyemet a szükséges energiával karolja fel."¹⁴

Érdekes módon - az ideológiai különbség ellenére - a német szellemi békétleneknek, polgári háborgóknak s még Alfred Kerrnek is, aki néhány évvel később egy "merész, értelmesebb emberi rend"-ért folyó harc rejtett formájának látja a Pant¹⁵, esszenciálisan is szövetségese, támogatója a magyar hivatalos kormány-szócső. Abban ugyanis, hogy a Jung-Ungarn rendkívül hevesen támadja a magyar kormány nemzetiségi politikáját hasonló hevességgel átkozó Össznémet sajtót. Azt az "Össznémet", a kereszténydemokráciával szoros kapcsolatot tartó sajtót, mely a német imperializmus terjeszkedő álmainak egyik kikiabálója és - bázisa.¹⁶ Természetesen a baloldali erőknél - mozgalmaknak ádáz ellensége. Groteszk módon - a nemzeti érdekviszonyok különbözősége és szembe-

kerülése folytán - így lesz a Jung-Ungarn-ban a magyar regresszív propaganda a német progresszió segítője, végeredményben a wilhelminista Németországot támadó, szociáldemokrata törekvésekbe torkolló német mozgalmak támogatója.¹⁷

/A Nyugat-kör német irodalmi kapcsolatai /

A fentekből semmiképpen ne következtessünk arra, hogy csak üzleti kapcsolatok-lehetőségek vonták szorosra a századelőn a Berlin és Budapest közti szálakat. A kapitalizmus-imperializmus adott korában, amikor az irodalom tehát egyre inkább kiszabadul mecénási, szubvencionális és egyéb kedvezményes helyzetéből, az irodalomnak mint "önálló iparág" a piac kereslet-kinálat diktátumainak is meg kellett felelnie. Nem véletlen, hogy az alkotók s a műhelyek mellett mindkét országban megjelentek a menedzserek: a kiadók s a szerkesztők. Németország annyiban "fejlettebb", hogy ez a szétválás gyors ütemben végbemegy. Emberi vonatkozásban is. Paul Cassirernek már eszébe sem jut irodalmi babérokra pályázni, míg Magyarországon a Nyugat legendás szerkesztője, Osvát Ernő a kortársak szemében művészi tehetségét és ambícióit az irodalomért feláldozó szervező, Fenyő Miksa polgári karrierjéből az irodalomban nyíló lehetőségére folyvást nosztalgiával és apologetikával tekintő renegát, s még a művekkel bizonyító Ignotus sem igazán az Ady-Móricz fémjelezte rangos irodalom befogadottja. Nem is szólva annak a Hatványak művészpszichikai tragikumáról, aki lélekben és testben, kettősen

kétlaki életet élt - mint író és mint irodalomszervező, és mint német és magyar: Berlin és Budapest között.¹⁸

A XX. század első éveiben Magyarországon ő körük épült az a polgári jólét felé tartó, de ifjonti nyugtalanságában az irodalomban otthon kereső gárda, mely a népi-nemzeti, parlagiasodó Magyarországon a provincializmus ellen a mérce, a megáértetés igényével, tehát a nemzetközi kitekintés, összehasonlítás követelményével verődött különböző, kárász-életű folyóiratok /Magyar Géniusz, Figyelő, Szerda stb./ köré. Ott van köztük Fenyő Miksa, aki rendszeresen olvasta a Frankfurter Zeitungot, a Berliner Tageblattot és a Der Tagot; Biró Lajos, aki egy ideig a kor legtekintélyesebb világ-irodalmi szemléjének, Josef Ettlinger Literarisches Echo-jának volt a magyar tudósítója; a Berlin és Budapest közt tétovázó Hatvany Lajos; a Das Literarische Echo-nak évekig szintén tudósító, aztán Berlinben letelepedő Róbert /Kovács/ Jenő, a Hebbel Theater alapítója és igazgatója. Az ő elégedetlenségük az élesztő kovász, körükük vonzódnak mindazok, akik művészileg egyénit, újat akarnak: a magyar irodalom századelőn induló nagy nemzedéke, mely az 1908-ban megjelenő Nyugat című folyóiratról kapta nevét s melynek - szerzői gárdáját tekintve - már távolról sem ilyen egyértelműen németes az európai kötődése.¹⁹

A mozgalom neve s a folyóiratcím eredetén, a Nyugat szavának származásán a kortárs kritika és az irodalomtörté-

netírás nem tépelődött soha: értelmét vette magyarázat gyanánt. A Nyugat eszerint az ugarország ellentéte, a művészi szabadság, a tág szellemi világ, a korszerűség és az individuális igény, a minőségközpontúság foglalata. Azaz: Európa. Ez a forrongó kör kiutat keresett a dualizmussal, a népi-nemzeti önelégültséggel fojtó kis magyar világból, és nyugalomát, alkotó és élető szabadságát a számára non-provincializmussal egyenértékű Európában vélte és vágyta megtalálni.

De miért éppen a "Nyugat" cím került az új folyóirat fejlécére? Miért nem Európa vagy ehhez hasonló? A Nyugat világirodalmi tájékozódását - elsősorban a leghangosabb sikert és a legbőszebb felháborodást kiváltó Ady miatt - a korabeli hivatalos irodalom képviselői - franciának minősítették. Szerintük a magyar irodalmat "eleinte bizonyos szürke nemzetköziség, majd franciautánzatok áradata lepte el".²⁰ Fentebb azonban világosan látjuk, hogy az új irodalom szervezői-irányítói éppen hogy német vonatkozásban, németes kapcsolataikban élik meg Európát: nyelvileg - anyanyelvi szinten, szellemileg-kultúrálisan pedig - a német irodalomban való otthonos jártasságukkal. A Nyugatnak az az Ignó a "főideológusa"²¹, aki kiadói példaként a Cassirer és Fischer-féle vállalkozásokat említette, s akinek folyóirat-ideálja a Die Neue Rundschau volt. Amikor Fenyő Miksa úgy emlékezik vissza rá, mint aki "a nemzeti adottságokat szink-

ronizálni tudta a nemzetközi lehetőségekkel"²², megszorítás-ként hozzátehetjük, hogy erre a szinkronizáló tevékenységre elsősorban Bécs-Berlin illetve Budapest között kerített sort. Olyannyira, hogy nem indokolatlanul feltételezhetjük: az 1908-ban induló folyóirat a Nyugat címűtete Berlinből származik. Berlinben ugyanis a Café des Westen nevű Nyugat-Kávéházban gyűlt össze ekkoriban az ifjú művészvilág, a bohémia.²³ Itt Paul Cassirer is gyakorta megfordult. Felesége, Tilla Durieux memoárjában ellenszenves képet fest a "folyton a Café des Westenben üldögélő" Elsa Lasker Schüker-ről, a német lírai hang egyik megújítójáról, aki - Durieux szerint - férjét minduntalan a szerelmével zaklatta. A Café des Westenben egészen biztosan járt Cassirerrel Hatvany, a Hebbel Theater igazgatója: Kovács Jenő, sőt Ignotus és Fenyő Miksa is. Joggal feltételezhetjük, hogy a Nyugat folyóirat címe a Café des Westen sugallatára született.

A Nyugat németes tájékozódását sok belső támadás is érte. Ady szemében ez folyvást túlska volt: nagy botrányai-ban nem kis szerepet játszott. A nevezetes Duk-duk-afférban egyenesen idegen ajkúakként taszítja el magától a "ravass, kicsi emberek"-et, akik "belecsimpaszkodtak", s akik "elfelejtettek magyarul is megtanulni."²⁴

Nincs módunk itt részletesen foglalkozni a Közép-Európába kivándorolt, asszimilálódó zsidóság történeti és szociális kérdéseivel, de meg kell állapítanunk, hogy a korabeli

értékelést át-meg átszövik faji ítélet-elemek. Még a hirtelen haragjában, meggondolatlanul " a hasonszórú magyarokhoz" álló Ady is félreérthetetlenül a zsidóságot érti, amikor "szabadkőművességet" emleget. Más szavában aztán éppen a fentiek ellenkezőjét vallja: "... az Isten csak egyet teremtett a magyarság javára, a zsidót."²⁵ Ne feledjük, hogy akkoriban a zsidó szó akusztikája és használata más volt, mint ma. A századelő nemzedéke a zsidóságot nem rejtette véka alá, természetes tényként emlegette, s végtére: akire illett, belátta, hogy Ady nyelvi szemrehányása nem alaptalan: legtöbbjük anyanyelvként, családi körben még németül beszélt. Fenyő Miksa írja le az emlékezéseiben, hogy a Hatvany-Osvát affér után Hatvany apjával természetesen németül beszélt meg az ügyet.²⁶

A reakció orgánumaiban azonban a zsidóság emlegetése az antiszemitizmus jele: ürügy a haladó művészeti és társadalmi erők elleni támadásra. Amikor Hatvany közbenjárására Cassirer 1910-ben modern magyar festészeti bemutató megrendezésére vállalkozik, a Lehrter-Bahnhof-i Grosse Kunstausstellung keretében szervezkedő hivatalos magyar kultúrpolitika képviselője például egy nemzetközi "Cassirer-Liebermann-Hatvany-Meller-féle ligue israelite"-t emleget.²⁷ Ez: a faji alapon történő szervezkedés vádja irodalmi vonatkozásban is folyvást elhangzik. A "vád" szerint olyan sin húzódik Németország és Magyarország, Berlin és Budapest között, amelyen

"csak olyan kocsik futnak, melyek zsidó cégjelzéssel vannak ellátva."²⁸

Ez a fölfogás nem pusztán antiszemita érzelmi beállítás, hanem a tényeket mellőző leegyszerűsítés is: egyszerűen nem igaz. Ékes ellenpélda rá éppen a Jung-Ungarn. Sokkalta komplikáltabb kapcsolatrendszer alakult ki két ország kultúrájába, társadalmi világába beépülő, de még külön közösséget is érző, s a nemzetközi érintkezéshez megfelelő eszközzel rendelkező új társadalmi rétegek, csoportegységek között.²⁹

A pusztán faji magyarázat, melyet a nagy hatású Szekfü Gyula totálissá fejlesztés nyomán sokan átvesznek, nyilvánvalóan tévút.³⁰

/A Jung-Ungarn politikai tartalma /

A Jung-Ungarn 12 számának több mint ezer oldalán a századelő Magyarországnak ellentmondásai, vélt és igaz érdekei általános elvi kapcsolódás nélkül jelennek meg. A kormányt, a dualizmust féltve óvó erők propagandája annak a Vészi Józsefnek /Vészi Margit apjának/ a német nyelvű folyóiratában szólal meg, aki az új magyar irodalom pártfogója, Ady Endre egyik felfedezője és atyai barátja. Két verseskötettel indult pályáján - írja róla Király István Ady-monográfiájában - s a művészi pályáról letérve, aktív közemberként mindvégig "már-már babonás tiszteletet érzett... az igazi művészi tehetségek iránt" és "jellemző volt rá a kultúratisztelet."

"Mindenekelőtt a korlátoltság, a szűkhorizontúság volt az ellenfele " - idézi Vészi emléként Király István, s ami a művészeti életben tevékenykedő Vészit illeti, igaz is a kép. Politikai felfogását tekintve azonban még abban is kételkednünk kell, hogy mint a "merkantil burzsoázia" hí képviselője Vészi "duzzogva vállalta" a feudális paktumot. Sokkal valószínűbb az a Királynál néhány oldallal később olvasható megállapítás, hogy "mégiscsak a burzsoázia szószólója volt, annak érdekeit védte mint publicista és mint politikus." Későbbi pályája is azt igazolja, amit Király István ír: "legfőbb célként nagypolgári létre tört maga is." Reálpolitikus volt, köznapis értelmében is a szónak. Politikus közemberként mindig az adott utak és lehetőségek közül választott: nem voltak utópiái. Mégis jellemzője volt a nyitottság. Csakhogy mivel elsősorban szolgált és kiszolgált, belső meggyőződését és hajlamait nehéz kiismerni, ezeket nem is követte, csak tájékozódásában leljük fel nyomát. A Jung-Ungarn-ban írt számos cikkéből kitetszik például, hogy szimpatizált a szociáldemokráciával. Egészében a haladás szorgalmazása nem tartozott fő politikai vezérelvei közé. Inkább támogatott minden magyar kormányt, mely az 1867-es kiegyezésre építette politikáját: az erőszakos magyarosítás útjára lépő Bánffy-t éppúgy, mint a pártok közti közvetítésre vállalkozó Széll Kálmánt, vagy később Tisza Istvánt.

Ez utóbbin különösen megütözközhethetünk, hiszen meglehetősen személyiséghasadásra utal: a publicista-politikus Vészi

ugyanis azt a Tisza Istvánt /Ady "geszti bolondját"/ támogatja, aki az irodalomszervező-pártoló Vészi körét, a Nyugat mozgalmát globálisan "a nemzetietlenség és a vallástalanság-összeesküvő csoportjának" tekintette. Támogatásának egyik megnyilvánulása éppen az, hogy elvállalja Tisza kormányzásának idején a Jung-Ungarn szerkesztését. Még érdekesebb fényt vet erre a kulturális jellegű külpolitikai vállalkozásra, hogy a hazai kultúrpolitikában a Nyugatnak éppen Tisza ellenlábasa, Andrásy volt a megértő pártfogója, s a Tisza-diktátora politikai misszió teljesítése mellett - irodalmi szerkesztőjének Hatványinak és egészében a Jung-Ungarn-nak és a Nyugatnak ekkori konfliktusai ellenére - a Jung-Ungarn a Nyugatkör német nyelvű propagálására is vállalkozik: olyan képet fest a magyar irodalomról, melynek kortársi centrumában minden vitájuk ellenére mégiscsak a Nyugat írói állanak.

Vészi, mint "osztálya szellemi reprezentánsa" a Király István enlegette "merkantil burzsoázia" létjellemező dokumentumát írja és szerkeszti egy éven át Berlinben. Hű képét leljük benne annak az ellentmondásos, kettős igyekezetnek, melylyel ez az osztály /vagy réteg?/ társadalmilag formákat és elemeket konzerválni szándékozott, míg művészi törekvéseiben /főként a festészetben és az irodalomban/ minden formai forradalmat nemcsak pártolt és támogatott, hanem egyenesen bálványozott is. Azóta bebizonyosodott, hogy a művészeti fejlődésre gyakorolt hatásuk az általános progresszió szempontjára

ból - a XX. század első másfél évtizedében - nélkülözhetetlen fontosságú volt.

/ Vészi József a Jung Ungarban. Streifzüge-rovat /

A fentiekből érthetően Janus-arcú folyóirat a Jung Ungarn. A politikus-szerkesztő Vészivel együtt száll sikra benne a publicista. Maga vállalja a külföldi, magyarellenes közvélemény, elsősorban az össznémet heccsajtó támadásainak a visszaverését. És lecsitítását is, hiszen célja a német közvélemény meggyőzése a magyarországi helyzet megnyugtató voltáról, a magyar kormánytörekvések helyességéről. Állandó rovatának a Streifzüge címet adta, s ennek megfelelően harcosak és hangosak ezek a hol glosszatömörsgű, hol tanulmánytá terebélyesedő cikkei. Alapvető törekvése, hogy a német közönség szemében kívánatosá tegye a Monarchiát, hogy az adott politikai konstellációra építsen föl német-magyar megértést és barátságot. Vitái közben érveléseibe és fejtegetéseibe unos-untalan ezt szövi bele. /Például: " A Jung Ungarn törekvése az, hogy a német kultúra és a magyar szellem közötti szálakat olyan bensőleg szorosra vonja, amennyire csak lehet."³¹/ Hirdetett missziója szerint azt a hivatást vállalja, hogy "Magyarországról az igazat terjessze. A szinigazat. Még akkor is, ha ez Magyarország ellen tanuskodnék. Mert csak így remélhetem, hogy azok az igazságok, melyek Magyarország mellett tanuskodnak, a német népnél meghallgatásra talál-
nak."³²

Ezek a meggyőző, győzködő irások, lázas, csapongó, újságíró-frázisokkal hatásos publicistát mutatnak, aki a vivásért is szeret vivni. Távolról sem illik rá az Ujvári Péter Zsidó Lexikonjában olvasható általánosság: "... a külföld véleménye csaknem kizáróan az ő higgadt, tárgyilagos és mélyszántású vezércikkeiből szerzi a magyarországi viszonyok ismeretét". Sokkal hitelesebb Kosztolányi emlékezése: "Egy büvös véralkat sistergett itten."

„Tagadhatatlan - írja nem kevés gúnnyal az Aldeutsche Blätter - hogy Vészi úr egészen kivételes tehetséggel látja el feladatát. Nem véletlenül vette igénybe szolgálatait három olyan kormány, melyek közben heves harcokban váltották le egymást." Majd következik a faji oldalvágás: "Vészi úr nemcsak németül tud olyan mértékben és oly könnyedséggel, mint a magyar zsidók közül senki más, hanem kitűnően ismeri a német újságolvasó átlagpublikum ízlését is: ért a nyelvükön." Erre a "bókra" aztán felforrtyan Vészi, mintha komolyan venné /lám a Kosztolányi-láttatta játékos!/: "Ha nevem említik, sosem mulasztják el, hogy a Vészi mellé odaszúrják: Weiss. Ezek az urak eltaszítják maguktól Heinét, de engem nevem miatt becibálnának a németységbe."³³ Parádés riposzt ez, hiszen nem erről van szó: igazi, zsurnaliszta csavarintással visszapörgetett válasz. Vészi akkor is durcásan megsértődik s kijelenti, hogy Dr. Otto Seidl-lel nem bocsátkozik többé vitába, amikor a "März" cikkírója ezt írja róla:

"egy apátlan-anyátlan, anyanyelv nélküli jött-ment, aki a magyarosítási politika zsoldjában áll." Az utolsó szó jogán ő, a Monarchia védőszónóka még kijelenti, hogy ő egy "mindenféle zsoldtól berzenkedő, a magyar kormánnyal semmiféle kapcsolatban nem lévő világpolgár."³⁴ Cinikus? Nem. A szavak mögött ott a mosoly: megint játszik. Tovább is elmegy. Miközben fennen hangoztatja, hogy a "Jung-Ungarn az én nyílt sisakom", szemrebbenés nélkül állítja, hogy a magyar kormány politikáját egészében nem támogatja, sőt mi több, bizonyos elemeit, mint például "államjogilag romlásba sodró törekvéseit, társadalompolitikájának maradi vonalát, nacionalista jellegét soha egyetlen szóval sem védelmezte".³⁵

Nem vitás, hogy a Monarchia államjogi felbomlására utaló jeleket, a szociális berendezés elmaradott voltát - a dualizmust féltvén - valóban maga is ostorozza és a magyar nemzeti függetlenségi törekvéseket is ellenzi, hiszen élük az osztrák-magyar közösség ellen irányult. De ha a nemzeti túlzás, a nacionalizmus a dualizmus keretében tombol, jó védelmezőre talál ebben a "nyílt sisakos" lovagban.

Cikkeinek a századfordulótól elharapódzó magyar nacionalizmus, az erőszakos magyarosítási politika állandó vitatémája, Streitobjektje. Magyarország ekkor 20 milliós lélekszámú állam, s lakóinak fele idegen ajkú. Köztük kétmillió német.

Osztrák és nagynémet jobboldali lapok, melyekben Hitlerig
sistergő indulatok dúlnak, heves szóval lépnek fel a foly-
vást visszatérő "magyarische Barbarei" ellen. Védelmükbe
vesznek például egy Heinz nevű "német polgárt", aki a nyu-
gat-magyarországi falvakat sorra járta és német nyelvű
röplapokat osztogatott. Emiatt kintasították Magyarorszá-
ról. Vészi elrettentésül idéz is az ausztriai "Verein zur
Erhaltung des Deutschtums in Ungarn" röpiratából néhány
szélsőséges mondatot: "Eddig minden kormánypárt bünszövet-
kezet volt Magyarországon." "A magyar csak nagy beszédeket
tart, politizál, vedel és lustálkodik... Ilyen bőfűgő nép-
ség a magyar." A növfő német imperializmus terjeszkedési
vágya az Auslanddeutschtum később történelminek deklarált
szerepéről már ekkor az öszsznémet sajtó propagandájában
konkrétan megfogalmazódott. "A magyar tulajdonképpen német
kenyeret eszik, mert mi hódítottuk meg és tettük termővé a
földet, mert mi, németek Magyarországon sokkal több gabonát
termelünk, mint amennyit felhasználunk, és a honfoglalás
joga szerint minket illetne meg ez a föld."³⁶ Az osztrák
és német kereszténydemokraták körében így csiráztak azok a
magvak, melyek két-három évtized múltán a fasizmusba bur-
jádzanak el. (Magyarországon.)

Ilyen oppozíciós harcban taktikai kényszer, hogy
Vészi a szociáldemokrácia felé nyisson. Mégpedig olyan

határozottsággal, hogy alig hisszük el, ugyanaz a Vészi szól itt, mint a magyarosítás kérdésében. A szeptemberi számban a kötet végéről az élére kerül - vezércikknek - a glossza-rovat. "Obstruktion und Wahlrecht" címmel a szerkesztő arról ír, hogy "hozzá /vagyis a magyar országgyűléshez/ a közvéleményből kevés friss vér jut, mert a jelenleg érvényes választójog rendkívül korlátolt." Ezért haladéktalanul szükséges "az általános választójog bevezetése." Vészi - a Széll Kálmán kormányzat idejére emlékezvén - idéz egy beszélgetést, melyet a Széllhez hí képviselőkkel egy parlamenti ülés szünetében folytatott /" die Grafen Theodor, Julius, Alexander und Géza Andrássy, Johann und ^{205. sz. v. v.} Andreás Radik, Ludwig Batthyány, Ladislaus Semsey und Viktor Thoroczkay um den Herrn von Széll versammelt waren"/ A kérdés az volt, hogyan lehetne megszüntetni az obstrukciót? "Egy szelet papírral" - mondta a visszaemlékezése szerint Vészi, mire a többiek csodálkozva néztek rá. "A papíron ez álljon - folytatta Vészi: Törvénytervezet az általános választójog bevezetésére. Erre azonban felhördültek a körülöttük állók: "Na de akkor bejutnának a parlamentbe a szocialisták." Mire Vészi: "Azt válaszoltam, elképzelhető -e, hogy a huszadik században Európában egy népképviselő betöltse hivatását, ha a legnagyobb számi és a kulturális élet szempontjából oly fontos elemét, a munkások több milliós seregét, kizárják belőle."³⁷

Íme a korabeli német haladó polgár inyére való fejtegetés az állam huszadik századi átszervezésének a szükségességéről. Neki: a demokratikus konszolidációban bizó, a nehézségeit ismerni vélő köznémetnek Vészi minden cinizmustól mentesen magyarázza el az államjogilag elmaradott Magyarország problémáit. Hogy a 20 millió lakosból csak 1 millió rendelkezik szavazati joggal, hogy számos település lakossága 4-5 nemzetiségből áll, s így a magyar nyelv közjogi-közéleti használata elkerülhetetlen praktikus kényszer, hogy a rendkívül magas gyermekhalandósági arányszám - s nem az államnyelvi terror - miatt kényszerültek rá az óvoda kötelezővé tételére /Kindergartenzwang/. Amikor a "Kölnische Volkszeitung" "ungarischer Magyarisierungsterror"-ról ír annak kapcsán, hogy egy erdélyi faluban a Kindergartenzwang ellen tüntető tömegbe lőtt a csendőrség, Vészi nyárspolgároknak szóló fejtegetéssel válaszol: az erdélyi falu román lakossága nem fizette meg az óvoda létrehozásával járó költségeket, ezért kivomult a végrehajtó, akit kőzapor fogadott. A csendőrség bevetése az utolsó kényszerű lépés volt. "Egyetlen olyan államrend sincs - hacsak nem akar szánt-szándékkal anarchikus állapotba kerülni - fűzi az esethez Vészi - amely eltűrné, hogy törvényes hatóságai által jogerőre emelt ítéletek végrehajthatlan maradjanak."³⁸

Vészi nemcsak a nyárspolgári érzelmekre, az állam garantálta biztonságra apellál cikkeiben, hanem a németiség létének defenzív érdekeire is.

Sőt: ha teheti, ébreszti az osztrák-magyar érdekközösséget is. Amikor például egy osztrák újság védelmébe veszi a magyarországi ruténeket, Vészi a russzofilizmus "rémével" fenyegetőzik, s azt állítja, hogy Magyarország államiségának gyengülése s főként a Monarchia széthullása miatt Ausztria könnyen elveszitheti Galiciát, ami nemzetközi biztonságát és területi integritását komolyan veszélyeztetné.³⁹ A Jung Ungarn februári számában Vészi egy bizonyos Julius Patzelt nevű bécsi újságírónak a berlini Deutsche Tageszeitung-ban megjelent cikke kapcsán is a "szláv veszély"-re figyelmezteti a német közönséget.⁴⁰ Patzelt a trializmus gondolatát veti fel, vagyis az Osztrák-Magyar-Monarchia konszolidálását annak árán, hogy Horvátország is egyenjogot nyer, mint délszláv királyság, s Magyarország nyugati megyéi Ausztriához kerülnének, minek fejében ez megkapná Galiciát. Ene "németiségre nézve gyilkos terv" /"für das Deutschtum mörderischer Plan"/ kifundálón hangzik az ellenvetés - nem ismerik fel a tényt, hogy "egy konszolidált dunai Monarchián belüli erős Magyarország a német birodalom világhatalmi helyzetét tekintve is szükséges védőbástya." És zsurnaliszta csattanóval megfenyegeti a német-magyar szlávellenes érdekközösség támadóit: "Olyan vakondok, amelyek ezt a védőgátat aláássák, semmi szín alatt sem szolgálnak német érdeket - még akkor sem, ha német, ráadásul össznémet vakondok volnának is."⁴¹

Az egyik glosszához közöl egy M. Ber./nyilvánvalóan "humanista" szójáték és saját írása/ aláírású, "Magyarországon élő Reichsdeutscher" levelét⁴², aki milleneumi hangulatban dicsőíti a magyarságot s egyszersmind germán öntudattal kíván erős Magyarországot, mely a "a hivatalos Ausztria szlávositó befolyásának" ellen tud állni.

Láthatjuk tehát, hogy Vészi nemcsak a szláv-német megosztásra törekszik, hanem a nagynémet öntudatra építve ki akarja vonni a német közvéleményt /még az alldeutschokat is/ az osztrák keresztényszocialisták hatása alól: "Az össznémetek kritikátlanul vitorláznak a bécsi keresztény-szocialisták sodrában", akiknek a "Magyarenfresserei"/magyarfalás/ az egyik legfőbb erényük. Ugy beszél róluk, mint a Stephansdom ministránsfiúiról, akik nem vesznek tudomást saját igazi érdekeikről.⁴³

A valódi érdekeket, a "valódi német érdekeket" Magyarországon ugyanis a magyar kormány képviselői - állítja Vészi. A német véleményeket megosztó szándékának harmadik vetülete ez: Magyarország németajkú lakosságának szembeállításása a nemzetiségi állam többi nemzetiségi néprészeivel. Az osztrák jobboldali sajtót Vészi azzal vádolja, hogy az egyezkedő román és magyar politikusok ellen heccelik a román népet, s - érthetetlen módon - a német sajtót is eltölti a "mértéktelen, elvakult magyargyűlölet."⁴⁴ Vészi azért nem értheti meg a német lapokat, mert lehetetlen nem észrevenniök

a rájuk leső kettős veszélyt: 1. a nemzetiségek lázadása a Nagy-Ausztriát visszaálmódó köröknek kedvez /az egykori német-osztrák rivalizálás felébresztésének kísérlete/, 2. éppen a román vezetők követelései irányulnak a helyi német lakosság érdekei ellen. Tisza Istvánnak Aurel C. Popovicival 1910-ben folytatott tárgyalásai azért jutottak kátyuba - írja Vészi - mert Tisza "az erdélyi szászsság érdekeiből /"im deutschen Interesse"/ nem volt hajlandó engedni". A románok ugyanis mindazokban a községekben, ahol többségben voltak, a közéletben és a közhivatalokban a román nyelv használatát és román személyi többséget követeltek, ami nyilvánvalóan a szászsság érdekei ellen való lett volna.⁴⁵

Az, hogy Vészi Tisza István pártjáról, tudtával, a beleegyezésével /esetleg megbizásból/ igyekezett a német-oroszági magyarság-képet átformálni, közvetlen megjegyzésekből is nyilvánvaló. Tisza az egyetlen politikus, akit Vészi rendszeresen idéz, akire megállapításaiban hivatkozik. Tisza István," az a tisztánlátó reálpolitikus"⁴⁶ mindvégig azon volt és van, hogy a nemzetiségekkel kölcsönös meg-egyezésre jusson. Őt, aki a Jung-Ungarn megjelenése idején Magyarország miniszterelnöke, mutatja fel Vészi, mint a Tendenzwende emberét. Tisza oldatja fel azt a titálmát, mely szerint a román ajkú lakosság nem élhetett nemzeti színeivel, ő az, aki sikra száll azért, hogy " a magyar nemzet hagyjon már fel végre a tyúkszemtaposás politikájával."⁴⁷

E liberális nemzetiségi politika jegyében a Jung Ungarn heves szóval támadja a magyar sovinsztákat, de a bajok okát nem kevésbé látja a "magyarellenes nacionalizmusok" / "antimagyarische Nationalismen" / korlátoltságában is. Tisza programja fogalmazódik meg németül prpgandatálásban a folyóirat júniusi számában: " Ha minden magyarországi népcsoport abba a helyzetbe kerül, hogy népi sajátosságainak szabadon éljen, kulturális jellegét gátolatlanul kibontakoztassa, akkor a magyar állameszme és a politikailag egységes nemzet másnyelvű alkotórészei közötti súrlódási felület is fokozatosan el fog tűnni..." ⁴³

Ebben a megálmodott nemzetiségi Magyarországon Vészi német folyóirata természetesen a németajkú lakosságnak ígér fényes jövőt. Zsurnaliszta hevességgel, olykor izléstelenségtől, arroganciától sem riad vissza, amikor osztrák és német lapok hazugságait ⁴⁹ cáfolja meg. A két németajkú tábor megosztására a történelmet is gyakran visszajátssza. Erős magyarellenes gyűlölet él sokakban még mindig "Andrássy történelmi tette" miatt - írja - amikor is a Monarchia külügyminisztere a kiegyezés utáni ipari-gazdasági prosperitás útján indította el a nemzetet és a francia-német háborúban semleges maradt. Ebből a békeidei hatalmas fellendülésből - kerekedik ki a számonkénti mozaikokból összeálló Streifzüge-propaganda - a németajkú lakosság sokkal inkább kivehette részét, mint a magyar.

"Magyaren und Schwaben" című hosszabb munkájában Vészi igazolásul terjedelmesen idézi a Frankfurter Zeitung bécsi levelezőjét: Dr. Hugo Ganz-ot, aki ezt írja: "... a magyar, aki évszázadok óta földjét műveli, csak a legújabb időkben fordul a városi foglalkozások felé." Ezt a történelmi tényt, melynek kifejtés-egészét vakuum-elméletnek szokás nevezni, valóságos mellék-tételek egészítik ki e cikkben: "Szindarabokat és újságokat németek és zsidók irnak", vagy a politikai - és közélet személyi összetételéről, enyhe túlzással: " az országgyűlésen fél kézen meg lehet számolni a magyar kinézetű arcokat." Egészében is áll a századforduló Magyarországra, hogy származásra való tekintet nélkül átadja a legjobb helyeket azoknak, "akik szolgálni akarják"./" akik szolgálni akarják, ...átadják...olykor még a kormányzat gyepölőjét is."/50

Németnyerő bizonykodásában mellékmondataiban Vészi szomorú igazságokat mond ki koráról. Szomorú kép: egy késő, a gazdaság és politika világába a függősége, elnyomott volta tompultságából későn - abban a történelmi korban meg sem - érkező nép helyett, nevében szolgálattelvők döntöttek, cselekedtek. A tehetséges, sziporkászó szellemű és ragyogó tollú Kosztolányi-láttajta európernek is azért futja csak írástechnikai trükkökre, taktikai manőverezésre: a tájabb távlat hiányában. Micsoda történelmi vakságra utal, hogy a feleidején túljutó folyóirat - három évvel a világháború

kitörése előtt - fő dicsőségeként azt könyveli el, hogy az ausztriai "Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn" magyarellenes nyílt levelére, melyet a "reichsdeutsche Presse"-hez intéztek, a német lapok legtöbbször nem reagál: "a birodalomban már nem hagyják, hogy ez a banda járószalagon vezesse őket."⁵¹

A szolgálattevők politikai arculata kifürkészhetetlen. Már említettük, hogy Vészi merő taktikai frontalakulás folytán a Jung-Ungarn-beli cikkeivel a német szociáldemokráciát támogatta. A német és európai belpolitikai radikalizmussal különösen azokban a cikkeiben rokon, melyekben támadásra támadással felel. Európai szelleme, széleskörű látása, kitűnő tájékozódása ezekben az írásokban érvényesül leginkább és a leghatásosabban. Birálja a korabeli Németország állapotait, de támadó hevességének nem az ott uralkodó szocialista eszmeiség a motorja, hanem a taktikus szenvedély, mellyel a sanyarú német helyzet ecsetelése után a magyarországit, mint "lám, mennyivel jobb"-at felemlitheti. Vagyis a magyar kormány támadó intézkedéseit az európai hasonló jelenségekkel menti. Összehasonlító "emberjogi" munkája feltétlenül tartalmaz igaz, hiteles elemeket, de a kritikán és a taktikai céljain nem jut túl.

Hiszen nem vitás, hogy a századelőn az európai erőviszonyok alakulására ügyelően éppen az "oroszító Oroszországban és a germanizáló Németországban" feszegetik "a köz-

vélemény orgánumai"⁵² a magyar kérdést, a magyar államiságot, mely - Vészi szerint - mást nem tesz, mint hogy a nemzetiségeket "a magyar államot képző, egységes nemzet magasabb egységébe" besorolja. A háborúra készülő európai hatalmaknak valóban nem volt erkölcsi jogalapjuk rá, hogy emberjogi kérdésekben fölszólaljanak: kivétel nélkül mind lakosságuk nemzeti és politikai homogenizálására törekedtek.

Német és osztrák lapok, néha francia és angol orgánumok magyarellenes cikkeire Vészi így könnyen válaszolhat támadással: "...a német birodalomnak... megvan a maga lengyelei keleten, a dánjai északon, a Nordmarkban, a franciái Elsassban." "Angliának megvan a maga irországi problémája, Oroszországnak a lengyelek, a finnek és a kívülről egyszerűen ellenőrizhetetlen nagy nemzetiségi tömegei..."⁵³

Igy ha a magyar állam olyan agresszív nemzetiségi politikát folytat - jegyzi meg Vészi - mint például a bécsi kereszténydemokraták a csehek ellen, akkor az a nóta, hogy "a magyar terror a legbrutálisabb módon elnyomja a nem magyar néprétegeket."⁵⁴

A nemzetiségi politika agresszivitása kétségtelenül európai kortünet. Vészi mégis kora magyarországi bűneit, mulasztásait visszahangozza Európában, az olodázó apologetikát, melynek történelmi visszaütése a mi esetünkben nem maradt el.

Az mindenképpen szomorú, hogy Vészi cikkeinek olvasása közben megbizonyosodunk afelől, hogy ebben a világos, européer agyban a józan megoldás, a nemzetiségi jogi rendezés körvonalai is kirajzolódtak. A közéleti, közjogi, nyelvi, iskolapolitikai, stb. felismeréseire azonban - erre volt megbízása - mint korábban láttuk, apologetikával vagy ellentámadással felelt, dekonstruktívan tehát. Amikor a Preussische Jahrbücher egyik cikke a Nordschleswig-i dánok helyzetéről szólván megemlíti, hogy a dán gyerekek német nyelvű iskolába járnak, hetente 5 később csak 4 dán nyelvű órájuk van /vallás/ s a cikkíró leszögezi: " ahol csak egyetlen államnyelv van, ott az állam megkövetelheti, hogy polgárai ismerjék és tudják használni a nyelvét," Vészi a magyarországi helyzetet említi kedvező ellenpéldágyanánt. Magyarországon ugyanis - írja - ez fordítva van: az oktatás nyelve nemzetiségi és a magyar az idegen nyelvi tárgy. "Magyarországon az egyházi és községi népiskolák - ezek teszik ki a népiskolai intézmények 90 %-át - oktatási nyelve nem eleve magyar, hanem a helyi kivánalmak szerint szlovák, rutén és így tovább."⁵⁵ Vészi ugyanilyen szenvedélyesen vág vissza, amikor Lutz Korodi egy bécsi lapban a "magyar közigazgatás államosítását" hánytorgatja fel. A magyar parlament döntése értelmében ugyanis a bírósági jegyzőkönyveket ezentúl magyar nyelven kell vezetni. Lutz Korodi a "chauvinistische Unduldsamkeit"/a sovíniszta

türelmetlenség/jelének tartja a döntést. Vészi válasza első szakaszában apologetikus, megértésre apellál: "Egyszerűen lehetetlen dolog olyan hivatali személyzetet felállítani, amely ennyi nyelven a felek szóbeli megértését lehetővé tenné." Majd szokásos technikája szerint támadó hangnemre vált: "Ha ennek a Korodi úrnak azt javasolnák, hogy a német birodalomban fogadjanak el a bíróságok lengyel, dán és francia nyelven írott beadványokat, /.../ biztos, hogy ez az úr mértéktelen haragra gerjedne."⁵⁶

/ A Jung-Ungarn aktuális anyaga /

A Jung-Ungarn polemizáló feladatát, ~~ahogy~~ a fentiekben láttuk - a publicista Vészi József Streifzüge című rovatával teljességgel magára vállalta. Valóban "nyílt sisakkal" lépett sorompóba, csak hogy ez a nyílt sisak a hivatalos Magyarországé volt. A szerkesztő a tájékoztató jellegű tanulmányokban szélesebb, a szociáldemokráciával is érintkező⁵⁷ kört engedett megjelenni; a Monarchia szentségén azonban változatlan éberséggel őrködött. Mint a Streifzüge-rovat írásai, a német olvasóval ezek a tanulmányok is azt akarják elhitetni, hogy a dualizmus keretén belüli erős Magyarországhoz a németiséget kettős érdeke fűzi. Egyrészt - Poroszország szempontjából - csökkentette és csökkenteti Ausztria rivalizálási esélyeit a németnyelvű országok közötti egyeduralmi versenyben /ekkor ez már

archaizmus volt!/, másrészt - a világháborús készülődés politikai propagandájaként - a konszolidált Magyarország megintcsak a szlávok elleni biztos szövetségese, /védőbástyája, azaz "Bollwerk"-je/. Programadó vezércikkében⁵⁸ annak európai megértését jelöli meg a folyóirat céljával, hogy "a Monarchia fennállása európai szükségszerűség". Ez az egyetlen biztos pont a Jung-Ungarn és Vészi képviselte politikai aspektusban. S ebben - mint említettük - Tisza István álláspontjával teljességgel megegyezik. Tételszerűen is. A Magyar Figyelő 1911. június 15-i számából átvett Tisza-tanulmány is a Monarchia létére kétfelől veszélyes osztrák illetve magyar nacionalizmust ostorozza. Hagyjanak föl a Lajtán túl azokkal a törekvésekkel - követeli itt Tisza -, hogy "elkődösítsék jogainkat és amit nyílt erőszakkal nem tudnak tőlünk elszakítani, azt erőltetett és ravasz jogi ügyeskedéssel igyekezzenek kérdésessé tenni." Különben csak "a kiegyezés ellenzőinek a malmára hajtják a vizet."⁵⁹ Vészi hasonlóképpen a közös érdek elvét /"Gemeinsamekeitsprinzip"/ hangsúlyozza minden belső konfliktus elintézésékor, hiszen "ezeknek a futó összezdüléseknek semmi közük sincs a Monarchia belső szilárdságához."⁶⁰ Fonák szituáció ez, hiszen a művészetben a Nyugat-párti Vészi itt a Nyugat ellenségének oldalán kardoskodik, s egyszer kimondottan is a Nyugat pártfogója, Andrássy Gyula ellen szól a Jung-Ungarnban:

A "régi nacionalista hangok" feltámadását bírálván Kossuth Ferencet, Justh Gyulát, Apponyi Albertet és Andrássy Gyulát /1/támadja, "aki - a volt hatvanhetes - szükségét érzi annak, hogy korábbi politikai hitét, mint eretnek tant, megtagadja.."61

A folyóirat indító cikke, a Vészi tollából származó "Gespräch mit einem Toten" /Beszélgetés egy halottal/ ennek a ködös, kialakulatlan ideológiai bázisnak a kifejtése. A "tigrisfejű, egy római gladiátor klasszikus izomzatával rendelkező államférfi", akivel Vészi országos ügyekről beszélget, a századvégi magyar igazságügyminiszter és képviselőházi elnök: Szilágyi Dezső. Súlyos gondolatokkal dobálóznak, szóban megoldják magyar valóságuk minden égető problémáját; orvoslatuk végereményben egyszerű képlet, és mégis zavaróan sok a feltételes mód, a lehetne, a kellene, az így volna helyes, az ideje volna. Lehetetlen nem emlékeznünk Szekfü Gyula Szilágyi-portréjára: "Szilágyi Dezső e hanyatló magyar közéletnek tipikus alakja: a parlamenti debatter, a kötélizmú akrobata... Nagy tehetségét és munkabírást sterilis parlamenti küzdelmekben váltja aprópénzre, alkotó munkához sem ideje sem kedve... a közélet nihilizmusát nagy tehetségéhez illően: nagyban mozditja elő." És a jegyzetben olvasható kiegészítése: "Budapest sajtója Szilágyi Dezsőt tulajdonképpen antikeresztény és antikatólikus irányáért dicsőíti a mai napig."62 Vészi a vele való "beszélgetésből" is annak a figyelmeztető tanul-

ságát hámozza ki, hogy a Monarchiának a francia-német háborúból való távolmaradása Andrássy vétójának köszönhető, s hogy már a "századvégi Ausztriában is" vége szakadt a német hegemoniának, s "Ausztria belpolitikájának szláv irányba való elfordulása" következett be. A magyarországi nemzetiségekkel akkor kellett volna megbékélni - mondja a bölcs izompolitikus - amikor a némettség ausztriai hegemoniája még nem kezdett el fölbomlani. Azt, hogy miért éppen az ausztriai némettség támadja a leghevesebben a magyar kormánypolitikát, Szilágyi-Vészi "frappáns" választ ad: azt gondolják, hogy "ha Magyarországot zsákmányul vették oda a szlávoknak, addig az ausztriai németséget megkímélik a pusztulástól."

Sajnos nem hallgathatjuk el, hogy az európai nyitást támogató közéleti emberek - Király merkantil burzsoáziájának - politikai és művészeti tevékenysége között az összefüggést vizsgálva aligha feltételezhetjük, hogy végeredményben politikai és művészeti elgondolásaik ideológiai gyökere nem ugyanaz lett volna. Ha ugyan - a taktikai meg-gondolásokon túl - volt összefüggő ideológiai rendszerük, amelyhez tettben és írásban ragaszkodtak. Az alábbi idézet elolvasása után megdöbbsent a felismerés, hogy Vészi a politikai-gazdasági szférát a kulturális szférával egy tudati rendszerben látja: "Az az európai szükségszerűség, hogy egyfelől az észak-és délszlávok, másfelől a germánok között

egy semleges nagyhatalom jöjjön létre és maradjon fenn, amely egyfelől a szláv keletre hatolást, másfelől a Nyugat szellemi és gazdasági kultúráját a szlávok felé közvetíti...⁶³ Eszerint a Nyugat folyóirat név az irodalmi menedzser névadók szándékában politikai tartalmat is hordozott.

A folytonos leegyszerűsítések, a problémakörnek a Monarchia szentségére illetve a szláv-veszélyre való redukálása érdektelenné teszik a Jung-Ungarn aktuálpolitikával átitatott tudományos anyagának a részletes elemzését. A többnyire - politikai töltetük ellenére - igényes, alapos dolgozatok fő célja a tudományos közlésen túl olyanra propagatívan a német-magyar szövetség erősítése, hogy ijedten eszmélünk rá bennük az előkészületeiben - révükön is - növő, közeledő világháborúra.⁶⁴ A hivatalos propagandát akadémiai és egyéb közéleti címekkel ékesített politikusok és tudósok szövik bele a Jung-Ungarn-tól megrendelt tanulmányaikba. Zömük a Vészi emlegette szolgálattevők immár magas rangra jutott képviselője: miniszteri tanácsos és királyi táblabíró, múzeumi igazgatóőr és egyetemi tanár, országgyűlési képviselő s egy esetben - Tisza személyében - miniszterelnök.

A Jung-Ungarn politikai fölfogására jellemző Halász Imre /aki a Nyugatnak is állandó szerzője/ háromrészes testes tanulmánya, melyben történelmi összefüggésbe hozza a német

és a magyar államiság elmúlt félévszázadát, benne Andrássy és Bismarck politikai nagyságát. "Bismarck életét a német kérdés megoldásának szentelte, Andrássy életműve a magyar kérdés megoldásának szólt". Micsoda történelmi vaktságról tanuskodik, hogy egy magyar szemlében 1911-ben egy történészprofesszor világtörténelmi fontosságú események sorát fűzze e két névhez, és pátosszal így kapcsolja össze a két nép párhuzamos megdicsőülését: "Az eljövendő Magyarországot hozó pirkadat fénye egybefolyt azon nap felragyogó glóriájával, mely egy Németországban beköszöntő új korszak hirnöke volt!"⁶⁶

A Jung-Ungarn anyagának mintegy kétharmadát kitevő tájékoztató jellegű írásokban-tanulmányokban az aktuálpolitikai szempontok szerint végeredményben így laposodik el, szűkül le a szavakban széles horizontunak hirdetett program: az "Európában élünk és nem törődünk Európával" állandóan visszatérő panaszára írja Vészi az első szám élére: "Magyarországnak újra érintkezésbe kell lépnie Európával" ⁶⁷ Ki ne hallaná meg ebben a programban az új magyar nemzedék művészeti érdeklődésének jelszavát, az európaiság igényében a Nyugat szinonimáját. Ahogy ők értelmezték! De míg a nemzetközi nyitás feladatvégsői hajlamuk és megbízásuk szerint a politikai-kultúrpolitikai kaput a németiségre, Németországra tárták ki, addig kultúr-munkájukkal - amolyan mellékmunkaként - megteremtették a

magyar irodalom valóban európai - ami itt akkoriban annyit jelentett: nem - provinciális - izekkel, izléssel, egyetemes emberi távlatokkal való felfrissülésének a lehetőségét. Groteszk módon ők, a nagypolgári létre törők és jutók, az örökös szolgálattevők segítették világra a forradalmiságot is hozó Nyugat mozgalmát.

/ A Jung-Ungarn irodalmi, kulturális anyaga /

Bár Vészi maga megírta, hogy "folyóiratom szépirodalmi irányát már az első számban az ő /azaz: "nyugatos fiúk" Ó.L./ irányába állítottam be"⁶⁸, a magyar irodalmat "német-exportáló" Jung-Ungarn és a Nyugat kapcsolata távolról sem volt harmonikus. Vészi folyóirata véleményünk szerint ebben a tekintetben érdemli a legtöbb figyelmet. Közölt irodalmi anyaga és a magyar szellemi életből hozott információi rávilágítanak ugyanis a Nyugaton belüli nézeteltérésekre, az 1911-es viszályra. Bizonyossá tesznek afelől, hogy a személyi ellentétek oka nem pusztán a csarkodó hajlam, hiúság, vagy nő /Kafka Margit/, hanem az irodalomszervezői elképzelések-tervek valóságos elválása, lényegi különbsége volt.

A konfrontáció 1911 legelején Osvát Ernő és Hatvany Lajos között nyílt háborúvá fajult. A duk-duk-affér után ez a második nagy nyugatos viharzás, s mindkettő fő-sértettje Hatvany. A reagálása is azonos: "Nékem az egész dolog igen hasznos. - válaszolja keserűn-nyakasan 1908-ban Ady

mentegetőző táviratára. - Német és magyar írói vacillálásnak véget vet. Megyek szépen Berlinbe."69 Leveleiből ezután folyvást kiérzik a kompenzáló törekvése és hite, hogy németül nyerte meg s németül megnyerte magának a vágyott írói iróságot. "Német könyvirás közben vagyok" - írja 1908 telén, majd a rákövetkező tavaszon /szintén a Párizsból áradozó Adynak/: "Ez a város aligha esreszt el. Mint Ignotus apánk mondja: Nekem itt jól megy."70

Az Önáltatásnak micsoda dimenziói! Amikor 1911. februárjában Osváttal véglegesen összevása, amikor a Nyugat további fennmaradása érdekében aláírja a szerződést, mely szerint ezután "a döntő szó Osváté", újra a nemzetek közé vetettség érzésének, dacos áltudatának - álhitének tragikus vallomása olvasható a levelezésében: "E télen már majdnem magyar lettem - maradok németnek - írja a keserűen teszi hozzá: sohase mondhassák, hogy rájuk szorultam."71 Szomorú-tragikus ez a többes szám harmadik személy. Mert hiába hangoztatja Hatvany levelezésében s később is, a Génusz kiadásában megjelentetett leveleihez fűzött jegyzeteiben, hogy a német folyóiratok - Die Neue Rundschau, Zukunft, Pan, stb. - szívesen hozzák cikkeit, míg Osvát a Nyugatnál fanyalog, "bizony még szekundákat is osztogattott nekem". Bővebb kifejtésre e fejezet keretében nincs mód, mily mértékben eltúlozza ekkor Hatvany a német folyóiratirodalomban való jelenlétét.

A Die Neue Rundschau elvétve hoz tőle irást, hébe-hóba recenziókat, jószerivel egy komolyabb munkája jelent meg e rangos német folyóiratban: egy tudományos ismeretterjesztő összefoglalása a magyar irodalom történetének. Még a Cassirer kiadási Panban is csak egy-két jelentéktelen cikket olvasni tőle.

Amikor Osvát ellenében ismét a német iróságához álmodja magát, Hatvany már a Jung-Ungarn irodalmi szerkesztője. Mődja nyílik rá, hogy egyéni irodalmi és irodalompolitikai elképzeléseit külön fórumon megvalósítsa. Felelőssége a Jung-Ungarn dolgaiban - formailag legalább - túlnő az irodalmi részén. A szerkesztőségi fejléc szerint "szépirodalmi munkákat a szépirodalmi rovat szerkesztőjének, Hatvany Lajosnak kell beküldeni Berlin W., Viktoriastrasse 5",⁷² míg minden más kéziratot Vészi címére - Budapest Lipótkörút 10. kell postázni. /Minden egyéb forrásnak ellentmondóan Vészi Budapestben lett volna a Jung-Ungarn szerkesztése idején? Hiszen a fejléc szerint Budapestben, Budapestről szerkesztette. A berlini nyomdai ügyekben Hatvany segédkezett neki: "A szerkesztésért felel: Dr. Ludwig Hatvany, Berlin"⁷³ - áll a folyóirat utolsó lapja alján/.

Mégis azt tapasztaljuk, hogy míg Hatvany heves vitákban és terjedelmes cikkben is védi irodalompolitikai elképzeléseit, a Jung-Ungarn szerkesztése láthatóan kevésbé

foglalkoztatja. Adynak például, kit a legapróbb tevékenységéről is tájékoztat, mellyel az ő vagy a magyar irodalom hírét a világban terjeszti,⁷⁴ a Jung-Ungarnnal kapcsolatos munkáját, terveit, a kész számokat meg sem említi. Vészi hosszas kunyerálása ellenére is csak egyetlen írást ad maga a Jung-Ungarnba.

A Jung-Ungarn idején kelt levelezésében és feljegyzéseiben tehát a Jung-Ungarnnal nem foglalkozik érdemlegesen. Irodalmi szerkesztését inkább gyakran emlegetett közvetítő missziós munkájának⁷⁵ tekinti, mint egyéni irodalompolitikai elképzelései megvalósítási terepének. A Jung-Ungarn irodalmi anyagán Hatvany koncepciója mégis világosan felismerhető. Már 1909 februárjában arról számol be Adynak, hogy egy "12 kötetes magyar irótár" német nyelven való megjelentetésének a terve foglalkoztatja. "Vésziékhez vittem a kiadót"⁷⁶ - írja két évvel a Jung-Ungarn megindulása előtt. A 12 név közül egyetlen kivétellel valamennyi szerepel a Jung-Ungarnban is. Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Molnár Ferenc, Szini Gyula, Biró Lajos 2-2, Ignotus, Jób Dániel, Ambrus Zoltán és Herczeg Ferenc 1-1 elbeszéléssel.⁷⁷ Mikszáth Kálmán Beszterce ostroma című regényét a 12 lapszámra elosztva - Eduard Schullern fordításában - folytatásokban közli. Hiába vallja tehát Vészi a Jung-Ungarnt irodalmi szempontból a Nyugat elkötelezett fórumának, az a kettős igény alakítja rovatát, melyet

Hatvany Osvát ellenében a Nyugat szerkesztésében nem tudott érvényesíteni. Nevezetesen a térben és időben való nyitottságot.

Hatvany a Genius kiadásában megjelent gyűjteményében az 1911. februárjában kirobbant Hatvany contra Nyugat válóságáról Adynak beszámoló leveleit a következő jegyzetekkel magyarázza: "A Nyugat redakciója... valósággal provokálta a közvéleményt, melyet pedig - főleg Ady érdekében - meg kellett volna nyernie."⁷⁸ Mivel provokálta? Nyilvánvalóan Osvát folytonújító szenvedélyével. Osvátnak szólt a szarkasztikus kitétel: "Azt hitték, hogy a Nyugat minden megjelenése napján, minden két hétben újra kezdődik a világ." Hatvany egyrészt tehát attól tartott, hogy "a folytonos zöldségek közzétételével" azt a "tiz nevet" teszik kockára, amelynek "nagy munkával és zajjal sikerült... hitelt és megbecsülést" szerezniök; másrészt a magyar irodalom folytonosságát féltette. "Az uraknak nem volt érzékük a múlt, az irodalomfolytonosság és a történelem iránt"- írta a Genius jegyzetében.⁷⁹ Nevezetes Irodalompolitika című cikkében, mely a Jung-Ungarn szerkesztésének eszterdejében jelent meg a Nyugatban, szintén ezt a kortárs irodalommal szembeni kettős igényt hangoztatja. A műalkotás és a közönség szoros kapcsolatát hangsúlyozza, s míg a siker tényének nagy jelentőséget tulajdonít, tagadja az önmagában beteljesedő művészi értékek létét.

Hogy hat-e a mű a közönségre, ez "a művészség próbaköve", szögezi le, és csillag alatt megjegyzi, hogy ezekkel a gondolatokkal egyedül áll a Nyugat szerkesztőségében.⁸⁰

A fentiekből világosan látható, hogy a magyar irodalom Jung-Ungarnban mutatott tárlatába nem taktikai okokból vagy a hivatalos kultúrpolitika nyomására került bele még az a Herczeg Ferenc sem, aki a Nyugatnak hangoztatott ellensége volt, s aki főként "nemzetietlensége miatt" nem egyszer támadta az új irodalmat. Hatvany egyébként mellette korábban s később is egyértelműen sikra szállt. Először Fenyő Miksa ellenében a Nyugat lapjain bizonyítja be, Fenyő kemény kritikájára válaszolván, hogy a Lélekrablás jó könyv. Később - 1913-ban - amikor Fenyő az Aranyhegedű című Herczeg regényéről szintén elmarasztaló bírálatot ír, Hatvany a tulajdonában levő Pesti Naplóban újra bebizonyítja, hogy a kritika rossz, s "hogy Herczeg regénye jó regény".⁸¹

Herczeg Ferenc nem az egyetlen író, akin Hatvany a Nyugat szerkesztőivel összeakasszkodott. Osvát Ernő - ahogy Hatvany évtizedekkel később sem csituló felháborodásában, levelezése jegyzetanyagában írja - például "hallani sem akart Gárdonyiról", de "ami különösen fölháborított" -füzi hozzá - "Bródy Sándort még csak arra sem tartotta méltónak, hogy a cikkeit közölje". A Jung-Ungarnban mindketten nagy súllyal szerepelnek.

Érdekes összevetésre ad alkalmat az a lista, melyet a nyolcvan évesen visszaemlékező Fenyő Miksa sorol föl azokról az írókról, akiket a Nyugat nem, vagy csak immel-ámmal hozott. Bródyn, Gárdonyin és Herczeg Ferencen kívül Krúdyt, Mórát és Molnár Ferencet említi. Aligha lehet csodálkozni azon, hogy a közönségsikert próbakőnek tartó Hatvany közülük éppen Molnár Ferencet szerepelteti a Jung-Ungarnban, Krúdyt és Mórát azonban nem.

Érdekes vizsgálódásra ad alkalmat az is, kit hagy figyelmen kívül - programja szerint Nyugat-centrikus - irodalmi tablójából, a jelentős nyugatosok közül. Mórlecz Zsigmondot, akit az 1909-es 12 író listájában még nem említ, a Jung-Ungarnban az élre emeli: Tragédia című novellájával, négy Ady verssel, egy Bródy-elbeszéléssel és két magyar népballadával nyílik az 1911-es januári, első számban az irodalmi rovat. /S ki tudja, hogyan folytatódna, ha nem mérgesedik el a helyzet röviddel ezután Hatvany és a Nyugat között. A kezdet koncepciószempontból ígéretesebb, mint a folytatás!/

Mindvégig nem kap azonban szót Kaffka Margit, a kor legjelentősebb magyar írónője, aminek nyilvánvalóan Kaffka Margitnak a Nyugat-Hatvany szakításban játszott szerencsétlen szerepe az oka. Helyette az ismeretlenségbe vesző, Fenyő Miksa - felfedezte - Tóth Wandát mutatja be a Jung Ungarn nyugatos írónő gyanánt.

Kevésbé könnyű magyarázatát találni, miért hiányzik az - amígyis erősen németes érdeklődésű - Kosztolányi Dezso, vagy az érzékeny, szépségteli lirájával a kor európai hangján szóló Tóth Árpád, míg költőtársaik közül Ady kétszer /januárban 4, októberben 1 verssel/, Babits Mihály kétszer /májusban 6, szeptemberben 1 verssel/, Juhász Gyula pedig egyszer / az októberi számban 4 verssel/ van jelen.

Hatvany a líra dolgában kevésbé ismer engedményeket, mint a prózát illetően. A kortárs irodalom elismert nagyjait, a hivatalosan becsült nép-nemzeti irány költőit épp-úgy figyelmen kívül hagyja a Jung-Ungarn, mint a Nyugat. Hatvany e tekintetben inkább az irodalomfolytonosságra vonatkozó elképzeléseit igyekszik megvalósítani. Arany Jánostól a februári számban 3 ballada, az augusztusiban a Pázmány lovag olvasható. Kiss Józsefet márciusban 5 verssel mutatja be, s ezeket szeptemberben a teljes Legendák a nagyapámról fordítása követi. Reviczky Gyulának is előbb 5 kisebb darabját közli júniusban, s júliusban jelenik meg jelentős költeménye, a Pan halála. Hatvanyynak láthatóan az a törekvése, hogy az Aranytól Adyig, Babitsig érő folytonosságot mutassa be a német olvasónak - az új líra iveként. Ez a lírai kép kiegészül a magyar népköltészet darabjaival: 4 népballadával a januári és a februári számban, és az augusztusi számban közölt magyar népdalokkal.

Hatvany tehát az irodalmi folytonosságot prózai vázlatában szélesebb mederben érvényesíti. Bemutatja az egy évvel ezelőtt elhunyt, táboron kívüli Petelei Istvánt, a vidéki élet realista ábrázolóját és Heltai Jenőt, a nagyvárosi életforma gyakran miszticizmusba és romantikába hajló íróművészt, s még - A kékszakállú herceg várával - az induló Balázs Bélát is. Nem kis teret szentel a Jung-Ungarnban azoknak a magyar íróknak, akiket kétnyelvűségük folytán eredeti művel, saját német munkájukkal szerepeltethet. Az említett Ignotuson, Herczeg Ferencen, Biró Lajoson kívül Kóbor Tamás, Kabos Ede, Ritoók Emma és egy bizonyos, ma már teljesen elfeledett Drascher-Lázár Alfréd írása alatt nem adják meg a fordító nevét.

A Jung-Ungarn szűk fordítói gárdával dolgozott, mely a magyar-német kétnyelvű irodalmi réteg kevésbé tehetséges tagjaiból verbuválódott. Móríczt például Moly Tamás fordította. Megállapíthatjuk, hogy különösen a versek fordítása rossz németeségű, nehézkes, poros, idegenszerű. Ladislaus von Neugebauer, Alfred Eisler, Heinrich Horvát, André von Spóner, Max Falk, Paul Hatvany, Golontka Viola, de még Ludwig Dóczi és Joseph Vészi /mind nevezhetnének a magyar nevükön/fordításai is nélkülözték azt a költői hitelt, melylyel a német közönség a magyar lirára valódi értékeinek és rangjának megfelelően figyelhetett volna fel. A prózafordítóknak könnyebb dolguk volt, de a tartalmi áttételen túl

stiláris izek equivalens német érzékeltetésére képtelenek voltak. Moly Tamás például sem németül, sem magyarul nem boldogult íróként, Alfred Eisler kétnyelvű újságíró volt és maradt; s fordított még jónéhány, nevükből következtethetően kétnyelvű, irodalomban-ismeretlen ember. Nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a Jung-Ungarn terjedelmes irodalmi anyagának visszhangjára sehol - még a Cassirer-féle testvérlapban: a Pan-ban - sem akadtam. Vészi egyetlen /Hatvanyhoz írott/ levelében találni csak - enyhén szólva önös - dicséretet. Amidőn 1911. november 27-én bejelenti, hogy a Jung-Ungarnt január elsejével megszünteti, némiképp Hatvanynak szánt bókként ezt írja: "Pedig nagy kár érte. Éppen tegnap kaptam Peter Altenbergtől esdő üzenetet, küldjem meg neki az egész évfolyamot, mert ez az erős irodalom az ő lelke egyetlen üdülése."⁸²

Láthattuk fentebb, hogy Hatvany a Jung-Ungarnban a szélesen értelmezett századfordulónak valóban erős magyar irodalmát szándékozta adni. A visszhangtalanságban, a sikertelenségben nemcsak az avatatlan fordításmunka a ludas. Kiáltóan hiányzott az eszmei koncepció, ami - vitatható, negatív tartalommal - a folyóirat politikai anyagában oly görcsösen - és retrográdul - megvolt. Hatvany nem vállalta a tartalmi forradalmiságot, ami ekkor már ott készülődött főként Adyval a Nyugatban: nem vállalta a megújító, továbbvivő irodalmi erők szemlélését, amit a Jung-Ungarn a címében ígért.

Hatvany a Nyugattól sem a tartalmi forradalmiságot várta, Adyban sem ennek ujjongott, hanem az ezoterikusan lázadónak, a formák forradalmának. Még 1913-ban, az irodalompolitikai vitában is ekörül folyt a harc Magyarországon; végig kell-e vinni az irodalmi forradalmat? Hiába volt Hatvany akkor Ady "átmeneti szövetségese", már 1911-ben megfigyelhetjük benne - a Jung-Ungarn irodalmi anyaga a bizonyíték rá - a "higitó" hajlandóságot. Ennek a jele a nyitás a Nyugat művészetcentrikus merevségéből a konzumális, városi irodalom felé, amely Hatvany szélesebb, kortársi izolálódást ellenző, kultúrális folytonosságot hangoztató elméletében bennefoglaltatik.

Mert végülis a szellem konzumális szempontja, a jószándékkal vélt szellemi exportlehetőségek s nem a belülről jövő önnegmutatás kedve szabtak medret a Jung-Ungarn irodalmi anyagának. Így mérhetetlen s olykor zavaró tartalmi eklektika lesz a tartalmi sokszínűségéből. Sokszor még a nyugatosok is idegenül merednek egymásra egy-egy számban, mint például Ady Disznófejű Nagyura Ignotus bárgyú polgári történetkéjében pipiskedő Madame Récamier-jára. A magyar színházi életről tájékoztató cikkek pedig kimondottan szűk horizontot mutatnak azzal, hogy kizárólag az exportra ajánlók érvelésével szólnak a magyar darabokról. Bródy Sándorról és Lengyel Menyhértről, akiknek berlini sikerei amugyis elhalványítják budapesti előadásait, Kóbor Tamásról, Molnár

Ferencről, Szomoró Dezsőről. És többször is, elismerően arról a Hajó Sándorról, akin Hatvany a Nyugattal összekülönbözött.

Ha Hatvany nem tekintette is a Jung-Ungarnt a Nyugattól különböző irodalompolitikai elképzelései megvalósítási terepének, koncepciójának különösen a gyengéi mégis felfedezhetők. Vészi levélbeni bizonykodása ellenére, a Jung-Ungarn irodalmi összeállítás - érdemén felül - nem vállalta a Nyugatot, semmiképpen sem vált német nyelvű, európai szócsövénévé.

Abban a személyi szituációban ez lehetetlenség is lett volna.

/ A Hatvany kontra Nyugat-vezeték /

A Hatvany és a Nyugat közti válság ugyanis kis híján háborúhoz vezetett a Jung-Ungarn és a Nyugat között is. Az állófront dermedt csöndje mindenesetre ott lebegett hónapokon át felettük. Mint említettük, a friss folyóirat januárban Móriczcal és Adyval indit, valószínűleg azzal a szándékkal tehát, hogy a Vészi ígérete szerinti Nyugat-centrikus magyar irodalmat mutatja be. Ám a veszekedést és Hatvanynak a Nyugat vezetéséből való végleges kiválását hozó február hónapban már csak Ignótus árválkodik közülük a Jung-Ungarn anyagában, s ettől fogva elvéte találni itt nyugatos írókat. A Jung-Ungarn iránt táplált remények, az európai tükörcép

reménye után nyilvánvaló a csalódás a Nyugat ifjú írói körében. " A Jung-Ungarn ellen nagy az elkeseredés ifjú írói körökben - írja Ignotus Hatvanynek 1911.február 23-án. - A fiatalok azért háborognak, mert a Jung-Ungarn "a Nyugat öregei iránt is méltatlan". Ezért Ignotus arra kéri Hatvanyt, hogy a következő számban írjon egy cikket a Nyugat-mozgalomról, "öregeiről és fiataljairól", amire - tisztességes üzleti ajánlat - "a Nyugat március 15-i számában én írok akár egy értekezést is - sőt azt - a Jung-Ungarnról és nemzeti, stb.jelentőségéről."⁸³ Két nappal később Vészi is hosszú levéllel keresi fel Hatvanyt, s pontosabban is megírja - Ignotus elbeszélése alapján -, min is háborodtak föl olyan nagyon "a fiúk": azon, amit "Preisner a Nyugatról a Zeitschriftenschaube írt". / A Zeitschriftenschaube a Jung-Ungarn állandó rovata, melyben Preisner Ignác a magyarországi folyóiratok fontosabb anyagát ismertette több oldalas terjedelemben./ Vészi nem rejti véka alá a nyugatosok elégedetlenségének fő okát: "kivált azt diffikultálják, hogy ők "sich um Ludwig Hatvany scharen",⁸⁴ mert ők "bizony nem sereglenek senki köré." Ő már egyenesen a nyugatos társak ultimátumát hozza, miszerint Ignotus mindaddig nem írhat a Jung-Ungarnról a Nyugatban, amíg a Jung-Ungarn-ban meg nem jelenik egy kiadós cikk a Nyugatról, a Nyugat-kör mozgalmáról, amit "Te írnál vagy ő". Ezután Vészi egy bekezdésen át szélsőséges lehetőségekkel és tényekkel revolverezi Hatvanyt, például, hogy

a Jung-Ungarnról ezidőtt csupán két magyar orgánus hallgat: a stockkonzervatív Budapesti Hirlap és a Nyugat. Ezek után kéri Hatvanytól a cikket: "az új magyar irodalom berkeiben való békesség ügyét is szolgálná, hogy megígért cikket minél előbb megkapjam".⁸⁵ Eszerint Hatvany a Nyugattal való szakítása előtt kiadós Nyugat-cikket tervezett a Jung-Ungarnba! A Nyugat mozgalmáról szóló beszámolóját azonban Vészi ezután is mindhiába kérte.

Érdeemes pontosan előkeresnünk az ominózus cikket, melynek a Hatvany és a Nyugat közti kapcsolat megromlásában ugyan semmi szerepe nem volt /hiszen szinte napra a válság kitörésekor látott napvilágot/, de annál beszédesebben árulkodik a személyi viszállyal terhes légkörről, mely ekkor a Nyugatnál uralkodott. Némi hanyagságra is fény derül, hiszen mindössze három nevet említ ez az írás: Szini Gyulát, Ambrus Zoltánt és - Deák-tanulmánya révén - Halász Imrét, aki - tudjuk - a Jung-Ungarn törzsszerzője. Pfeisner Ignác tehát a rendes havi Zeitschriftanschau-jának februári sorozat részében a Századok, az Akadémiai Értesítő, a Közgazdasági Szemle, a Természettudományi Közlöny, az Athéneum, a Huszadik Század, a Magyar Társadalomtudományi Szemle, a Magyar Figyelő /Tisza István és Herczeg Ferenc kéthetenként megjelenő folyóiratát is tárgyszerűen, tárgyilagosan ismerteti!/, a Jogállam friss számának ismertetése után így tájékoztatja német olvasóit a Nyugatról:

"radikális esztétikai irányvonalat követ és arra törekszik, hogy a magyar lírát új útra vigye, Hatvany Lajos körül tömörül és egy Nyugat /Westen/ című, fólhavonta megjelenő folyóiratot ad ki, melyet Ignotus /Hugo Veigelsberg/ Fenyő Miksa és Osvát Ernő szerkeszt. A folyóirat címe sikerült választás, mert a Nyugat állandó kapcsolatban áll az európai Nyugat legújabb irodalmi mozgalmával."⁸⁶ A Pfeisner-szemlébe tehát nemcsak a nyugatos írók túlérzékenysége olvasta bele a Hatvany vezérszerepére utaló mondatot! S bár a levelezésből kiderül, hogy a Zeitschriftenschau sugalló atyja a folyóirat szerkesztőségén belül Vészi volt, Hatvanyinak - mint a Berlinben élő szerkesztőnek - a megjelenés előtt látnia kellett a rá vonatkozó részt. Megint csak a kompenzálási hajlama-ösztöne működik, hogy tudatában irodalommenedzserség és íráság közt ingázva-vergődve - legalább a német publikum előtt - kivívja álmajussát.

Nyilván Vészinek tulajdonítható, hogy Pfeisner ezután csak egyetlen /az augusztusi/ számban nem ír a Nyugatról. A Nyugatról hozott ismertetései-információi azonban egy hajszállal sem emelkednek ki vagy egy jottányival sem bővebbek a Budapesti Szemlééről, a Huszadik Századról, az Akadémiai Értesítőről, a Földrajzi Közleményekről vagy akár a Magyar Figyelőről kinyomtatott anyagnál. Többnyire szűkszavú fól-sorolásra szorítkoznak; neveket ugyan tartalmaznak, de fukarok az értékelő megjegyzésekkel, hát még a dicsérettel,

melyre a Nyugat jövőre és világra éhes ifjai oly igen sóvárogtak. Az áprilisi Szemle így említi meg - ritka kivételként - a Nyugat Figyelő című rovatát /"nagyon élénk és friss ez a rovat"/ s így érdemel ki dicsérő jelzőket Móricz, aki "éppen most fejezte be harmatide, igazi, keserű népiességgel átszótt regényét" -/Móricznak Az Isten háta mögött című regényéről van szó/. Ady nevét éppen csak egy felsorolás listájában olvashatni, egyetlen egyszer. Nyoma sincs tehát most a Jung-Ungarnban s a szerkesztő Hatvanyban sem, aki Ady érdekében nyilván szót emelhetett volna, a század első évtizedének vak rajongásáról, amikor nemcsak magánlevelezésében tombolt Adyért, hanem a Jung-Ungarnnál sokkalta rangosabb német irodalmi szemlében, a Die Neue Rundschauban - pedig már a duk-duk affér után! - egyetlen komolyabb ott - megjelent tanulmányában Adyt "a Fialat-Magyarország reprezentánsá"-nak nevezte.

Akkor éppolyan vállalás keménységével, dacával, mint éppen ezidőtájt Adynak a németiségét, mutatta föl német olvasóinak az ő /Hatvany/ Adyval, Ady révén tudatosított, tudatosult nagyszerű magyarságát. Adynak ez az embersorsokon fordító, költői prófétikus küldetése olyan "specifikusan - magyar jelenség" - írta a tanulmányában - "amiről a mai német ifjúságnak mégcsak sejtelme se lehet".⁸⁷

A művésznek és az embernek micsoda Janus-arcú meg hasonlottsága!

A német publikum előtt lelkes, lobogó magyar, a magyarországi esetepatékból-háborúkból kivonulón hangoztatott német. Említettük, hogy egy évvel később, amikor úgy érzi, megmaradták, megcsalták és sértetten kivonul Berlinig, hiába kéri - Vészi révén - közvetve tőle a nyugatos társak s maga Vészi is, hogy írjon a Jung-Ungarnba a Nyugatról. Ehelyett a Zeitschriftenschau részletesen ismerteti az Irodalompolitika című tanulmányát, különösen a Nyugat jelen irányával dacoló részét, s a maga apologetikáját. Azt, hogy irodalom és publikum között létfontosságú elem a közvetítő: a kritikus-újságíró. Az elmaradott magyarországi könyvkiadási struktúrával a németországit állítja szembe, ahol a "a könyvkiadás és a műkereskedés már nem könyv- és műkereskedő szatócsok kezében van", hanem hivatott és elhivatott kiadói szakemberek vállalják az irodalom-menedzselés gondját, kik "félíg kereskedők, félíg apostol"-ok. /"halb Kaufleute, halb Apostel."/ Ime a magyarországi viszonyok között megvalósulást hiába kereső féltehetség: a teljes "man-of-letters" századeleji álma!

A Nyugat és a Jung-Ungarn közti kötélhúzásnak azonban nem pusztán személyi ellentétek voltak az okozói: pontos politikai háttér rajzolódik ki a Zeitschriftenschau közleményeiben is. Mint más cikkeiben is, a Nyugat-pártoló politikus Andrásy Gyula és a Nyugat-ellenség: Tisza István között vezet az inga-út.

Politikai időszerűség folytán kétségtelenül Tisza oldalára, az ő irányában. A márciusi Zeitschriftschau részletesen ismerteti Ignotus Tisza Istvámnak címzett Nyugatbeli válaszát, melyben "Ignotus úgy véli, hogy gróf Tisza nagy politikus ugyan, de a művészethez azért nem ért... Tiszfával szemben Ignotus Andrassy Gyula gróf jó művészi ízlésére mutat rá, aki a művészetnek teljes szabadságot vindikál."⁸⁸ Az utolsó számban aztán már teljes a Tisza-Huldigung: A Magyar Figyelő novemberi számában egy "Über Nation und Gessellschaft" című tanulmányt találunk a kitűnő államférfi tollából. A Jung-Ungarn /Pfeisner/ készségesen emeli ki belőle a "fő gondolatot": "Mindennek alapja a nemzet."

A februári sűrűlódások után mégis elül a Jung-Ungarn és a Nyugat közti viszálykodás. Bár a Jung-Ungarnban hiába keressük a Nyugatot ismertető tanulmányt, a lojális Ignotus a béke érdekében mégis megírja a Nyugat március 15-i számában a maga teljes elismeréssel adózó cikkét a Jung-Ungarnról, melyben a Cassirer-céget tekintélyesnek nevezi, s a Jung-Ungarnról megállapítja, hogy "nem a német, de a legjobb angol szemléssel vetekszik". Hatványt is igyekszik hájjal kengetni: hatodik érzékét dícséri, "a közönség iránt való". A megbizásos újságírói lobogásában konzervatív-monarchista Vészt is tartalmi elemzésektől mentes ítélettel illeti: "sajátos egyénisége, melyben polichisztori műveltség teljesíti ki az újságírónak minden iránt s menten személyes

izgalommal éber érzéket." ⁸⁹ S egy végső mondatban még a Jung-Ungarn politikai irányának is meghajol. A harcos Ignotustól - a Jung-Ungarn ismeretében - furcsa ezt olvasnunk: "Az új német és az új magyar nemzedékben meggyőződés, hajlandóság, lelki divat formájában fog a társadalmi együttérzés alája építkezni a politikai kényszerülésnek és a gazdasági valóságnak."

A Nyugat és a Jung-Ungarn között - Ignotus elégtételt adó cikke ellenére - rideg tehát a viszony. S a Nyugat - közvetve - nem is mutat sok kiméletet Vészi, Hatvany s a Jung-Ungarn iránt. Egyetlen példa rá: amikor a Jung-Ungarn nagydobra veri, hogy a hírneves Reinhardt rendezésében színre kerül a Bánk bán s a magyar nemzeti dráma megértését segitendő a Jung-Ungarn terjedelmes tanulmányt közöl, ⁹⁰ a Nyugat - Schöpflin Aladár tollából - nem ismer kiméletet: "A Bánk bán berlini bukása" cím alatt általános kioktatás-leckéztetés olvasható: "...a Bánk bán berlini előadása tiszteletreméltó, de lehetetlen vállalkozás volt. Tanulságul szolgálhat arra, hogy a mi, magyar értékeinket nem lehet erőltetéssel nemzetközi értéké alakítani, siker helyett könnyen kiteszük magunkat a méltatlan visszautasításnak." ⁹¹ - küldi a véleményét Schöpflin Berlinbe: tudnia kellett, hogy a Bánk bán fordítója és az előadás propagálója Vészi József volt.

/ A Jung-Ungarn megszűnik /

A Jung-Ungarn német visszhangjáról lehetlenség valódi felmérést készíteni. A német lapok politikai jellegű reagálásai nem mérvadók. Megjelenésében a publikum véleménye lényeges, azaz pénzügyi szerepet nem játszott. A Jung-Ungarn - mint említettük - nyilvánvalóan szubvencionált vállalkozás volt, melynek élettartamát a kulisszák mögött esetleg már a megindításakor rögzítették. Vészi nem mutat semmiféle csalódottságot. 1911 őszén már amúgyis komoly viharfellegek gyűltek felette: válasz-lavirozásában, publicista élességében, aktuálpolitikai célok érdekében végzett taktikázásában kezdett elbizonytalankodni. Novemberben még olyan híj szerzői is, mint a magyarországi németiség privilégizált helyzetén bizonykodó országgyűlési képviselő: Emil Neugeboren is nekiment: a Streifzűge szerzője olyasmit olvas bele újságcikkekbe s idézi azt is, ami bennük sincs. "Kicsit túl sokat olvasott" - jegyzi meg gúnyosan egy vita kapcsán és "etikai vétség"-et emleget.⁹²

Am Vészi ekkor már a Budapesti Presse cégpapírján írja leveleit, toborozza "merészen új és nagyszabású dolog"-nak szánt lapjához a munkatársakat. Láthatóan nem izgatja a Jung-Ungarn ügye. "Nyilván beszűntetem január 1-ével" - írja Hatvanynek november 27-én. Könnyen lehet, hogy nem politikai megfontolások és lehetőségek vezeték, hanem valóban elvonja erejét a készülő Budapesti Presse.

Hiszen ezt írja Hatvanynek: "Az új lap annyira leköti minden időmet és energiámat, hogy nem merek a továbbosinálásra vállalkozni. Pedig nagy kár érte."⁹³ "Nagy kár" - írja, de már magát Hatvanyt is új lapja munkatársául hívja: "Azt hiszem, hogy Neked nem volna szabad a gárdánkból hiányoznod." Unszolja a köztük alighanem szokásos hangnemben, melyet bók-
kal izesít: "Ami merész és új kijön ebből az ócska országból, muss den Eichstempel von dir erhalten."⁹⁴

Micsoda furcsa, megütközésre alkalmas adó kettősség: a Monarchia-párti Jung-Ungarn szerkesztői egymás közt "merész"-et és "új"-at kívánnak attól az "ócska ország"-tól, melynek intézményes avatagságát politikai-közéleti tevékenységükkel szolgálták is. Miközben újat és merészet álmodtak a folyton elvetett és örökre elvethetetlen, "ócska ország"-ukba.

III. Das literarische Echo

A századvég és a századforduló Németországában kialakult magyarság-képen többet változtathattak azok a folyóiratok, melyek nem a magyarországi félhivatalosság gyanujával jelentek meg és amelyeket közleményeikben semmiképpen nem propagatív, hanem kizárólag informatív szándékok vezettek. Olyan harsány apologetika, mint a Vészi-intonálta Jung-Ungarné, nem feltétlenül szerzett barátokat Magyarországnak s híveket az újuló magyar irodalomnak.

Vérszi folyóirata elsősorban politikai akció volt; propagálásától - mint említettük - maguk a berlini kiadók és folyóiratok is elzárkóztak. S mint láttuk, az a kép is, amely a Hatvany neve alatt szerkesztett irodalmi rovatban a századelső magyar irodalmáról a német olvasónak kirajzolódott, sokkal inkább a hazai viták, nyugtalanságok eredménye, mint átgondolt kultúrpolitikai koncepció megvalósítása volt.

A Németország határain túl tekintő érdeklődés igénye hívta életre a század végén /1898-ban/ a Das literarische Echo című irodalomkritikai folyóiratot s tartotta életben több mint négy évtizeden át. A Das literarische Echo - ahogy Hans F. Nöhbauer írta róla 1926-ban - "Stimme in der Zeit und für die Zeit"¹ akart lenni. Annak az európai riadalmas szellemi megújulásnak is köszönhette tehát a létét, amely az irodalom iparizálódásán, a kulturális tömegtermelésen volt hivatva úrrá lenni. Elsőrendű célja volt, hogy a világ színház-, folyóirat- és könyvdömpingjét kritikai szemlének vesse alá. Az 1898. október 1-én megjelent első számban a felelős kiadó Dr. Joseph Ettlinger nem azt szabta meg a Das literarische Echo céljául, hogy egy-egy izlés-, irányzat- vagy érdekkör szolgálatába álljon, hanem azt, hogy "az irodalmi életet a lehető legnagyobb egységbe fogja át". Ennek megfelelően a legkülönbözőbb beállítottságú embereket igyekezett és sikerült is megnyernie munkatársának. Többek között Dehmelt, Rilket és Stefan Zweiget is.

Évente mintegy 800 oldalas terjedelemben jelent meg, 14 naponta 35-35 oldalon. Négy évtizeden át-1933 után Die Literatur címmel látott napvilágot - mind a kül- mind a belföldi izlésformálásban jelentős szerepet játszott. Az Ettlinger vezette szerkesztés tíz rovatot alakított ki. A folyóiratnak ez a felépítése számról számra mindvégig érintetlen maradt.

Elöl álltak az irodalomtörténet és az irodalomesztétika általános kérdéseit taglaló esszék és tanulmányok./Essais und Studien/ Ezután következtek a kül- és belföldi szerzők életrajzi adatai. /Biographische Charakteristiken/ A harmadik szakaszban helyezték el az "irodalmi levelek"-et. /Literaturbriefe aus allen Kulturländern/ Ebben a rovatban szerepelnek azok az írások, melyek a magyar irodalom szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bírnak. A magyar irodalomról szóló levelek szépséghibája csupán az, hogy magyarországi magyar szerzők tollából származnak. Így arról, hogy a századelő irodalmából mit ismert meg, valamint mit és hogyan fogadott az olvasóközönség a korabeli Németországban, valójában keveset tudunk meg. Annak megismerése azonban, hogy a kor legjelentősebb irodalomkritikai szemléje milyen információkat közöl irodalmunkról a német közönséggel, mégis érdemes vállalkozás. Ezekkel a magyar irodalmi híreket tartalmazó levelekkel a későbbiekben ezért részletesen foglalkozunk.

Az irodalmi levelek számonként más és más országból származó összeállítás után a napilap-visszhang rovata következik, amolyan tallózó szakasz, melyben csak a szűk olvasókörök számára elérhető napilapcikkeket közölték újra. /Echo der Zeitungen/ A folyóiratvisszhang rovatában a bel- és külföldi heti- és havilapok anyagának részletes ismertetése kapott helyet. /Echo der Zeitschriften/ Stilispróba rovatánál érdekes új művekből adtak izelítőt. /Stilproben/ Ezután következett a fontosabb új könyvek ismertetése /Besprechung aller wichtigeren Neuerscheinungen/, majd az irodalmi élet hírei. /Nachrichten aus dem literarischen Leben/ A Notizen und Miscellen rovata után a minden új könyvmegjelenést összefoglaló Büchermarkt zárta le az egyes számokat.

A németországi magyarság-kép megváltoztatására áhító Magyarországnak nagy lehetősége nyílt arra, hogy a századelő magyar szellemi életéről, új áramairól a Das literarische Echo lapjain több-kevesebb rendszerességgel - évente kétszer - háromszor - megjelenő magyar irodalmi levelekben valós és hihető információkkal tájékoztassa a német kulturális közönség javát. Előrebocsáthatjuk: mint annyi más ilyen jellegű lehetőségével, ezzel sem élt okosan az ország. A levelek tekintélyes része esetleges vagy aktuális információkat tartalmaz, s egészében nem kerekedik ki belőlük a századelő magyar szellemiségének és irodalmának a képe.

Jószerevel még az újulás biztató és hihető üzenete is, ami a század első évtizedére jellemző, elmarad a Das literarische Echo szánvetéseiből.

Sok mülük persze az egymást váltogató levelezőkön. A kor kusza viszonyaira utal, hogy stilárisan bő lére eresztett, tartalmilag hig, egészében szellemtelen leveleivel az a Pfeisner Ignác dicsóiti agyon itt a hivatalos magyar irodalmat s közvetíti teljes hűséggel a monarchikus abszolútonokat /éppen a nyugatos fellendülés idején/, aki Vészin és a láthatatlan szerkesztőként jelen lévő Hatvany Lajoson kívül a Jung-Ungarn egyetlen állandó munkatársa. /A Zeitschriftenschau-t készíti el havonta./ A Das literarische Echobeli Literaturbriefjeit olvasván könnyebben megértjük, miért említik a Nyugat-képviselőt fennen hangoztató Vészi Jung-Ungarnjában lévő folyóiratszemplék olyan immel-ámmal a Nyugat dolgait. Vagy a Nyugattól megváló Hatvany mérge hatott volna a Jung-Ungarn tallózó rovatában s a kevésbé mély műveltségű Pfeisner ezt az ellenséges érzületet vitte volna magával a Das literarische Echo lapjaira?

/ A Das literarische Echo magyar levelezői /

A Dr. Joseph Ettlínger indította folyóiratnak a négy évtized alatt hét magyarországi levelezője volt. Ehhez a széles látókört, az új mozzanatok, friss áramlatok iránti fogékonyságot, koncepciozítást igénylő munkához igazából csak egyetlen munkatársuk nőtt fel: Biró Lajos.

1907-08-ban tájékoztatta a német irodalmi közvéleményt szellemi életünkről.

Biró Lajos 1905-ben költözött - Vészi hívására - Budapestre s ekkortól volt szerkesztője annak a lapnak / a Budapesti Naplónak/, melynek irodalmi mellékletében már nagyváradi újságíróskodása idején is meg-megjelentek írásai. 1906-ban apósával, Vészi Józseffel együtt, családosul Berlinbe telepedett át, mivel "a Budapesti Napló helyzete lehetetlenné vált".² Ennek a nagycsaládi kivonulásnak a körülményei és okai tisztázatlanok, s arra sincs magyarázat, miért töltöttek odakint kishiján három évet. Biró csak 1909-ben tért vissza Budapestre s berlini évei alatt - feltehetően megélhetési okokból - vállalta el és végezte az Echo magyar levelezői munkáját. Valószínűleg Kovács Jenő ajánlotta föl neki, már Berlinben, Kovács Hebbel-Theater-es időszakában, hogy vegye át tőle a Das literarische Echo levelezési posztját.

Kovács Jenő 1904. október 1-től volt a folyóirat tudósítója. Előttük két zsurnaliszta - magyarul tudó, de nem magyar - levelezője volt a lapnak: a csehországi születésű Heinrich Glücksmann, aki Brűnnben és Bécsben tanult s bár mindvégig újságíró és szerkesztő maradt, szindarabokat is írt - többek között egy alkalmi darabot a magyar Milleniumról. /Ungarns Millenium/ Az első valóban szabályos irodalmi leveleket Leopold Katscher küldte a lapnak.

Ez a Temesvár környéki születésű író és fordító bebarangolta a világot, kilenc éven át Londonban élt, azután évekig lakott Berlinben, majd a Bécs melletti Badenben s később Budapesten is, míg végül Svájcba költözött. Irodalmi szempontból unalmas korról zsurnaliszta módon, de tartalmilag üresen irtak mindketten.

Fontos forduló tehát, hogy 1903-ban a szerveződő új magyar irodalom érdekkörhatása alá kerül ez a jelentős fórum. Hiszen Kovács Jenő - még Róbert Jenő néven - részese a századelő budapesti folyóiratkisérleteinek; a prenyugatos-jungungarnos gárda tagja. Alighogy megindul azonban a Nyugat folyóirata s alakulóban van a nyugatosság eszmeisége-fogalma, az új nemzedék el is veszi ezt a fontos németföldi hírverőjét. Kovács-Róbert Jenő és Biró Lajos levelezői korszakában a nemzetközi híri és tekintélyű Das literarische Echo az volt ugyanis, aminek német nyelvű folyóiratát néhány évvel később Vészi József csak hirdette: a modern magyar irodalom "deutsches Sprachrohr"-ja, azaz német szócsöve.

Birótól a sokoldalú, főként műfordítóként dús életművet teremtő Radó Antal veszi át a levelezési munkát. Nemcsak a tudósítói színvonal esik, hanem az a szemlélet is elvész, amely Birónál következetesen az Ady körül kialakuló irodalmi-szellemi erjedést állította a körképek középpontjába. Radó, miként a századforduló két munkatársa, nem az új, biztató jelek jövő-ígérő rajzát akarja megadni, hanem a jelenét.

Igy az ő beszámolóí is aktuális hordalékuak, javarészt akadémikusak, üresek. Ebből következően szemléiben az új nemzedék s velük az új törekvések is ismét a perifériára szorulnak. Radó utódja Pfeisner Ignác, aki 1911-től a tehetségtelenek szívósságával írta egy évtizeden át a már említett módon hallatlanul szüklátóköri, rosszul fogalmazott tudósításait: mélypontra juttatta a Das literarische Echo magyar irodalmi tájékoztatását. Az induló Ungarische Jahrbücher első számainak egyikében Zolnai Béla jogos kritikával jegyezte meg: "Azok a "magyar levelak", melyeket jelenleg Pfeisner Ignác a Das literarische Echo-ban közöl túlon túl hiányosak és egyoldalúak ahhoz, mintsem eligazítást nyújtanának a sokrétegi legifjabb magyar irodalomban."³

1921 után Erényi Gusztáv a Das literarische Echo magyar levelezője.

/ A Das literarische Echo magyar vonatkozású anyaga /

Minket itt most az érdekel, hogy a különböző tudósítók szavából milyen kép alakulhatott ki a századelő német olvasójában a magyar irodalomról s hogy végeredményben eleget tettek-e a magyar levelezők a lap újra-ügyelő szándékának. Vagyis az, hogy e tudósításokban fokozott figyelem irányul-e a magyar irodalom megújulására, ezen megújulás fórumaira és az újítókra. Arra a nemzedékre, mely mai tudatunkban a századelő magyar irodalmát jelenti.

Észrevették-e a magyar irodalom híreit közvetítő kortársak századunk irodalmának máig húzódo vonulatában az első emelkedő vonalát, a nyugatos mozgalom kialakulását és fejlődését?

Vagy a fényképcsínáló aktualitás-lencsében át készült, a korabeli arányérzéknek megfelelő kép rajzolódott-e az érdeklődő német olvasó elé? Milyen apró ponttá zsugorodott a Magyar Géniusz kísérlete, a Figyelő nagyobb lendületű próbálkozása, a kárászéletű Szerda, vagy elsikkadt a Budapesti Napló erőket fókuszáló szerepe. Vagyis meglátszik, érződik-e ezeken a negyed- vagy félévenként készült felvételeken - ahogy Schöpflin mondja - "az előőrsök csatározása a nagy csata előtt"⁴, majd a tizedfordulón a Nyugat egyre biztosabb diadala? A Das literarische Echo magyar leveleiben fokozottabb hangsúllyal említődik-e meg a Nyugat, jelezvén, hogy nem mindennapi folyóirat-vállalkozásról van szó? S hasonlóan az írók esetében: Előtérben áll-e ezekben a beszámolóokban az, ami a századelő magyar irodalmi-szellemi arányait tekintve ugyan elsikkadhatott a figyelő szem elől, de mégis egyértelműen a jövőt jelentette?

Az első esztendő két levelezője - mint említettük - felszines, koncepció nélküli tájékoztatásokat küldött a Das literarische Echo-nak. A Hetet ugyan megemlítik, de benne az új hangok jelentkezésére nem figyelnek föl.

Az Osvát Ernő szerkesztésébe átmenő Magyar Géniuszt, melynek már kimondott, leplezetlen célja a jövő tehetségek felszabadítása, a márványbakötött magyar írótehetség-sors feloldása, ezek a levelek mégcsak meg sem említik.

Kovács Jenő 1903-ban az a Kovács Jenő veszi át a Das literarische Echo magyar levelezői tisztét, aki később Berlinben telepszik le és a Hebbel-Theater igazgatója lesz. Ő az új irodalmi-szellemi mozgalmakkal nemcsak szimpatizál, hanem maga is aktív részese. 1905-ig a Budapesti Szemle áll beszámolóí tengelyében. Amint azonban megjelenik a Figyelő, mindegyik szemléjében fokozott hangsúllyal szól róla is. A Das literarische Echo 1905.április 15-i számában hozza a Figyelő megjelenésének a hírét. Tudósítása több pusztá tény-szerű ismertetésnél: benne van az induló magyar nemzedék alakuló, magának helyet és érvényt követelő programja. Ezt a nemzedéket Kovács Jenő a Das literarische Echo-ban, tehát németül már ekkor csoportnévvel illeti. Azt a szót használja rájuk, melyet hat esztendővel később - a Kovács Jenő használta értelemtől eltérő szándékkal - Vészi József nyomtatott föl Berlinben indított folyóirata fejlécére: Jung-Ungarn. Kovács Jenő 1905 tavaszán Osváttal kapcsolatban említi meg ezt a szót, irván róla, hogy ő az új szemle kiadója és a "Jung-Ungarn", azaz az "ifjú-Magyarország" legerőteljesebb kritikusa.⁵ Kovács Jenő az induló folyóirat "rendkívül szigorú kritikai hang"-ját méltatja új jelenség gyanánt.

Szépirodalmi anyagából Elek Artúr novelláját, Szilágyi Géza Panizzáról szóló cikkét és Fenyő Miksa szinikritikáját említi meg, mely Magyarországon nagy vihart kavart.

Kovács Jenő a következő levelében, mely az 1905. július 15-i számban olvasható, megint részletesen ismerteti az időközben megjelent Figyelő-számokat és általános törekvésként jegyzi meg róluk, hogy bennük megkülönböztetett figyelemmel és hozzáértéssel követik a modern német irodalmat.⁶

Az októberi levélben már egy folyóirat körül kialakult "fiatal gárdát" emleget, melynek - mint írja - Herczeg Ferenc, Bródy Sándor, Szomaházy István és mások mellett egyre nagyobb szerep jut majd a magyar irodalomban. Ady Endre, Biró Lajos, Elek Artúr, Jób Dániel, Szini Gyula - hangzik Kovács Jenő 1905-ben német tájékoztatójában közzétett listája. Ezen ifjú gárda és a Figyelő iránt azzal igyekszik felébreszteni a német olvasók rokonszenvét, hogy ismételten és nyomatékosan hangsúlyozza e kör németes érdeklődését. Ebben a levélben a Figyelő az egyetlen olyan folyóirat, amelyből Kovács írásokat, témákat is megnevez: Pinkovits Nietzsche és Wagner kapcsolatáról írott tanulmányát és azt, hogy Fenyő Miksa nagy elismeréssel méltatta az újabb Gottfried Keller irodalmat.

Budapesten már javában folytak ama schöpflini előcsatározások. Noha a konzervatív-hivatalos szárny támadásának éle

elsősorban az Új versekkel előlépő Ady ellen irányult, a suhintás mégis az egész új, közösségtudattal kovácsolódó csapatot érte, amelynek már ekkor volt nemzedéki érvényű öntudata, önelnevezése: Jung-Ungarn. Egy nemzedéki csoporttudatszó tehát előbb kipattant és előbb meghonosodott németül a törzsgárda tudatában, mint magyarul a magyar fogalom. Hiszen közösségi tudatuk magyarul eleinte csak egy-egy folyóirat szerkesztőségében és lapjain, vagy az Ady személye és költészete körüli közösségi vállalásokban bontogatta szárnyát, de véglegesen csak a Nyugat megindulásával és megmaradásával kaphatott és kapott verbális formát.

A Figyelő körül megszilárduló új nemzedéki gárdát ért hazai támadások a Das literarische Echo lapjain is éreztetik hatásukat. 1906 első levelében az eddigi tárgyilagos hang hirtelen ingerültre, kritikai élességűre vált. Kovács két ponton marasztalja el a kor konzervatív-hivatalos magyar irodalmát. Éppen azon a két ponton utasítja el teljesítménye művészi érvényességét és értékét, melyre ez - a Budapesti Szemle és a Figyelő körül tömörülő gárda elleni támadásaiban - olyan harsány büszkeséggel hivatkozik. Kovács egyfelől azt vonja kétségbe, hogy a konzervatív irodalom költői valóban olyan mély érzelmi elkötelezettséggel - s egyben magas művészi szinten - kötődnek a kor magyar valóságához és ezt ők - ellentétben a modernkedők felszínességével - kimutatni sem restellik.

Másfelől nem kevés gúnnyal azt a konzervatív irodalmi fórumokon gyakran hangoztatott állítást teszi kérdésessé, mely szerint Magyarországon a századvég és a századforduló fordítói műhelyeiben világirodalmi műveknek örökérvényű fordításai készültek volna el. Ami nyilvánvalóan annak bizonyító ténye volt, hogy a hivatalos magyar irodalmat nem érheti a világirodalomtól való elfordulás vádja; hogy a nemzetközi-európai nyitottság nem az új nemzedék privilégizált lehetősége. Az előző évben elhunyt Szász Károly fordítói munkásságát Kovács Jenő gúnyos hangon ismerteti. A hazai viták kinézetlen, epés stílusában írja meg róla, hogy "úgy nagyjából az egész világirodalmat lefordította".⁷ Szász Károlynak az irodalom iránti oly gyakran kifejezett és enlegetett "megható szeretete" nem más, mint "a kistehetségűek jellemző vonása". "Egyébként szimpatikus vonás" - jegyzi meg Kovács gúnyosan.⁸ Ebben a levélben arra a Radó Antalra is ráhúzza a vizes lepedőt, aki 1909-ben a Das Literarische Echo-nál Kovács Jenő illetve az őt követő Biró Lajos örökébe lép majd. Mintha Kovács előre megérezné, hogy miatta vész el négy esztendővel később a nyugatosság számára az Echo, olyan hevesen, naró gúnnyal támadja. Szenléjében Radó mint "pedáns, de költőietlen" fordító szerepel, aki az irodalmak közti közvetítő munkájával inkább árt mint használ. A magyarországi levelező pozitív ellenpéldaként Kabos Ede, Szomaházy István, Farkas Pál és Nagy Endre tevékenységét említi meg.

Az Echo következő levelében, mely már Ady Új versek című kötetének a megjelenése után kelt, Kovács három írói mű mellett száll síkra. Ez a három író - állapítja meg magabiztosan - "a jövő irodalomtörténeteiben minden bizomnyal külön fejezetet érdemel majd". Elsőül a nyolcvan esztendő Gyulai Pált említi, "illő tisztelettel", aki - miután elmúlt mellőle az aranykor nemzedéke - "a törpék közül a Budapesti Szemlében emelt várába húzódott vissza és nagy halottainak áldozott". A Kovács Jenő levelében említett második jelentős magyar íróegység Ignótus, akinek Olvasás közben című művéről részletesebben is szó esik. Harmadikként a harmadik illetve az irodalmi köztudatban első kötetével éppen jelentkező Ady Endre áll. Kovács mindannyiok közül ő róla ír a legtöbb hittel, a legnagyobb meggyőző erővel, Hatvanytól megszokott szenvedélyes pártolással. A magyar irodalomban Ady körül fellángoló viták hatásának tulajdonítható a levél s Ady bemutatásának polemikus jellege. Adynak éppen azok a vonásai válnak itt hangsúlyossá, melyek miatt a legtöbb támadás érte idehaza. Az Új versek "a szabadalmazott hazafias költők langymeleg himnusza után"⁹ olyannyira szokatlanok - olvashatjuk az Echo levelében, - hogy Magyarországon az Ady ellen felhozott elsőrendű vád az, hogy hazaáruló. "Hazaáruló ő a szónak ugyanabban az értelmében, mint Heine volt" - érvel Kovács a német olvasónak és a hazai vitákban megszokott módon és szenvedéllyel tör lándzsát az Adyban megnyil-

vánuló valódi hazafiság mellett: "Mert ő másképp, tisztességesebben szereti a népét, mint a rövidlátók."¹⁰ És végül - Adyt parafrazeálva - így summázza a költő jövőjét illető véleményét: Annyi bizonyos, hogy "ő sohasem lesz a szürkék hegedőse".¹¹

Látjuk tehát, hogy a Das literarische Echo levelei révén az érdeklődő német olvasó a pályakezdő Ady költői alakjával és a körülötte fölbolyduló prenyugatos-jungungarnos viharzással a magyarországi eseményekkel egy időben ismerkedhetett meg. Kár, hogy 1906 őszén a levelező Kovács Jenő kifárad, feltehetően más, már berlini tennivalói kötik le figyelmét. Leveleinek harcos szelleme, az új magyar irodalom melletti pártos kiállása, a magyarországi szellemi állapotok kontrasztív láttatása megmarad, de mind több ebben a harcosságban az öncél. Már-már zavarón nagyobb a füstje, mint a lángja. Leveleiben mind kevesebb a ténylegesen tartalmas, idegenajkúaknak is hasznára váló információ. Herczeg Ferenc Lélekrablás című könyvét például éppen olyan kegyetlen szellemességgel végzi ki, mint egyik korábbi levelében a népmozgalmi líra dallosait. Németül természetesen könnyedséggel ír, publicista szenvedéllyel és lendülettel. Német szójátékokat sziporkáztat föl Herczeg ellen,¹² s a német közönség színe előtt kegyetlen ítéletet mond róla: Herczeg kedvelt férfi-nő válsághelyzetei, melyekben az asszony hagyományosan szolgálény, a férfi pedig hivatásának él, nem mások egy

ilyen író műhelyében, mint egy "vezércikk megírásához elegendő tartalom kimondásának az alkalmai", de regény írásához ez kevés. Kovács Jenő Zolát említi ellenpéldaként, az "erkölcstelen" író, aki a konzervatív magyar irodalom szemében amúgyis szálla, és a magyar irodalomból azt a Biró Lajost, aki az újító szellemi fiatalok körében ebben az időben talán már készült is arra, hogy Kovács Jenő örökébe lépjen a Das literarische Echo-nál. Mint említettük, Biró apósának, a Jung-Ungarn későbbi szerkesztőjének budapesti lapja, a Budapesti Napló ekkor jutott csődbe s ekkor költözött Vészi és Biró családotul a német fővárosba. Kovács és Biró feltehetően ott, Berlinben találkozott és beszélte meg a tudósítói cserét.

A Das literarische Echo 1906. október 1-én megjelent számában azonban még a "Harminc novellá"-val jelentkező Biró Lajost méltatja Kovács Jenő s állítja tehát Zola mellé s szembe Herceggel Ferencsel. Ez a nagyreményű, fiatal magyar író nem a külsőségeket látja - állapítja meg a levelező, - hanem a megrázó belső motívumokat.¹³ Ebből a mélyen átélő, belletrista szemléletből fakad az, hogy - míg a magyar írók általában egy életen át egyetlen társadalmi osztály miliőjéből merítik munkásságuk anyagát - Biró számára bárminemű politikai vagy társadalmi határ ismeretlen. A kor hangoztatott liberális igénye szerint: "Nem ismer különbséget ember és ember között."

Kovács Jenő utolsó levelén már különösen érződik, hogy sebtében összezsapott munka. Tulajdonképpen nem áll egyébből, mint két hasábon át Ambrus Zoltán műveinek az általánosságokon túl nem haladó, felszíni ismertetéséből. Abból az alkalomból, ír róla, hogy Magyarországon megkezdték Ambrus összegyűjtött munkáinak tizenhat köteles kiadását. Kovács négy megjelent mű kapcsán különösen az író nyelvét dicséri, valamint "álmovilág"-át és "mosolygó pesszimizmus"-át.¹⁴ Noha egyéni írói hang az Ambrusé - írja Kovács -, mégis, ha mindenképpen hasonlóságot kellene keresnie, akkor csak egyetlen név jutna az eszébe róla: Guy de Maupassant.

Tudósítói időszaka végére Kovács Jenő elfáradt, kifogyott az érdekes tartalomból. Utolsó levele végén hosszúra nyújtott hiányszöveg kéretlenkedik s végül a szinte apologetikus zárószakasz: legutóbbi levele óta sok minden más is történt a magyar irodalomban, de ez az Ambrus Zoltán életművét elemző tudósítás önmagában is "elég tartalmas".

Egy esztendőn át hiába keresünk magyar irodalmi levelet a Das literarische Echo kéthetenként megjelenő számaiban. Kovács Jenő utolsó, hevenyészett tudósítása 1907. április 15-én jelent meg. Biró Lajos tágas, nagysodró első írásával, mely négy teljes oldalon nyújt részletes tájékoztatást a magyar irodalom újabb jelenségeiről és eseményeiről / az első oldal közepén egy Ady-képpel / az 1908. március 1-én megjelent számban látott napvilágot.

A tudósító Biró Lajos - mint már korábban is említettük - nagy nyeresége volt mind a Das literarische Echo-nak, mind a megújuló magyar irodalomnak. Három éven keresztül a magyar irodalmi, jövő alkotó mihelyéből származó szellem, szemlélet és információk uralják a fő helyet a Das literarische Echo magyarországi hírei között. Biró Lajos nemcsak érzékeny, sokrétű novellista, hanem élénk szellemű, jóértelmi aktualitásokra fogékony, jótollú publicista is volt. Annak bizonyult németül írott irodalmi leveleiben is. Mindamellet mindvégig megőrizte az objektív hatást, ami az olvasói befogadás szempontjából rendkívül fontos tényező. Magasabb, rendszeresebb és átéltebb szinten folytatta azt a fajta, szemléletű és orientáltságú tájékoztatást, amelyet a Das literarische Echo lapjain Kovács Jenő kezdett meg.

Már Kovács Jenő is látta és megmutatta tehát a német olvasóknak azt a magyar irodalomban megindult, jövő folyamatot, mely ebben az időben még csak bűvópatak módjára, egy-egy folyóiratkisérletben előbukva, meg-megmutatkozon volt jelen, de távolról sem, mint kialakult mozgalom. Legfeljebb mint alakuló, helyét kereső szellemi mozgás. Melynek magvában lévő csoportját nevezte Kovács Jenő már évekkel korábban: jungungarnosoknak. Ez a nyugtalan, hivatalos dicsőségből kiszorult, helyét kereső fiatal csoport ekkor még igazából nem tűzte zászlajára - legfeljebb csak hevesen és lelkesen pártolta - Ady Endrét és Ady sem érezte magát igazából

hozzájuk tartozónak. Gondoljunk csak arra a helyzetre, hogy Ady 1907 koranyarán hazatér Párizsból és a Budapesti Napló szerkesztőségében magára marad. Helyzetét és jövőjét tekintve tulajdonképpen állástalan. Körülnéz, körültagogatódzik, hogy hová kötődhetnék - egyszerűen azért, hogy kenyérgondját elűzze. De nemcsak egzisztenciálisan, hanem tudatilag és lelkileg is magányos. Ekkor írja meg félig goromba, követelődző, félig mentegetődző levelét Kiss Józsefnek. De hiába érkezik kedvező válasz az "öreg apá"-tól, a Hétnél sincs Adynak maradása. Vezér Erzsébet találó szóval írja, hogy "kapóra jön" neki a Nyugat indulása,¹⁵ melyet lelkes hivei és pártfogói irányítanak és szerkesztenek: Ignotus, Osvát Ernő, Fenyő Miksa, és - legfrissebb köteté, a Vér és arany megjelenése óta talán a legszivesebb hive, akinek Ady a bizonytalanság esztendeiben anyagi biztonságát is köszönhette: Hatvany Lajos. Csak ekkor szegődnek mellé nemcsak pártfogóul hanem értő barátul is azok az irodalmi emberek s kerül maga is igazából azoknak a fiatal íróknak és költőknek a munkatársi közösségébe, akiknek egyesülése hamarosan a Nyugat mozgalma, a nyugatosok fogalmában nyer majd külön irodalomtörténeti terminus technikust.

Hogy ez a csoporttudat a csoportot alakító-szervező törzsközösségben már korábban is megvolt, bizonyítja az a már említett fogalom, mely körükben németül már a század első évtizedének derekán használatos volt, s amely nemcsak

külső formáját, nyelvi anyagát tekintve, hanem kultúrtörténeti adalékait tekintve is németes ízű szó: a Fiatal Németországra rimel. Mint Kovács Jenő, Biró Lajos is teljes megszokottsággal és természetességgel, általánosan elfogadott, beszédesnek érzett fogalomként használja már ezt a csoportfogalmat takaró szót: Jung-Ungarn. Még ezután is, hogy a Nyugat című folyóirat megindult. Amikor a Das literarische Echo 1908. márciusában megjelent szemléjében ismerteti a Nyugatot, mint "új folyóiratot", jungungarnos szellemi erők csoportosulásáról, csoportos jelentkezéséről beszél. Melynek élén - miként a folyóirat fejlécén - Ignotus /"mives költő és gondolkodó"/, Fenyő Miksa valamint Osvát Ernő /"modern magyar esztéták"/ neve áll, s a munkatársakra vonatkozóan Biró Lajos ekkor még csak annyit ír, hogy közöttük "az irodalmi Jung-Ungarn" legjobb nevei szerepelnek.

Neveket a Nyugattal kapcsolatban tehát nem emlit. Adyval - 1908 tavaszán - még a Nyugattól teljesen függetlenül foglalkozik. Bizonyítja ez azt a távolságot, mely ekkor még az induló folyóirat és a tétova-beteges, Párizs és Érmindszent között veszteglő-elvesző költő között mutatkozott. Ady ekkor még inkább a szerkesztők vágya, terve szerint volt a folyóirat és a kör embere s szerepelt valódi tagjaként annak a gárdának, melynek induló lapja - ahogy Biró írja - "komoly irodalmi alkotó fórum, a nyugati szellem és ízlés magyarországi közege, a magyar irodalom sekélyes népszerűség-

hajhászása elleni tiltakozás" szándékozott lenni.¹⁶ Biró Lajos korabeli szemlélete is igazolja Vezér Erzsébet megállapítását. Nevezetesen azt, hogy a Nyugat megindítóiszervezői, akiket önelnevezésük alapján mi a Jung-Ungarn fogalomszavával illetünk, "elsősorban Adyra számítottak, mikor a művészet teljes szabadságának jegyében elindították a modern irodalom új szemléjét."¹⁷ A német források tanúsága szerint is, valóban igaz, hogy ekkor még csak számítottak rá.

1908 tavaszán Biró Lajos tájékoztatásában Ady Endre még nem úgy tűnik föl a német olvasók előtt, mintha a Nyugatban megjelenő s ott folytatódó jungungarnos mozgalom képviselője vagy akár csak résztvevője is volna. Kibontakozó életművét - a Vér és arany megjelenése után vagyunk - Biró Lajos a nietzscheizmus szellemiségével hozza rokonságba. Szó sincs róla - írja - hogy Ady Nietzsche szellemi vonzáskörébe került volna, hanem csak közös jegyek jelenléte ez. Közös bennük "az életerő lázas, feltétlen igenlése" és az, hogy Ady is vonzódik egy felsőbbrendű ember eszményéhez, ami párosul "a tucatember megvetésével."¹⁸ Miként elődjénél, Kovács Jenőnél, Biró Lajosnál is a hazai polémiák visszhangoznak. Elsősorban az a vád, hogy Ady költészete érthetetlen, ami Ignotus "szerencsétlen félmondata" /a Fekete zongora című verset illető "Akasszanak fel, ha értem"/ után az ellentábor háborgásából egyöntetűen kihallik.

Odahaza, Magyarországon érthetlenséget, perverzítást és kozmopolitizmust vetnek Ady szemére - állapítja meg Biró, de nem fordít sem erőt, sem figyelmet arra, hogy - amint Kovács Jenő tette - a német olvasók előtt igyekezzék ezeket a vádakát megcáfolni. Megelégszik azzal, hogy lerögzítse a magyar szellemi köztudatban azóta klasszikussá vált sort, mely szerint Petőfi és Arany után Ady Endre azidőben következő legnagyobb magyar nemzeti költő.

"Als eine kleine Probe" - kóstoló gyanánt közli Ady "Sirni, sirni, sirni" című versét német fordításban.

Biró Lajos 1908-as levelében eltörpül Ady Endre költői alakja mellett a Nyugat indulásának a ténye. Hiszen - gondoljunk csak bele - honnan is lehetett volna akkor tudni, nem lesz-e ez a folyóirat is, miként a Magyar Génusz, a Figyelő, a Szerda a jungungarnosok kárászéletű próbálkozásainak az egyike. Ady költői nagysága, korszakos jelentősége azonban már ekkor vitathatatlan tény a jövőt ügyelő szellemi erők Magyarorszáგában. A Das literarische Echo-nak tudósító Biró Lajos szemében is.

Ady tehát nemcsak mint fotográfia szerepel a Das literarische Echo 1908-as magyar levelében, az első oldal közepén, hanem a Biró Lajostól szenvedélyesen és hitelesen írott magyar irodalmi szemle középpontjában is valóban ő, az ő költészete áll. Ekkor még csak a háttérben, de személyéhez nem kapcsolódóan, csupán mint biztató irodalmi vál-

lalkozás jelenik meg a Nyugat folyóiratában.

Érdemes még futólag sorra vennünk, mit érdekesít szóra érdekesnek az új levelező a magyar irodalomból. Heltai Jenő "Nyári mesé"-jét /elismeréssel ismerteti a színész nyári kalandjának a történetét, aki ősszel - a kaland végén - visszatér színházába és az "anyagi biztonságát szavatoló" grófjához/; Gárdonyi Géza új novelláskötetét / Biró Lajos felhánytorgatja az író "átkozott jóságát" és azt, hogy Gárdonyi görcsös ragaszkodása egy paraszti-ünnepélyes "air"-hez és az erőltetett egyszerűséghez olykor élvezhetetlenné teszi történeteit/.¹⁹ Biró - Kovács örökében - kiméretlen hangon szól a német irodalom magyar fordítóiról - ő ezuttal Fényes Sámuel Zarathustra-fordítását marasztalja el.

Biró Lajos szemléjében, láthatjuk, megmutatkoznak azok a szempont- és értékelésbeli különbözőségek, amelyek 1911 telén a Hatvany és a Nyugat javarésze között kirobbant háborúskodáshoz vezettek. Biró nyilvánvalóan a nemzedéki zárt-ság híve s a Hatvany hangoztatta folyamatossági elvet elvetette. Ennek értelmében utasította el Gárdonyit, akit Hatvany pártolt és elvileg is amellett szállt sikra, hogy a népszerűség szempontjainak túlzott figyelembe vétele az új magyar irodalom térhódításának egyik akadályozója lehet. A szűkebb körű rangosság, a nyugatos szeparatizmus pártolása tetszik ki tehát a Das literarische Echo-beli 1908-as írásából - szemben a Hatvanytól képviselt és erőltetett

hagyományos értékek felé a folyamatosság őrzése érdekében nyitni akaró programmal, melynek - láthattuk - tétova megvalósítási kísérlete felfedezhető a három évvel később indított Jung-Ungarn irodalmi rovatában.

Biró Lajos németországi tudósításaiban azonban Mikszáth kedvező színben tűnik föl. Az idős író Különös házasság című könyvének méltatását Biró megtoldja azzal a megjegyzéssel, hogy Mikszáth "széles körű, meleg népszerűségnek örvend és mégis minden kétségen felül művész."²⁰ Biró igyekszik teljes képet adni arról, ami Magyarországon az irodalomban történik. Az ő hangja sokkal kevésbé éles, tompítottabban kritikus, mint amilyen Kovács Jenőé volt. Ha a hazai irányok, áramlatok, törekvések között különbséget tesz, a példa, az információ áll az előtérben. Informál, vagyis a német olvasót legfeljebb az információ szintjén avatja bele a kor magyar szellemi viszonylataiba: ellentmondásaiba és harcaiba.

Az 1908. július 15-én megjelent levél ezek után mégis meglepően nyugodt, már-már unalmas. De ha föllapozzuk a következő, kissé megkésetten, az 1909. áprilisában napvilágot látó levelet, bizonyosságát látjuk annak, hogy ez a korábbi levél a vihar előtti nyugalom csöndje. A várakozásé. A Holnap antológiájától kavart vihar előtti csönd ez. Ebben a nyári írásban a Kisfaludy Társaság költői életrajzsorozatában megjelent könyv - Ferenczi Zoltán Csokonaija - is

részletes ismertetőst és dicsőretet érdemel az Echoban.²¹ S mintha a levelezőnek nem akadna fontosabb beszámolnivalója, arról értesíti - meglehetősen hosszadalmasan - német olvasóit, hogy egy bizonyos Dr. Arnold Riss /"egy rabbi"/ lefordította Morris Rosenfeld New York-i költő /"Jargon-dichter"/ ghetto-dalait. A kétnyelvű jiddis-magyar kötet megjelenése és a németországi hirverés kapcsolatára akkor találunk magyarázatot, ha figyelmet szentelünk a Riss-könyv fordítását kiadó magyar cég nevének:

Siegmund Deutsch und Company. A Nyugat folyóiratának a kiadója. A Nyugat illetve a kör érdekeit Biró Lajos a Das literarische Echo levelezőjeként így, ilyen áttételekkel is képviselte!

Már Kovács Jenő is beszámolt, de Biró Lajos aztán fokozott mértékben és rendszeresen számot ad német érdeklő vagy német szellemiséggel kapcsolatos magyarországi eseményekről. Komparatista gyakorlatában, a német-magyar kapcsolatteremtő munkájának stílusában, technikájában kísértetiesen emlékeztet apósára, a később Jung-Ungarnban "portyázgató" /Streifzüge!/ Vészi Józsefre, akivel levelező munkája idején Berlinben egy fedél alatt élt. Így például az 1908. márciusi számban Biró nemcsak Nietzsche magyarországi hatásának szentel külön fejezetet - miközben rokonítja a filozófust az induló Adyval-, hanem a Hebbel Theater sikerére után a Budapesten szereplő Deutsches Theater előadá-

sairól is beszámol. S nem elégszik meg azszal, hogy a közön-
ség lelkesedését följegyezze, hanem abban általánosabban
is "azon mély szimpátia újabb bizonyítékát" látja, "melyet
a budapesti publikum a német művészet és irodalom iránt
táplál" ²²

Levelében Biró rendszeresen ismerteti az erdélyi szá-
szok újonnan indult, kéthetente megjelenő folyóiratát,
Meschendörfer "Die Karpathen"-jét. Mig sajnálattal jegyzi
meg, hogy "ez a kitűnő folyóirat magyar körökben alig ter-
jed", a Németországban a magyar sovinizmusról terjesztett
hírekkel ügyes taktikai érzékkel annak az Ernst Lindnernek
népies dalait, cipszer tájnyelven írott verseit szegezi
szembe, aki - lám: magyar tolerancia! - a Magyar Tudományos
Akadémia könyvtárosa volt.

Biró törekvése a Nyugattal kapcsolatban is az, hogy a
folyóirat és a társulás német kötődéseit hangoztassa s így
a német olvasók szemében rokonszenvesnek tüntesse föl. Ilyen-
formán, mintegy penzumként megemlít minden olyan Nyugatban
megjelent írást, mely német irodalomból meríti témáját.
Az 1908 nyarán közölt irodalmi levelében például Balázs
Bélának Hebbelről és a német romantikus tragédia metafizi-
kaelméletéről írott tanulmányát és Fenyő Miksának a
Nietzsche-irodalomról szóló összefoglalóját.

Az 1909. április 1-én közzétett irodalmi levél egyetlen
lendülettel megírt híradás a viharossá vált magyar szellemi,

irodalmi életről. Ezuttal a Nyugatról említés sem esik. Az esemény, ami miatt "a rettenetes háborúság, csatakiáltások és fegyvercsörgés"²³ betölti a magyar éjszakát: A Holnap megjelenése. A korábbi tudósító szemében a nagyváradi antológiában színre lépő írói-költői gárda még semmi kapcsolatban sincs a Nyugattal. Azt a kört, amely későbbi tudatunkban a nyugatosok derékhadaként foglalt helyet, Biró Lajos holnaposokként emlegeti. Még a nála amígy független szellemi erőnek tekintett Adyt is közéjük sorolja.

1909-ben a németországi Das literarische Echo-ból Magyarországra pillantva ez a helyzet: szervezkednek a jungungarnosok, talán a Nyugatban - és jönnek, megjelennek a holnaposok. A század első évtizedében éppen az egyik nyugatos szellemi, a mozgalom szervezésében is részt vállaló írótól német földön megrajzolt magyar irodalmi szemlékép is azt a távolságot mutatja, mely a Nyugat-mozgalom genezisének jelentős momentumában - visszatekintve hiába látunk számos közös publikációs fórumot - két rokon alkotói csoportosulás között egyszerűen, adott tényként megvolt.

Ez is azt a nézetet erősíti bennünk, hogy a nyugatos-tudat kialakulását folyamatnak kell tekintenünk, mely alakulásában a jungungarnos csoporttudat: a szervezői-írói mag

tudata magába öleli a mozgalomnak később jelleget, rangot adó alkotókat, de ezzel ez a kezdeti közösségi tudat, cél- és eszményrend is megváltozik. Ebben a folyamatszerűségben más színben tűnik föl a duk-duk afférban felhördülő Ady. Nem renitenskedőnek, egy kialakult közösségi szellem megbontójának, mi több átállóknak, hanem a megkezdett közösségi útján elinduló nagy egyéniség dühödt, dacos megtorpanásának. Aki nem elrugaszkozik egy már vállalt csoporttól, hanem a csoport, közösség vállalásának a közelségében szinte öntudatlanul - ezért olyan megveszekedett, sértő dühvel s utána ezért olyan esdeklő meakulpázással - szellemi, alkotói autonómiáját védi. Azt az autonómiát, különvalósági jogot, mely Biró Lajos Das literarische Echo-beli írásai-ban is levélről levélre külön Ady-fejezet formájában mutatkozik meg. Ady tehát ezekben a levelekben - szögezzük le ismét - nem úgy szerepel, mint "prenyugatos, jungungarnos" költő. Holnapos is csupán az antológia megjelenéséről tudósító levélben.

Biró Lajos 1909 tavaszán a Holnap fejléce alatt látja összegyűlve a magyar lírai megújulás legjobbait. Kétfelől zúdul erre a hét költőre támadás - írja április 1-én. Egyfelől a Petőfi Társaság támadja őket, "mely Petőfi nevével tulajdonképpen csak visszaél", és az Akadémia. Vádjaik szerint az új költőkben nincs igazi nemzeti érzés, sőt mi több, nemzetellenesek és - szociáldemokraták.

Másfelől éppen a szociáldemokraták szórják szitkaikat rájuk. Szerintük ugyanis az "újak művészete" antidemokratikus, érthetetlen és népellenes.

A baloldali támadás tényéről Biró sajnálkozva ír. Néhány éve - fejti ki véleményét részletesen - a Szociáldemokrata Párt és a Népszava felkarolta az új irodalmat, fórumot bocsátott a rendelkezésére. "A fiatal költőknek a munkások között rajongó hiveik támadtak", Ady Endre neve hallatára lelkes éljenzésbe törtek ki a budapesti munkás szabadegyetemek²⁴ hallgatói. Ez az osztályos kötődés - jegyzi meg Biró - olykor "a tiszta művészet kárára is ment", mivel a művészetbe "belefurakodott" a proletárdüh.²⁵ A Holnap antológia lírai hangját, eszmei tartását a szociáldemokrácia és a munkásmozgalom elutasítóan fogadta.

Láthatjuk, hogy Biró Echo-beli leveleiben A Holnap megjelenése köré vetíti mindazt, ami valójában igazából Ady körül tombolt. Név szerint őt említi, őt emeli ki nemcsak a nagyváradi társulás tagjai közül, hanem az egész, újuló magyar irodalomból is: "...nélküle az új magyar költészetet elképzelni se lehet..."²⁶ Magyarországon komoly regényirodalom pénz hiányában, megfelelő kiadói vállalkozás híján nincs - olvashatjuk a nyugatosok tollából gyakori fejtegetést - novellista azonban annál több akad. Molnár Ferenc, Jób Dániel, Színi Gyula, Révész Béla és Csáth Géza nevét

emliti meg. A színműírók közül azonban csak Bródy Sándorét. A hiányos lista után ismét Ady lép színre, őrá gondolva írja tudósítása végére; mint a magyar irodalomról szóló ismertető tanulmányában, a Die neue Rundschauba Hatvany Lajos is: "...nincs messze az az idő, amikor ez az új magyar irodalom Európát ámulatba ugyan nem fogja ejteni, de komolyan foglalkoztatja."²⁷

Miért és miből élt három esztendeig Vészi József és Biró Lajos, családostul, a darabont-kaland után? És mi készítette őket arra, hogy irodalmi munkásként - s ne csak íróként, mint 1908-ban megjelent második novelláskötetével Biró Lajos - reaktivizálódjanak, amikor a koalíciós kormány bukása közelgett illetve bekövetkezett? Minderre hiányzik a magyarázat. Csak egy hipotézis kérdéssorja szolgálhat lehetséges válasz gyanánt. Annyi bizonyos, hogy Biró 1909-ben visszatért Budapestre. Nagy vesztesége volt mind a Das literarische Echo-nak, mind a fellendülő új magyar irodalomnak, hogy ezzel egyidőben az Echo levelezői munkáját is lemondta.

/Radó Antal/, Biró Lajos utolsó levele 1909. április 1-én jelent meg s már ez év júniusában - tehát a folyamatosság megszakítása nélkül - helyére lép az utódja. Annak a Radó Antalnak a személyében, akinek a fordításait Kovács Jenő néhány évvel előbb ugyanezen lap hasábjain olyan könyörtelesen kritikával illette.

Terjedelmes "magyar levele" illedelmes, jólfészült, szürke és unalmas. De a magyar irodalom vesztesége nem is az a színvonalcsökkenés, amely Biró tudósítói munkájához viszonyítva mutatkozik s ami Radó helyébe lépő Pfeisner idejében még nyomasztóbb lesz, hanem az ezzel együtt érvényesülő szemléleti váltás is. Illetve a szemlélethiány.

A Das literarische Echo éppen akkor szűnik meg a haldó újuló magyar irodalom szócsöve lenni Németországban, amikor a Nyugat folyóirata megerősödik és tábor szilárdul köré.

Radó Antal nem irodalmi szemléletet készít a változásai-ban élő magyar irodalomról, hanem akadémikus hangvételen megemlékezik: szoborleleplezésekről, évfordulókról, halál- esetekről. Ennek következménye a múltbafordulás, mely leveleit jellemzi, - ami - tudósításról lévén szó - önmagában is ellentmondás. Figyelő szemmel arra ügyel, ami eltűnik, ami volt. Nem függeszti szemét arra, ami új, ami pedig a Das literarische Echo célja, meghatározott törekvése. Az új magyar irodalmat Radó agyonhallgatja. Nem is annyira kultúrpolitikai intencióból, hanem sokkal inkább tompultság-ból, érzéketlenségből, érdektelenségből. Hozzánemértésből. Amint egy-egy íróra vagy műre tereli a szót, nyomban kiüt-közik ez az értetlensége, ez az idegenkedés mindentől, ami új, friss illatú, szokatlan. Ennek megfelelően szorgalmas és rendszeres levelező.

1909-ben kettő, 1910-ben három tudósítása is megjelenik. 1910 végén azonban elhallgat s decembertől másfél esztendőn át nincs gazdája a Das literarische Echo-ban a magyar irodalomnak. Éppen az az időszak tehát, amely a forrongó, ötvöződő Nyugat szempontjából - munkánk szempontjából - fontos volna, a Das literarische Echo lapjain kommentálatlan maradt.

S mint említettük, tulajdonképpen már Radó levelezési korszakában az. Biró Lajos feszültséggel teli, vitatkozó kedvű levelei után következő első cikkében Mikszáth Kálmán hatvanadik születésnapjáról emlékezik meg, Gyulai Pál és a Budapesti Szemle kapcsolatát ismerteti, és részletesen ír a budapesti színházi életről./ Földes Imre, Ruttkay György és Herczeg Ferenc darabjait emeli ki./ Ismerteti Gragger Róbert "Karl Beck és a német politikai költészet", Heinrich Gusztáv "Magyar elemek a német költészetben" című munkáját, valamint Beüthy Zsoltnak Szász Károlyra emlékeztető beszédét.

Második levelében Radó annak örvendezik, hogy Jókai egykori házában, melyet a Petőfi Társaság megvásárolt, végre megnyílt a Petőfi emlékmúzeum. Ferenczy Zoltán, Kéry Gyula, Baróti Lajos, Endrődi Sándor és Herczeg Ferenc fáradozásait emeli ki a "múzeum anyagának az összegyűjtésében."

Utána ismerteti Pintér Jenő irodalomtörténetének első megjelent kötetét és tájékoztat az Irodalomtörténeti Közlemények második füzetéről, a Philológiai Közönyben, a Budapesti Szemlében megjelent írásokról valamint a Kisfaludy Társaságtól alapított Shakespeare-bizottság kiadványairól. Nagyra értékeli a Huszár Vilmos által szerkesztett Revue de Hongrie-t, benne is különösképpen "Hugo Veigelsberg azaz Ignotus" egyik "megragadó novelláját", melynek "a lap ugyanezen számában Hatvany egy szeretetteljes tanulmányt szentel."²⁸

Radót ez a részletes és távolról sem kényszeredett dicséret közlése felmenti azon vád alól, hogy az új irodalmat szervező gárdával szemben ellenséges érzülettel viseltetnék. Ami azonban azokat az írókat illeti, akik egyre növvő tudatossággal tömörülnek a Nyugat köré, Radó számára továbbra is idegen világban maradnak. Következő, 1910. márciusában megjelent levelében, miután Kozma Andort az egekig magasztalja /"a kötött beszéd egyik legkiválóbb mestere", akinek "a verseit az egész országban gyönyörködve olvassák az emberek"/²⁹ Adyról is szól a Szeretném, ha szeretnének kötelete kapcsán. Már első, ismertető mondataiból kitetszik, hogy nem érti Adyt, hogy idegenkedik tőle. A kötet és az indító vers címét már önmagában "keresett"-nek érzi. Az Ady körül föltámadt vitákról, melyekről a Das literarische Echo lapjain azelőtt oly sok szó esett, Radó hallgat. Adyhoz nem illő, fennkölt hangon méltatja költészetét.

"Isten kegyelméből való finomhúru poétának nevezi, aki"lelke rezdüléseit a legnagyobb őszinteséggel foglalja rimbe" és a maga gyengéit nem titkolja, sőt "talán túllontúl hangoosan ki is zengeti". A szóáradat, a burjánzó stílus, a stíláris lelkesedés, a dagályosság mögül egy hűvös mondatba kibukik Radó idegenkedése Ady költészetétől: "Igy a kötetnek van néhány értékes darabja...ugyanakkor nem kevés, ami nyugodtan elmaradhatott volna." Azok a versek - írja -, amelyek csak polgárpukkasztásra íródtak.³⁰

Az újabb magyar próza kiemelkedő alkotóinak - Sebők Zsigmond, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula, Biró Lajos, Heltai Jenő és Oláh Gábor - sorában /1910 elején vagyunk!/
meglepő módon megemlíti Móríc Zsigmond nevét s a Nyugatban megjelent Hét krajcárjára utalva, "a falusi történetek, a népies elbeszélés új mesteré"-nek nevezi.³¹
Szinházi rovatában is elismeréssel szól a Sári bíró-ról, mely - írja - "a fent nevezett Siegmund Móríc műve".³²

Radó második levelében is csak a magyar-német kölcsönhatások felsorolásakor említi meg a Nyugatot. Lukács Györgynek Thomas Mannról írott cikkét ismerteti.

Radó ezután következő leveleiben elvész a Nyugat, Ady nevét sem említi meg többet. A nagytudású filozófus-író, Alexander Bernát "a magyar kultúra legeminensebb személyisége". Hajó Sándor és Balla Ignác a lírai élet reprezentánsai.

Ha elvétele a Nyugat tájékaról említ meg írókat, nem mulasztja el hogy fenntartásának hangot adjon. Hatvany Lajos "Én és a könyvek" című munkájáról azt írja, hogy "csak az a kár, hogy mindez túlon túl modoros hangon van leírva"; Kaffka Margitról, hogy gazdag mondanivalóban s tudja is, hogyan kell elbeszél-
nie, "de sajnos a keresett, mesterkélts stilus hibájába esik"; Biró Lajosról azt jegyzi meg, hogy "kétségtelen tehetségét olykor erőltetetten erotikus témákra fecsérli el".

Radó másfelől éppen ilyen egyöntetűen pártos. A konzerva-
tiv irodalom oldalán. Ennek jegyében kötelező rá nézve, hogy megdicsérje a Kisfaludy Társaság 69. közgyűlésén felvett új tagokat: Szávay Gyulát, mert "űde, kezdeményező kedvű lírai tehetség" és Angyal Dávidot, professzort. Hasonlóképpen fontosnak tartja, hogy megírja, kik kerültek be az irodalomból az elmúlt választáson az országgyűlésbe és mi az irodalomban szer-
zett érdemük: Herczeg Ferencnek, Kozma Andornak, Kenedi Gézá-
nak, Pekár Gyulának, Werner Gyulának és Berzeviczky Albertnak.

Az új irodalomra ügyelő Biró Lajos levelezési korszaka után így megfordult a Das literarische Echo objektívje! Ahogy azelőtt Ady volt, most Beöthy Zsolt lett a szemlék folyvást emlegetett és idézett forrása. Hogy mit írt Gyulai Pál halálá-
ra, mit mondott a nagykőrösi Arany-űmepségeken tartott emlék-
beszédében s mit elnöki beszédében a Kisfaludy Társaság köz-
gyűlésén. Ennek idézésében már nyíltan fölizzik az új iroda-
lom elleni konzervatív-gyűlölet.

Beöthy Zsoltnak ugyanis itt alkalma nyílott arra, hogy "néhány találó szóban" összefoglalja, milyen fontos szerepet játszik a nemzeti szellem a magyar irodalomban."³³ Olyan irodalom - foglalja össze Radó a szavait, miközben azonosul a mondottakkal -, mely nemzetétől elidegenedik, sosem lesz igazán életképes. A konzervatív köröknek az új magyar irodalom - főként Ady - elleni vádaskodása, melyről Biró Lajos két esztendeje még polemizálva tudósított és az Ady-képviselte igaz hazafiság megnyilvánulása mellett szállt síkra, 1910-ben mint magyarországi autentikus vélemény idézése szerepel a Das literarische Echo-ban.

A korábbi tudósítók azon törekvését azonban Radó is átveszi, hogy a német és a magyar kultúrális kapcsolatok erősítését szorgalmazza. A Nyugatról is többnyire csak azokat az írásokat említi meg, melyek e szemléző szempontnak megfelelnek. Ezért ír részletesen Bárdos Arturnak a Goethét, mint rendezőt tárgyaló cikkéről vagy Schöpflin Aladárnak Katona Lajos halálára készült nekrológjáról, melyben Schöpflin - idézi Radó - "elpanaszolja", milyen kevés figyelem jut Magyarországon az irodalomtörténetnek. Katona Lajos alakja azért kerül itt reflektorfénybe, mert - a grázi Schuchardt professzor egykori tanítványa - a német-magyar irodalmi kapcsolatok jeles kutatója s ezen fölül "az összehasonlító irodalomtudomány egyetlen ápolója" volt Magyarországon. Ilyen szempontok szerint összeválogatva, a szemle anyaga inkább nyújt mízeális értékelést,

mint az irodalmi újdonságok számbavételét. Miközben Ady kibontakozó s maga köré Magyarországon és Erdélyben táborát hódító költészetéről vagy a kultúrpolitikai tényezővé erősödő Nyugatról egyetlen szó sem esik, a német olvasó részletes ismeretét olvashatja például annak, mit írt Sas Andor Hölderlinről a *Philozófiai Közlönyben*.

Pfeisner Ignác, Radó Antal utolsó levele 1910 decemberében jelenik meg a *Das literarische Echo*-ban. 1911 kéthetente megjelenő füzeteiben hiába keresünk magyar leveleket. Pedig Magyarországon komoly változásokat hoz ez az év. Megerősödik a Tisza vezette politikai reakció, de ezzel egy útemben, mint-ha sikerülne a szellemi ellenzéknek, a haladó erőknek is összefogódzniok. Ezek a változások furcsán megosztják a Nyugat körüli pártfogókat és társakat. Hiszen Ady költészetében ekkor kezd az a Tisza István a reakció jelképévé válni, aki - az ebben az esztendőben megjelenő - *Jung-Ungarn*-ban éppen hogy kellemes színben tűnik föl - ha ugyan nem megbizója, hallgatólagoosan legalább, a lapot szerkesztő Vészi Józsefnek. S ehhez: a magyar kormányfélhivatalosság gyanújában álló folyóírat-hoz szegődik el irodalmi szerkesztőnek Hatvany Lajos. Jó oka lehet tehát annak, hogy e második, darabont izü vállalkozásban - nem is annyira a Hatvany szerkesztette irodalmi rovatban, hanem a részletes és folyamatosan megjelenő folyóírat-szemlében: a *Zeitschriftenschau*-ban igaztalanul háttérbe szorul a Nyugat.

Ennek okai politikai tényezőkben legalább oly mértékben kereshetők, mint az Osvát-Hatvány közötti kenyértörés tényében.

Fél évvel a Jung-Ungarn megszűnése után az a Pfeisner Ignác veszi kézbe újra a Das literarische Echo magyar levelezését, aki a Jung-Ungarn induló szelleme és Vészi szándéka ellenére a nyugatos kört lehetőség szerint negligálta a Zeitschriftenschau-jában. 1912. augusztus 1-én teszi közzé az első levelet. Izig-vérig politikusnak akar mutatkozni, s emellett - tekintélye megalapozásául - művelt embernek. Latin mondással kezdi: inter arma silent musae. De - két és fél hónappal a véres csütörtök után - a mízsák általa vélt hallgatásának okát nem a konzervatív és a haladó erők valóban már-már létrejövő kétfrontosodásában látja, hanem a parlamenti belharc kiélesedésében: "Az elmúlt évben a katonai javaslatok és a választójog körül a képviselőházban olyan harc tombolt, /.../ hogy Magyarország két táborra szakadt." Az utcán lezajlott eseményekről, a megmozduló tömegekről, tüntetésekről, sortűzről szót se ejt. 1911-12 politikai válságát a parlamenten belülré rekeszti. S azt állítja 1912 nyarán - amit előre bocsátott latin mondásában is sugallt már, - hogy olyan "elsőrendűen politikus nemzet, mint a magyar" esetében ilyen körülmények között természetes, hogy hallgatnak a mízsák. "Az irodalmi élet stagnál"³⁴ - olvashatjuk a Das literarische Echoban abban az esztendőben, amely még visszhangzik Ady

A Minden-Titkok Versei című kötetétől, s amelyben A menekülő élet megjelenik, a Pestre költöző Babits teljes erejével lép elő s Móricz, aki magára talált, két regémnyel is jelentkezett...

Pfeisner Ignác úgy tájékoztatja a német olvasókat, hogy a zavaros politikai viszonyok között - miközben tehát "hallgatnak a mízsák" - biztos támpontot a szemlélődőnek egyedül a tudományok nyújtanak. Dagályosan fogalmaz: "A napi politika kavargásában egyetlen mentsvár a tudomány". Első levelében ezzel a magyarázattal hárit el minden irodalmat érintő hirt, tájékoztatást. Kivételesen a színházi életéről szól csak. Pfeisner tájékozódása a napi kapcsolatok szintjén mozog. Megdicséri volt főszerkesztője, Vészi József vejét: Biró Lajost, hogy a magyar színházművészetben jelenleg csak ő egyedül hasonlítható össze Molnár Ferencsel.³⁵ A színházi élet felszínes ismertetésén kívül tehát 1912 nyarán a Das literarische Echo irodalmi levelében egyetlen szó sem esik irodalomról. Pfeisner Heinrich Gusztávnak 45 dolgozatból összeállított német-magyar összehasonlító irodalomtörténeti kötetét ismereteli részletesen. Kötelességének érzi, hogy tekintélyalapozó érvként kiemelje: Heinrich "a Magyar Tudományos Akadémia jelenlegi főtitkára".

Éppen ilyen formális tisztelettel és unalmas részletességgel számol be arról, hogy a "kulturális és oktatási miniszter" Tóth Imrének a budapesti Nemzeti Színház igazgatására

kötött szerződést öt évre meghosszabbította.

1912 nyarán az Echo irodalmi levele tehát kizárólag színházi tájékoztatójában tekinthető teljesnek. Még arról is külön szakaszban esik szó, hogy a Kolozsvári színház a későbbi nagy hírű Janovics Jenő vezetésével Budapesten vendégszerepelt. Pfeisner a színházi szerzők felsorakoztatásánál az Osvát megszabta nyugatos kereten Hatvany szellemében lép túl. A sikerszerzők között Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért és Biró Lajos mellett nyomatékkal említi Bródy Sándor nevét is.

Témánk tárgyalása szempontjából az Echo ezután közölt anyagának nincs közvetlen jelentősége. Mégis áttekintése - legalább a világháború kezdetéig - segít megértenünk a kor kusza személyi viszonyait: hogyan tudósít a magyar irodalomban bekövetkező változásokról az a Pfeisner Ignác, aki a Jung-Ungarnban a fiatalokat pártoló Vészi József és a nyugatos társak egy részével éppen összekülönböző Hatvany Lajos munkatársa volt.

1912. december 1-én jelenik meg az Echoban a következő magyar levél. Mintha más toll szerezte volna, olyannyira jobb az előzőnél. Annak ellenére, hogy jelentős részét - valódi szerzőjére utalón - egy értelmetlenül hosszúra nyújtott beszámoló teszi ki Gelléri Mórítz "királyi tanácsos úr" munkás-

ságáról, aki - az iparegyesülés egykori igazgatója - 40. évi írói jubileumát ünnepli.

A noki szülő fejezet mellett eltörpül ugyan, de mégis tájékoztatás olvasható a Nyugatról. Adyról Pfeisner csupán ennyit jegyez meg: "vitatott poéta".³⁶ Karinty Igy irtok ti című művéről ír részletesen, de kritikusan fűzi hozzá, hogy folytatása a Görbe tükör, erőltetett, izléstelenségbe hajlik a így joggal váltott ki Magyarországon ellenérzést, kritikát.

Érdekes megfigyelni, hogy Pfeisner a Nyugattal kapcsolatban nagyjából egyazon időben halad Hatvanyval. Ez nyilván a Jung-Ungarn-beli közös tevékenységük hatásának tulajdonítható. Hatvany és a Nyugat közti villongás 1912 vége felé elül, s 1913 tavaszán már egyértelmű dicséretet lehet olvasni a Das literarische Echo-ban a Nyugatról. A dicsérő megálatapítás öle - feltehetően Hatvany ígézetében - Osvát Ernő ellen irányul ugyan, de a döfés éri magát, Hatvanyt is. "Amióta egy évvel ezelőtt a ragyogó publicista és esszéista Ignotus átvette a lap irányítását, a revü színvonala lényegesen emelkedett."³⁷ Ez annak elismerése tehát, hogy Hatvany kiválása mitsem ártott a folyóiratnak és a kibontakozó mozgalmak. Azt meg tudjuk jól s akkor is köztudott volt, hogy - főmunkatársi megjelöléssel ugyan, de - a folyóirat valódi szerkesztője továbbra is Osvát Ernő maradt.

Ekkor Ady Endre is megjelenik újra az Echo német olvasói előtt. Mégpedig pontosan azzal a magyarországi apologetikával, mely Biró Lajostól a Das Literarische Echo-ban már megszokott volt: miszerint a nemzetostorozó Ady nem nemzetellenes, hanem valójában ő az, aki "fanatikusán szereti hazáját" és csak azért ostorozza, mert "egy nagy, modern nemzet minden jótulajdonságával felvértezettnek, hibátlannak, tökéletesnek szeretné látni."³⁸

Öt éve csaknem szórul-szóra ezt írta meg - mind németül, mind magyarul - Adyról Hatvany Lajos is. Ady költészetével szemben azonban Pfeisner továbbra is tanácstalan - és tudatlan. Ady immár terebélyes költői életművéből - 1913-ban! - pusztán az Új verseket említi. Az Echo-beli leveleiben megmutató hajlandóság s nem csupán a Hatvany és a Nyugat közt lévő megromlott viszony készíti tehát Pfeisnert arra, hogy mind a Jung-Ungarn Presseschau-jában mind később a Das Literarische Echo-ban kényszeredetten és lelkesedés híjával írjon a Nyugatról, a nyugatosokról és Adyról.

Pfeisnernek sokkal könnyebben esett a konzervatív, hivatalos körökből, ranggal-cimrel hitelesített forrásokból vennie s németül megfogalmaznia a híreit, az információit. Szemléiben egyéb kultúrpolitikai koncepcióknak, ideológiai vagy esztétikai irány képviselésének a nyomát sem lehet fellelni.

Pfeisner az a fajta szemlész, aki tárgyilagosságnak véli a fényképtechnikával készített képet. Ma már jól tudjuk, hogy az ilyen fölfogásban szemlészök és fordítók /"Professorenübersetzungen"/ milyen jóvátehetetlenül sokat ártottak a század elején irodalmunk külországi hírének és hitelének.

Az 1913 áprilisában közölt irodalmi levél élén is formai tájékoztatás áll: Herczeg Ferencnek, a Petőfi Társaság évi első ülésén elmondott megnyitó beszédének az ismertetése. Herczeg két indulatos mondatát Pfeisner idézi is. Herczeg a magyar színpadi szerzők "egy csoportját" támadja ebben, azokat, akiket "gazdasági okok a nemzetköziség ködös tengerére hajtottak"; majd az irodalom egészére gondolván - Herczeg a "magyar faj szidalmazóit" kárhóztatja heves szavakkal, ami jegyzi meg idézetten kívül, saját szövegében a szemlész nyilvánvalóan Ady Endrére értendő.

Éppilyen kötelező ismertetés jár itt annak a Farkas Pálnak, aki a szociáldemokráciától botránys körülmények között állt át a Herczegék oldalára s aki politikusnak éppolyan hitványnak bizonyult, mint írónak. Pfeisner órála is megjegyzi, mint egykor a Jung-Ungarn szerkesztői és szerzői tették, hogy társadalmi rangja vagy funkciója van. Farkas "országgyűlési képviselő". Pfeisner Berczik Árpád öt kötetben megjelent életművének ismertetésekor is kötelességének érzi közölni, hogy "hosszú éveken át a miniszterelnökség sajtóirodáját vezette".

Ilyen textuális körülmények között elsikkadnak olyan közlemények, mint például az, hogy megjelent Kafka Margit Színek és évek című regénye.

A fentiek után mehökkenti az olvasót, hogy Pfeisner az újabb magyar elbeszélőirodalomban kielégítően eligazodik és eligazít. Kedves szerzője, Biró Lajos mellő Krúdy Gyulát emeli ki s "A francia kastély" című köteté kapcsán helyesen állapítja meg, hogy "áramlatokra és divatokra fittyet hányva járja a maga útját."³⁹

Pfeisner szemléiben ezek a villanások, értékelő megjegyzések ritka foltok. Megfelelő irodalmi érzék, tájékozottság és értékelő képesség híján, mint láthattuk, szivesebben idős a kultúrpolitikai nyilatkozatok vagy a tudomány világában. Vagy a német olvasónak nem feltétlenül érdekes aktuális híreket közöl, akár azt is, hogy a pusztakamarási kastélyban megtalálták Kemény Zsigmondnak a bidai ostromban elveszettnek vélt Élet és ábránd című kéziratát, vagy hogy előkerült Széchenyi Garat című röpirata. Publicista hevében Pfeisner olykor nem ment felszínességtől sem, s olyan híreket hoz, melyek megvalósulása egyrészt messzi terv még, másrészt alig érdekli a német olvasót, (látszat-szenzációk.) Megírja például hogy Heinrich Gusztáv javaslatára az Akadémia hamarosan ki fogja adni Széchenyi naplóit és leveleit - teljes kiadásban.

Igy sikkad el a magyar irodalomnak a Das literarische Echoban európai színre nyíló lehetősége. A háború kezdete előtti utolsó szemlékben a Nyugatról szó sem esik, Adyról is csak annak kapcsán, hogy Preisner megvédi Ferenczi Zoltánnak az Atheneum Míveltség Könyvtárában megjelent magyar irodalomtörténetét. Ezt a könyvet ugyanis "számos kritika" érte Magyarországon amiatt, hogy az újabb irodalom dolgai-
ban - például Ady Endre költészetében - nem igazít el. Preisner a következő mondattal tér ki a nyílt állásfoglalás elől s veszi egyszersmind védelmébe Ferenczi könyvét: "A még folyamatban lévő, a különböző csoportok lelkesedésétől és gyűlölködésétől erősen körülvevett, még le nem tisztult mozgalmak nem tartoznak bele egy ilyen műbe."⁴⁰

Ő maga azonban változatlan értetlenséggel értékkel és ítél. Nem lényegi irodalmi elemzéssel, hanem elejtett megjegyzésekkel, melyek ha az évfolyamok magyar leveleiből ki-válnak, hallatlanul hamis értékrendű magyar irodalmat raj-zolnak föl s rajzolhattak fel a korabeli német olvasónak. Az Ady contra "magyar irodalom" korabeli ellentétrendszerben - a Das literarische Echoban rajzolt kép szerint - Ady sze-repel negativumként. Elemzés nem olvasható róla; noha az 1914.január 1-én megjelent levél erre enged következtetni: Preisner azzal háritja el Ady költészetének mélyebb tagla-lását, hogy a most kiadott "kötetke vers" /valószínűleg a Magunk szerelme/ a költőről ehelyt felvázolt képen szinte

egyetlen vonásnyit sem bővit."⁴¹ Nem tudni, mire vonatkozik ez az utalás.

Mert míg Ady költészetét fanyalogva fogadja s a Ki látott engem című kötet kaposán élesen fogalmazza meg, hogy "Ady egyre nehezebben érthető, szimbolumokkal túlszífolt nyelvbe bonyolódik s a magyart gyakorta kerékbe töri",⁴² lelkesen, újjongva üdvözi az érkező új tehetségeket: az "új, ragyogó tehetségeket", Balázs Sándort, aki "kétségtelenül a jövő embere"; Lenkei Henriket, aki "kellemes és friss" verselő, Thaly Kálmán Rákóczi-kori gyűjtését, Hajó Sándor Lakájok című darabját, Radó Antal ragyogó Don Carlos fordítását. patetikusán állapítja meg 1914-es utolsó levelében, mielőtt "a háború kitörését megelőző magyar lírai termésre" a fent idézett módon visszapillant: "A kardé a szó és nyugszik a toll."⁴³